

 Kärlek, dikt och dröm

Strövtåg bland litterära texter,
psykoanalytiska idéer och profeter

Clarence Crafoord

Copyright © 2007
Detta material är skyddat enligt lagen om upphovsrätt
www.enigma.se/crafoord

Innehåll

Innehåll	1
Förord	2
1 Godhetsdjävulen	4
2 Det omedvetnas universum	6
3 Teknikens under	21
4 Erik H. Erikson – identitetskrisens fader	24
5 Tankar om makt och rädsla i skolan	40
6 Att fördjupa det vardagliga – D.W. Winnicott	44
7 Pietà av Michelangelo	59
8 Den äktenskapliga kärleken	61
9 Myt, dikt och dröm – några perspektiv på det skapande minnet	74
10 Läsning för barn	91
11 Symboler, drömmar och barndomsekon i ett par Lagerlöftexter	95
12 En dotters kärlek och skuld. Kvinnoödet i <i>Kejsarn av Portugallien</i>	112
13 Vem äger barnens sexualitet?	118
14 Symbolisering äger rum	120
15 Sagans, barndomens och psykoanalysens förvandlingar	132
16 Huldran mitt ibland oss	139
17 Anteckningar om tidsuppfattningen i psykoterapin	142
18 Den medelmåttige golfaren	153
19 Det överraskande mellanområdet	156
20 Den åttonde dödssynden	168
21 Om kärlekens helighet	170
22 Varför är psykoanalysen inte önskvärd?	174
Litteratur	182

Förord

När mina traditionstyngda föräldrar upptäckte att de fått ett sladdbarn, en tredje son, var många av den närmaste släktens namn upptagna av mina bröder. De såg sig om och fann en släkting som gjort sig känd som mycket skicklig och banbrytande kirurg. Därmed fick jag tilltalsnamnet gemensamt med den världsberömde hjärtkirurgen och därmed var också yrkesvalet indirekt bestämt. Det som i min familjetradition var underförstått var ofta mer bjudande än uttalade önskningar eller förslag. Under senare tonår stod min håg till skrivandet, men tanken att jag skulle bli författare eller journalist kunde mina föräldrar aldrig acceptera. Det förakt som min önskan om att ha skrivandet som yrke väckte i min barndomsfamilj förmådde jag inte riktigt bära. Det blev sålunda i dopet bestämt att jag skulle välja läkarbanan.

Skrivandet fortsatte dock oförtrutet i olika sammanhang. Det satte sina spår i gymnasieföreningen *Edda* i Östra Real där Kjell Espmark och Per Wästberg fanns några högre klasser upp, det fortsatte med redaktörskap i *Medicinska Föreningens Tidskrift* och som manuskriptvärdare tillsammans med Pehr Henrik Törngren i *Nordisk Medicin*. Valet av specialitet som psykiater och psykoanalytiker gav stora möjligheter att skriva i olika sammanhang, något som resulterat i en mängd artiklar och debattinlägg, i både populära och professionella sammanhang. På femtiotalet drygade jag ut studiemedlen genom populärmedicinskt medarbetarskap i tidningen *Expressen* under Bernt Bernholms ledning. Under några år var jag också redaktör för psykoanalytikernas interna *Bulletinen* som kommer ut med två nummer per år.

Så småningom uppmuntrades jag att komma ut i bokform med början med en monografi om *Borderlinepersonligheten* från 1971 och till och med en liten diktsamling från Norrbotten, *Motljus*, från 1974. Kollegan och generationsbrodern Johan Cullberg gjorde succé med sin *Kris och utveckling* 1975, och han förekom mig på det sättet med en bokidé som lekt mig i hågen men aldrig blev av. Så småningom utvecklade jag intresset för begreppet *borderline* och skrev några artiklar i psykiatriska tidskrifter och till slut i bokform i *En bok om borderline* som kom ut 1986.

Mitt intresse för skönlitteratur hade varit stort alltsedan Edda-tiden i Östra Real och min växande psykoanalytiska erfarenhet och praktik beredde vägen för att kombinera litterära och psykoanalytiska insikter i en fördjupad studie under ett sabbatsår.

Den här tanken tycktes ligga i tiden, Johan Cullberg kom åter igen först med sin bok *Skaparkriser* (1992) om Strindberg och Dagerman. Mitt fokus var barndomsminnet, dess drömkaraktär och fantasifullhet, och jag valde författargiganterna Proust, Strindberg och Lagerlöf för min studie som resulterade i volymen *Barnomens återkomst* från 1993. Kombinationen psykoanalys och kultur gjordes tidigt aktuell av Freud själv redan under psykoanalysens första tid och traditionen från Freud har förts vidare också i Sverige. De första att anamma psykoanalysens idéer var litteraturvetare och andra kulturellt verksamma och inte främst psykiatrer i Sverige som förhöll sig avvaktande, om inte helt negativa till Freuds teorier. På 1990-talet kom så på initiativ av psykoanalytikern Lars Sjögren och några kulturarbetare tanken att skapa en estetiskt tilltalande tidskrift om psykoanalys och kultur som fick det tvetydiga namnet *Divan*, som en del belackare ironiskt betonar på första stavelsen. Tidskriften är onekligen vacker tack vare omsorgsfull layout och lansering av bilder från konstens värld på ett sätt som hjälpt den att överleva tills i dag. När jag blev ombedd att delta som skribent i *Divans* redaktion, öppnade det för mig kontakter och möjligheter att kombinera intressena kultur och psykoanalys. Genom goda relationer med bokförlaget Natur och Kultur öppnades också vägen för en samlad svensk Freud-översättning, ett jättearbete för alla inblandade, varvid jag själv fått förmånen att under många år samarbeta med Lars Sjögren och Bengt Warren i den centrala redaktionskommittén för detta verk i tolv band, vars utgivning ännu pågår.

Under åren har många av mina olika texter och framträdanden efterfrågats men varit svåra att få tag i. Det finns också tankelinjer mellan de olika kortare och längre artiklarna som bättre framträder om läsaren ges möjlighet att lätt vandra från den ena till den andra. Jag vet också att *Divans* regelbundna läsare trots allt är en rätt exklusiv grupp, och många tidigare nummer är dessutom utgångna. Därtill har jag lagt andra artiklar och framställningar som många läsare inte har mött tidigare och som kan vara igenkännanden för andra. Ett fåtal texter är nyskrivna, några har bara framförts i radio och mött olika reaktioner som lett till nya kontakter. Jag har funderat en del över hur texterna skulle ordnas i den här volymen men gett upp tankarna på tematisk eller kronologisk ordning. För att underlätta strörläsning har jag blandat korta och längre texter och låtit tyngre texter samsas med lättare.

Jag vill tacka medarbetarna i *Divan* och andra publikationer som granskat texterna men främst rikta uppskattning mot Gunnel Saxon Crafoord som följt arbetet och uppmuntrat sammanställningen till denna volym.

Hjälmsäter juni 2007

Clarence Crafoord

Godhetsdjävulen

I någon av P.G. Wodehouses böcker skildras en inkännande och ”god” person som är så förekommande att om man nyser och torkar sig om näsan, så har den av omtänksamhet och godhet uppfyllda personen ögonblicket efter nysningen ställt fram influensamedikamenter på ens nattduksbord.

Sådan omtänksamhet och empati röjer *godhetsdjävulen* som lurar mitt ibland oss, människor som tävlar i hygglighet, minnesgodhet och omtänksamhet. De, som alltid kommer ihåg vilken som är din favoritfärg, din favoritblomma och din favoriträtt och som aldrig glömmet en födelsedag eller en namnsdagsuppvaktning. De av Godhetsdjävulen besatta tycks alltid i första rummet tänka på andra. De har listor på människors födelsedagar, de inpräntar ofelbart deras namn och missar sig aldrig på person eller situation. De hälsar på dig med namnet och påminner sig exakt när ni senast träffades, vad ni talade om och vad som gjort intryck på dem. De tycks vara socialt ofelbara.

Dessa oegennyttiga människor är fenomen när det gäller att räkna ut påhittiga hälsningar eller presenter men inkasserar och noterar noggrant tacksamhet och beundran för sin uppmärksamhet, minnesgodhet och omtänksamhet. Utebliven tacksamhet noteras också omsorgsfullt.

Dessa goda personer hoppas kanske i sin godhet att på samma sätt bli uppmärksammade och ihågkomna vilket de sällan blir. Det raseri som denna brist på gensvar väcker hos dem leder emellertid till ytterligare ansträngningar att vara ännu mer goda, minnesgoda och förekommande. De terroriserar faktiskt sin omgivning med sin godhet på ett sätt som gör att människor runt dem känner sig glömska, slarviga, försumliga och tanklösa. En spiral uppstår kring sådan ansträngande godhet så att alltmer av besvikelse samlas i Godhetsdjävulens hemliga förråd. Den av Godhetsdjävulen besatte får på detta sätt en allt tyngre börda att släpa på varefter han periodvis bryter samman i depression.

Varför uppskattas då inte dessa av godhet besatta som så troget tycks utföra endast Gudi behagliga gärningar? Det be-

ror på att Godhetsdävulen hos dessa människor förvandlar *alla* deras känslor till godhet, givmildhet, generositet och hygglighet. Andra vanliga passioner och affekter som förekommer i tillvaron förvandlas av Godhetsdävulen till godhet och hygglighet. Särskilt ilska och avund väcker kaskader av godhet till liv. Känslor av sorg och övergivenhet leder till omtanke om de ensamma. Upplevelser av irritation och krav retar Godhetsdävulen och tvingar den besatte att anstränga sig än mer att fylla andras behov och försaka egna. Känslan att vara förbigången väcker hos den godhetsbesatte än större lyhördhet att inte glömma någon. Svartsjuka eller raseri kan resultera i donationer till välgörenhet eller omsorg för fattiga och svältande barn. Den av Godhetsdävulen fångade ställer sig i spetsen för aktioner till befrielse av de mest förtryckta. Allt som skaver i livet kommer att omvandlas till en ohygglig och översvämmande godhet som en godhetsdamask kring Godhetsdävulens bockfot.

Till sin egen förvåning och förtrytelse får den av Godhetsdävulen besatta oftast ingen eller i egna ögon ringa utdelning för sin godhet. Tacksamhet och gengåvor uteblir, alla verkar ta godheten för given eller låtsas inte ens om alla förekommande gester. Den av Godhetsdävulen besatta märker inte ens hur godheten provocerar och retar upp – hur den våldsamma vreden dold i godhetens slöjor dyker upp överallt hos de andra, men mestadels bakom den godes rygg.

Man låter den uppvaktande blombuketten snabbt vissna utan vatten och vill helst kasta den påpassligt framburna hyllningstårtan i närmaste soptunna. Att vara utsatt för all denna godhet väcker primitiva impulser av hat, en släkting till den primitiva avunden som kan spåras redan hos det kinkiga hungriga spädbarnet, som sägs vara besatt av impulser att bita, slita i stycken och söndersarga det goda givande bröstet – just för dess godhets skull. Detta bröst som svällande av söt mjölk tycks ha allt, medan barnet påminns om att det intet har och är totalt utlämnat. Sådana barn slukas av Godhetsdävulen. Måtte alla barn slippa undan detta öde! Slit dem ur Godhetsdävulens frestande käftar. Avvänj de avundsjuka småttingarna i tid, ty Godhetsdävulen hör till de svåraste djävlarerna att ha att göra med. Tillsammans med de mindre hygglighetsdävlarna. De får oss vanliga medelmåttiga att längta efter vanliga försumliga, halvdana och slarviga människor.

Det omedvetnas universum

Inför en resa till Australien nyligen läser jag följande i resehandboken:

Den aboriginska kulturen tog sig olika uttryck beroende var på kontinenten stammarna levde, dvs vid floderna, träskan och stränderna, eller vid Torres sund och på Tasmanien. Trots skillnaderna är emellertid de gemensamma särdragen och enhetligheten påfallande.

Aboriginen är förbunden med Drömmen. Världsalltet som representerar både individens förflutna, nutid och framtid saknar koppling till den normala tideräkningen. Drömmen binder honom till den jord som ger honom näring och möjlighet att överleva. De första vita anklagade ständigt den inhemska befolkningen för att inte visa något intresse för att äga sin jord. Detta ointresse tog de som förevändning för att beröva aboriginerna deras land, och förstod inte att de senare kände en fullständig samhörighet med denna både närande moder och andlige fader. Den aboriginska livsstilens komplexitet och unika karaktär bottenar till stor del i dess anknytning till Drömmen. Drömmen är både kropp och själ och rymmer alla händelser och skeenden, alla orsaks- och verkanssamband. Livet och allt levande har sina rötter i Drömmen. I denna förenas människor, växter och djur tillsammans med det verkliga och det symboliska. Den är samhällets grund vad gäller dess viktigaste ekonomiska och kulturella aspekter. Tillvaron är en förlängning av denna födelse vars principer var och en för vidare genom efterbildande eller ytterst noggrann omformulering. Detta ger riterna, konsten och religionen en egenartad färgrikedom, samtidigt som dess uttolkare och kunskapare måste ta på sig fullt ansvar.

Baserat på föredrag vid XVIIIe Nordiska psykoanalytiska kongressen i Uleåborg 2002.

Detta slog mig som en beskrivning av ett slags paradiskt liv i det omedvetnas universum och förde mina tankar till skillnaden mellan omedvetenhet och medvetande som inte så enkel. Neurofysiologen Damasio har i sina böcker reflekterat över och från sin utgångspunkt studerat vari medvetenheten består och vad det egentligen är som är ändamålet med medvetandet. Det mesta i vår hjärna sker som automatik utan medvetenhet vilket ger tid och frihet att genom medvetandet expandera livsutrymmet. Han hävdar att människans unika egenskap att vara medveten om sin medvetenhet är till för hennes individuella överlevnad och kan inte förmedlas som upplevelse till någon annan. Vi kan aldrig veta vad den andra är medveten om utan bara dra en slutsats om att den andra liknar oss själva i någon utsträckning och tänker ungefär som vi. Jag menar att just detta förmedlande av förmodan om att den andra är lik mig själv och den tolkning som ligger i detta just är begynnelsen i medvetandets uppvaknande i psykoanalytisk mening. Jag tänker mig att detta uppvaknande är fundamentalt för människoblivandet och att det också är ett uppvaknande – på gott och ont – ur drömmen i aboriginsk mening. Det intressanta med detta uppvaknande, tänker jag, är inte att det är ett uppvaknande ur den aboriginska drömmen – det omedvetnas universum – utan att det är ett uppvaknande *med hjälp av* drömmen. Det är drömtänkandet som möjliggör den förmedling av *att* den andra tänker och känner liksom av *vad* den andra tänker och känner. Det är förmedlandet av att leva i samma dröm som ger modet till ett uppvaknande till mänskligt liv och till relationens unika möjlighet.

Detta ser jag som en länk mellan uppväckandet ur det omedvetna som sker med hjälp av det slags gemensamt drömande som är införlivandets villkor och som är modern och barnets gemensamma dröm.

Det jag kallar *införlivande* är den process genom vilken den nya individen alltifrån moderlivet introduceras till den yttervärld till vilken han eller hon är på väg att födas. Förloppet ser jag som ett förlopp av intensiv förmedling från modern till barnet av det slags medvetande som är tillvarons villkor. Damasio har från strikt neurofysiologisk synpunkt hävdad att den ena individen aldrig på ett påvisbart sätt kan förmedla en *upplevelse* till den andra. Jag tänker att det är just detta som sker i den process av införlivande där modern introducerar sitt barn till livet och medvetandet från dess totala omedvetenhet. Damasio beskriver medvetenheten som en känsla som utgår från kroppsliga förnimmelser och därtill *känslan* av denna känsla. Förmedlingen och tolkningen av känslor mellan mo-

dern och barnet ser jag som essensen i det jag kallar den utvecklande dialogen som jag beskriver som en kommunikation mellan mor och barn i en process som har en kognitiv skänkel och en känslomässig skänkel som jag kallar bekräftelsen. Den centrala idén i det som pågår i dialogen mellan modern och barnet är det paradoxala i att det som sker i ett drömligt tillstånd och således i ett slags omedvetenhetens universum är det som leder till barnets uppvaknande till medvetet liv. Paradoxen ligger i att en dialog som förs i ett drömligt tillstånd har som mål uppvaknandet ur drömmen till medvetande. Grunden ser jag som just det som Damasio ifrågasätter – nämligen att den ena parten – modern – äger förmågan att förstå och i sig uppleva barnets *upplevelse*.

Under mina spekulationer kring införlivandets villkor och natur från psykoanalytisk synpunkt, har Freuds teleskopiska modell gjort mig övertygad om att merparten av vårt införlivande äger rum i ett omedvetet universum. Den teleskopiska modellen som Freud presenterade i *Drömtydning*

[bild infogas]

innebär just en stark betoning av det omedvetnas närvaro i både införlivande genom system V (varseblivning) och förankring i de olika minnessystemen med passage av System Fmv och Omv och – när motoriken i sömnen är urkopplad – genom aktivering av system V i retrograd riktning som varseblivning av den manifesta drömmen. Jag läser diagrammet så att processen löper i ett slags oavlåttligt pulserande fram och åter genom ”teleskopet”. Modellen är användbar för att förstå drömmen som en del i de normala vardagliga psykiska skeendena men också för att förstå att drömmens sätt att manifesteras det omedvetna tänkandet parallellt med men vid sidan av det medvetna tänkandet, planerandet och rationella handlandet. Freuds teleskopiska modell säger oss detta uppenbara att drömtänkandet inte upphör för det att vi är vakna utan att det hela tiden pågår och påverkar alla våra medvetna och rationel-

la göranden och låtanden. Vi kan vara uppmärksamma på andra delar av de själsliga akterna i vårt liv som kräver vår uppmärksamhet utan att drömtänkandet för den skull någonsin upphör. Det är i de ögonblick uppmärksamheten sviktar eller när trötthet påverkar oss som felhandlingar, felsägningar eller dagdrömmar tar över och slår igenom strömmen av medvetenhet och rationalitet. Kanske är det till och med så att det omedvetna varat hela tiden dominerar oss och att vi med knapp nöd och med ansträngning håller en strimma av medvetenhet och överblick vid liv i ett hav av omedvetet fungerande och tänkande.

Tillåt mig illustrera denna tanke med en egen dagboksanteckning från i år:

Den 7 juni tidig morgon. Vaknar tidigt i den strålande sommaren. Föredraget som borde varit färdigt är oskrivet. Det är olidligt att sitta inne och reflektera när naturen ligger därute som en ljuvlighet att gå in i och njuta av. Vid badet från den stora stenen i sjön låter jag mig famnas av vattnet – flyter ut och smälter samman men vågorna och djupen, känner av min barndoms gamla fantasi om att fiskar från djupet ska nappa på mitt kön och kastrera mig – kan dock lugna mig: det händer inte – ändå lägger jag extra kraft i bentagen när jag simmar mot land och kan inte låta bli att tänka på de stora karporna som jag sett röra sig i kvarndammen. Tänk om – men jag slår bort tankarna, men vänder mig ändå på rygg en stund i vattnet...

Jag tänker mig ibland det omedvetnas universum som ett hav som omger mig på alla sidor med ofattbara djup som innehåller allehanda monster som rör sig där nere – hotfulla och okända och med ofattbar makt och kraft. Mitt medvetande utgör min simning, mitt arbete för att hålla mig upp vid ytan så att jag kan röra mig i den riktning jag bestämmer, så att jag kan ta mig i land och torka i morgonsolen.

Det är ju inte så märkvärdigt att jag är medveten. Det märkvärdiga är att jag är medveten om att jag är medveten och kan göra dessa reflektioner och ta hjälp av upplevelserna vid simturen i sjön som en metafor för mitt förhållande till mitt eget okända och skrämmande omedvetna. Jag kan ju känna

igen farhågorna och iaktta mina fantasier om dem, men jag låter dem inte ta kommandot över mig och jag grips inte av samma panik som understundom i min barndom. Kanske har jag vidgat mitt medvetande om några av mitt omedvetnas framträdelseformer en liten smula och därmed erövrat en grad av kontroll.

I varje fall känner jag ett visst mått av kontroll i stunden, tillräckligt för att kunna njuta av simturen och upplevelserna där vid sjön som jag mycket hellre ägnar mig åt än att skriva ett föredrag om det omedvetnas universum att framföra vid kongressen i Uleåborg som kanske är den sista jag be-
vistar.

Ett ögonblick föresvävar mig att det att hålla föredraget vid kongressen liknar simturen vid sjön. Mina psykoanalytiska kolleger förefaller kanske vänliga men liknar de inte också i mina tankar de hotfulla odjuret i djupet som vill snappa efter mig, äta mina lemmar och kanske dra ner mig i djupet – tanken drar snabbt förbi men jag kan ändå hjälpligt mota bort dem för att finna den sinnesro som gör det möjligt för mig att fortsätta mina reflektioner.

Några rader av Freud sammanfattar på ett annat sätt förbindelserna mellan de olika instanserna i psyket som blev aktuella under min simtur.

Flera decennier efter kapitel sju i *Drömydning* sammanför han på följande sätt sina olika modeller av psyket i *Psykoanalysens huvudlinjer*:

Omedvetenhet är den allenarådande kvaliteten i detet. Detet och det omedvetna hör lika nära samman som jaget och det förmedvetna, ja, förhållandet är här ännu mer uteslutande. En tillbakablick på en individs utvecklingshistoria och psykiska apparat gör det möjligt att fastställa en betydelsefull uppdelning i detet. Ursprungligen var ju allting det, och jaget utvecklades ur detet genom yttervärldens fortlöpande inflytande. Under denna långsamma utveckling gick en viss del av detets innehåll över i det förmedvetna tillståndet och upptogs på så sätt i jaget. Annat stannade kvar oförändrat i detet som dess svårtillgängliga kärna. Men under denna utveckling återförsatte det unga och svaga jaget redan upptaget material i omedvetna tillstånd, släppte det ifrån sig och förhöll sig på

samma sätt gentemot en del nya intryck som det hade kunnat ta upp, så att dessa, efter att ha tillbakavisats, bara kunde efterlämna ett spår i detet. Denna senare del av detet kallar vi, med avseende på dess uppkomst, för det bortträngda. Det spelar knappast någon roll att vi inte alltid klart kan skilja mellan de båda kategorierna i detet. De sammanfaller ungefärligen med uppdelningen i ursprungligen medbragt och under jagets utveckling förvärvat.

I dessa formuleringar tycker jag mig känna igen min vision av det omedvetnas universum som också skulle kunna beskrivas som det universella detet ur vilket jaget framträdde med medvetenhetens möjlighet genom yttervärldens inflytande. Som jag tänker mig denna process är detta just den utvecklande dialogens inflytande – de känslomässiga bekräftelserna av gjorda upptäckter, igenkännandet och förstärkningen i igenkännandet, möjligheterna att aktivt uppsöka det som väcker lust eller undvika det som väcker olust. Allt detta kan härbärgeras inom det inre referenssystemet och ge en relativ trygghet. Emellertid är tryggheten relativ eftersom det inre referenssystemets gränser mot det omedvetnas universum är genomsläppliga, tidigare införlivat men otillräckligt bearbetat innehåll finns i form av hotande introjekt eller idealiserade bilder av mig själv eller av andra till vilka man kan söka tillflykt. Jagets rationella delar kan till en tid hålla stånd mot en invasion av primitiva önskningar, impulser eller farhågor, och till slut kollapsar självbilden och det omedvetna universum kommer att dominera och vi somnar och drömmer, tills ett nytt uppvaknande sker. Varje dags uppvaknande kommer att i viss mån skingra det omedvetnas demoner och änglar liksom den tidiga barndomens uppvaknande skedde genom att vi i den utvecklande dialogen förfördes till en medvetenhet om vårt medvetande.

I den modell av den utvecklande dialogen som jag först skisserade, utgjorde det jag kallade ”återfrågning” barnets aktiva appell till föräldrarna om återförsäkringen om överlevnad och möjlighet till behovstillfredsställelse och föräldrarnas svar till barnet en bekräftelse buren av kärlek och igenkännande av dess behov. Bollas har i sina texter om ”återupptäckten” av hysterins väsen på ett poetiskt sätt betonat vikten av denna känslomässiga och i grunden sexuella bekräftelse av barnets existens. Denna föräldrabindning som har beskrivits på olika sätt av otaliga psykoanalytiska tänkare ser jag som den del av den utvecklande dialogen som väcker barnet till medvetande

och psykiskt liv. Solms har beskrivit hur denna första barnomsperiod i den neurofysiologiska utvecklingen motsvaras av stark tillväxt av de känslomässigt förankrade minnescentra som möjliggör inprägling av minnen samt av de barkområden i frontalloben som förmedlar, tolkar och bygger upp omdöme och vaken reflexion. Dessförinnan saknas sådana möjligheter till episodiska minnen, varför rapporter om tidigare ”minnen” röjer reminiscenser av annat slag, kvalitativt annorlunda än episodiska minnen. De är kanske framför allt kroppsligt förankrade och kan när de återges som ”minnen” endast betraktas som ett slags rekonstruktioner, och därvid ett återgivande av omedvetna derivat, det Freud kallade täckminnen.

Min förståelse av det psykiska livets ursprung blir därmed en vision av ett under utvecklingen långsamt ”uppvaknande” ur ett omedvetet fantiserande grundat på ännu oordnade kroppsförnimmelser som blandas med likaså oordnade förnimmelser från yttervärlden. Detta tillstånd kan beskrivas som att leva i en dröm.

Det tycks finnas neurofysiologiska data som stöder tanken om ett slags lustsökande funktion inom också det tidigaste anlagda centrala nervsystemet som sammanfattande av neurofysiologerna kallas ”seeking systems” och som strävar efter struktur och sammanhang, inte minst i känslomässigt avseende, kanske med hjälp av nyckelstimuli, till exempel anblicken av moderns ansikte eller lukten av hennes bröst dit det nyfödda barnet söker sig. Hela detta förlopp tänker jag mig äga rum omedvetet och reflexmässigt som stimuli till modern som ger ett mångfasetterat gensvar som till största delen också tilldrar sig i det omedvetnas medium, alltså i ett slags gemensamt drömmande.

Den psykoanalytiska modell som närmast svarar mot det beskrivna förloppet torde vara Bions skildring av hur ostrukturerade betaelement strömmar in mot barnet från omgivningen och projiceras in i modern som utgör en container för dessa kaotiska element. Modern kan härbärgera dessa element och genom en form av projektiv identifikation reintrojicera dem till barnet som meningsbärande alfaelement, möjliggörande för barnet att hysa denna meningsfullhet och småningom själv förvärva förmågan att omvandla betaelement till alfaelement, något som Bion kallar alfafunktionen.

I Bions modell förefaller barnet i detta skeende oselektivt och passivt som mottagare av denna kaskad av obegripliga betaelement som i beskrivningen synes mig framförallt hotande och olustfyllda. Den neurofysiologiska kunskapen och spädbarnsobservation beskriver ett betydligt mer selektivt och målinriktat barn som strävar efter att få sina behov tillgodo-

sedda. En omedveten men grundläggande lustprincip förefaller här styrande där målet överlevnad synes överordnat allt annat.

I mina reflexioner kring växandet som resultatet av en utvecklande dialog mellan moderns inre och barnets finns föreställningen om en existentiell bekräftelse som en väsentlig del av moderns bidrag till att möta den appell som utsänds av barnets "seeking systems". I mitt tänkande tänds den första gnistan av medvetande i bekräftelsen, lämnande något spår i barnets inre, också om denna första gnista av medvetenhet nästan genast slocknar. Barnet sjunker så att säga tillbaka in i sin världsrymd av omedvetna kroppsliga funktioner och förnimmelser – in i sitt drömmande – till dess att nästa episod av uppväckande dialog och nästa bekräftelsegnista slår an mellan modern och barnet, och nästa medvetandespar bildas.

Den världsrymd av omedvetet psykiskt liv som barnet lever i och som framför allt präglas av kroppsliga rörelser, förnimmelser, impulser och stimuli formar i barnets psykiska liv ett slags dunkelt kärnmedvetande som enligt Damasio härör från de djupa hjärnstrukturer (mitthjärnan och förlängda märgen) som samlar och samordnar inkommande signaler från kroppens alla inre organ liksom från muskulatur och rörelseapparat. Kan det vara så att alla dessa samlade inflöden av signaler och stimulans av hormoner och transmittorer samlas i ett slags global och omedveten djup upplevelse av existens? Damasio tycker sig finna belägg för detta och kallar det ett "protosjäl" som närmast kan beskrivas som en omedveten upplevelse av ett "jag" som människan på ett djupt sätt delar med alla högre djur.

Innehållet i det omedvetna självet byggs sålunda på det här stadiet upp av huvudsakligen kroppsligt samlade signaler från kroppens yta och från dess inre organ som i hjärnans basala delar reglerar balans och styrning av det inre visceralaståndet, det vill säga balansen mellan de inre organens autonoma funktioner. Liknande signaler uppfattas i högre sensoriska kopplingar som känslor, i de kategorier som av neurofysiologer beskrivits som seeking systems lust/olust, fear systems och anger systems. Jag tänker mig att det kring dessa förnimmelser uppkommer omedvetna fantasier i anslutning till uppfångade känslökvaliteter kopplade till upplevelser av annanhet, tillfredsställelse vid bröstet alternativt upplevd smärta, obehag av ljus, mörker eller rädsla inför starka ljud.

Barnet svävar sålunda i ett hav av ett rikt känslomässigt och kroppsligt förankrat omedvetet fantiserade om vilket vi ingenting kan veta, men där jag tänker mig att Melanie Kleins

spekulationer om innehållet i fantiserandet har ett berättigande som en projektion av de symboler som den fantasifulla vuxna ser i det lite större barnets produkter i lek och fantasi. Därmed har de sitt berättigande som visioner av det ovetbara som kan sätta vår fantasi i rörelse men deras metaforiska natur får inte förväxlas med faktisk kunskap om vad små barn tänker. Donald Meltzer ger i *Dream-life* ett exempel på derivat av detta kroppsliga tänkande hos en psykotisk patient som i sina hallucinationer tydligt illustrerade upplevelsen av att befinna sig inne i moderskroppens anala regioner, i hennes sexualorgans område samt i ett senare skede i hennes andningsorgan och inne i hennes andedräkt. Dessa kroppsliga fantasier tog formen av vanföreställningar som ledde till att patienten först naken tog sig ner i stadens kloaksystem och förklarade att han jagades av nazister, därpå att han rymde från sjukhuset där han trodde att hotande och intensiva sexuella orgier pågick samt slutligen föreställningar om att luften på ett annat sjukhus var bemängd med en ljuvlighet som fick honom att andas "för mycket". Meltzer betonar med sitt exempel ett slags kvardröjande identifikationer med olika delar av moderskroppen.

Kanhända sådana tolkningar inte kan ge oss annat än en aning om innehållet i det omedvetnas kroppsligt förankrade fantasier och deras varierade drömlika framträdelseformer.

Uppvaknandet till medvetande och uppfattning om tid och rum ur detta hav av omedvetet fantiserande är en gåta vars lösning torde dölja sig någonstans i det som tilldrar sig i den utvecklande dialogen. Lehtonen talade vid den Nordiska psykoanalytikerkongressen i Göteborg år 2000 om "rämningen" i kroppsuppfattningen som ursprunget till en grundläggande önskan som utgör kärnan till en omedveten motivation. Denna önskan bildar i sin tur grunden för den psykiska enligt Lehtonen ovetbara verkligheten. Upplevelsen av en verklighet stärks när kroppsjaget överlagras med senare erfarenheter av kortvarig tillfredsställelse följt av ökad upphetsning eller eventuellt panik. Lehtonens tankegångar om rämningen som ett ursprung påminner om de tankelinjer i fransk psykoanalys som handlar om det Begär som föds ur upplevelsen av en grundläggande Brist.

Dessa psykoanalytiska spekulationer kring hur ett uppvaknande till medvetenhet kan medieras ur önskningar som tillfredsställs eller frustreras kan urskiljas i en modell som den utvecklande dialogen men också motsvaras i neurofysiologernas tal om betydelsen av "seeking systems" i ett lust/olustsamspel alternativt aktivering av "fear och anger systems" vid frustration.

Jag tänker mig att det relativa medvetna medvetandet

som gryr i den utvecklande dialogen ständigt är utsatt för attacker från det omedvetnas omgivande universum som inte förmedlas av moderns drömtänkande. Jaget behöver för sin existens ett mått av vakenhet och har till sitt förfogande en hel del resurser för att hålla borta påträngande demoner i form av hotande och förförande introjekt och påträngande önskeimpulser. Vi kan här urskilja en intrikat balans i den utvecklande dialogen mellan modern och barnet som medger för barnets jag att nå en tillräcklig grad av stabilitet i tillfredsställande bekräftelser men samtidigt ett mått av brist som underhåller ett fortsatt återfrågande. En del av det omedvetna detet torde utgöras av bortträngda önskeimpulser eller konfliktfyllda delar som hålls på avstånd av överjagets aktivitet. När uppmärksamheten slappnar, tröttheten sätter in, dyker det bortträngda upp som påminnelser om begärets tryck. Det omedvetnas universum tränger sig på!

De krafter som upprätthåller det medvetna självet tänker jag mig sålunda har sitt ursprung i den utvecklande dialogens känslomässiga och kognitiva bekräftelser. I senare utveckling kommer leken att få en växande betydelse och upprättandet av det Winnicott kallar mellanområdet. De första egna skapelser som barnet här åstadkommer möjliggör en första separation från det absoluta beroendet av moderns omedelbara tillfredsställelse av begären. Också när det gäller lekens centrala betydelse för utvecklingen av den inre världen har upptäckts neurofysiologiska och djurexperimentella belegg. Inte minst tycks lekandets lustfyllda och känslomässiga aspekter vara av betydelse för lekfull lösning av konfliktfyllda situationer.

Damasio har beskrivit hur en neurofysiologisk grundmekanism tycks vara upprättandet av "som-om-slingor" som i hjärnbarken imiterar de kopplingar som förbinder känslan med emotioner som uppstår i kroppens olika organ. Därmed ekonomiseras och förkortas hjärnbarkens associativa förbindelser. Jag tänker mig att upprättandet av sådana "som-om-slingor" är en generell mekanism som underlättar också införlivandet av till exempel leken och som också kan utgöra en fortsatt väg för utformning av symbolisering och språk, allt verktyg som möjliggör upprätthållande av medvetandet och medvetandet om medvetandet samt ett alltmer självständigt fungerande.

I en spekulativ vision har jag sökt förena dessa tankegångar i en skiss av hur vårt själv oavlatligt söker ta sig fram, simmande i ett hav av omedvetet universum, där som-om-slingor och olika impulser hålls tillbaka samtidigt som de är ständigt närvarande.

[bild infogas]

Det omedvetnas universum som omger oss och som vi står under ständig påverkan av befruktar också vårt tänkande och vår kreativa rörlighet samtidigt som det kan hota att över-
svämma oss. Vi har möjlighet att träda i förbindelse med detta omgivande medium eller vi kan aningslöst vara offer för det och agera ut en del av de omedvetna fantasierna projicerade på omgivningen. Så sker också oavbrutet i samhälle och kultur, där vi presenteras för otaliga framställningar av vår eget omedvetna i film, reklam, litteratur, idrottsliga evenemang eller samtidshistoriska skeenden. Var och en tar in och identifierar sig med olika delar av sin yttre värld ur omvärldens kaos. Det jag kallar införlivandet är uttryck för hur subjektet kan i sin inre värld – sitt inre referenssystem – hantera det omedvetna universum som faktiskt också möter i yttervärlden. När det gäller kreativitet och kultur i samtiden kan detta illustreras av hur alla verksamma författare och konstnärer ticks vara inbegripna i ”det stora narrativet” som finns närvarande i en samtids kanon av olika konstarter. Från psykoanalytisk synpunkt handlar detta omedvetna deltagande i och påverkan av allt som pågår i samtiden – i tidsandan – till sådant som införlivas och sedan omtolkas till vars och en skapande konstverksamhets röst i samtiden. Av denna tidsanda är ingen samtidslevande individ opåverkad, vare sig som utövande konstnär eller som deltagande medborgare och kulturkonsument.

Denna tanke leder till visionen av att vi har att hantera ett omedvetet universum av introjekt och impulser i den inre världen och ett annat som tas in från den yttre värld som vi lever i. En dialog äger rum mellan dessa världar, där vårt införlivandes funktion och vårt själv ska orientera sig. Jag tänker mig här att införlivandets kvalitet har avgörande betydelse för den psykiska hälsan. Schafers beskrivning av de olika internaliseringsformerna antyder en utveckling med målet identifikation via inkorporation och introjektion. Inkorporationen hotar att utplåna möjligheten till egen identitet såsom i det av

Meltzer skildrade fallet. Introjekten införlivas inte utan lever sitt eget liv i den inre världen. Jag förstår det så att jagets kamp och förmåga att organisera ett fungerande medvetande beror av förmågan till införlivande genom identifikation, det vill säga igenkännande och bedömning av det som jaget förmår härbärgera och göra till sitt. Därtill krävs också tillräcklig förmåga till avvisande av det övriga som tränger sig på, vare sig detta sker inifrån det egna omedvetna eller från den kaotiska yttervärld som delvis speglar det inre. Samtidigt behöver den självständigt fungerande människan för sin psykiska hälsa fortsatt kontakt med det omedvetnas universum och en kommunikation med den genom ett slags inre dialog med utveckling av den drömska förmedling som kännetecknade den utvecklande dialogen med modern. Vi fortsätter således hela tiden att i någon mån leva i en dröm.

De funktioner som står till förfogande för det mänskliga psyket när det gäller att utvidga sitt medvetande och inte duka under inför det omedvetnas universums oavslutliga närvaro är drömmen, leken och skapandet, språket och symboliseringsförmågan.

Drömmen. Den nattliga drömmen synliggör för oss drömmare derivaten av det omedvetnas universum som i medvetandets frånvaro och motorikens bortkoppling tryggt kan pågå. Stundom äger någon form av bearbetning rum i själva drömmandet, ibland är det kanske inte så. Fragment av organiserande funktioner pågår under sömnen som härrör från det neurofysiologerna kallar the seeking system (som strävar till lusttillfredsställelse), eller andra organiserande system som sådana för fruktan, vrede eller flykt. Freuds grundläggande tanke om önskeuppfyllelsen som sker i drömmen har sin svarighet i dessa seeking systems som neurofysiologerna talar om och hans tanke om de upprepade skräckdrömmarna från *Bortom Lustprincipen* återfinns neurofysiologerna i aktivering av systemen för vrede eller fruktan. Solms (2002) beskriver bland annat i sin översikt om drömmandet att ny forskning visat att drömmandet inte alls tycks kopplat enbart till REM-sömnens regelbundet återkommande perioder utan också sker under den djupa sömnen, och framför allt äger rum i den REM-fria perioden strax efter insomnandet eller strax före uppvaknandet. Det omedvetnas universum strömmar in över oss när vi somnar och strax innan vi vaknar verkar vi vara halvt medvetna om att dagens kamp för att hålla medvetandet över ytan i havet av omedvetet kaos tar sin början. Jaget återetablerar sig om och om igen när dagen gryr.

Lek och skapande. Leken har som tidigare sagts avgörande betydelse för medvetandets uppvaknande ur det omedvetna

universum i vilket det lilla barnet kan sägas befinna sig. Leken handlar till en början om att lära känna den egna kroppen och utgör en integrerad del av den utvecklande dialogen med den med-lekande föräldern. Lusten och lusttillfredsställelsen kan ofta inte skiljas från leken. Lekandets infantila sexuella innehåll i lekandet mellan mor och barn har målande belysts av Bollas. Bearbetningen av separationen och det Bollas kallar *det sexuella traumat* underlättas och görs uthärdligt genom detta kreativa lekande. Ingen har som Winnicott påpekat hur leken länkar samman den inre världen och den yttre och bäst kanske man kan beskriva det som en sammanlänkning av att uthärda både en överväldigande yttrevärlds kaos och en hotande inre världsinträngande okontrollerbarhet. Leken och skapandet blir här medel att upprätthålla en strimma av medvetenhet i omedvetenhetens dunkel.

Låt mig spekulera att många av våra stora konstnärer har drivits till skapande av en hotande och överväldigande inre värld av demoner och till synes okontrollerbara begär och skräckfantasier. Ingmar Bergman talar om och om igen om sina demoner, som han gett odödlig gestalt i *Gycklarnas afton*, *Det sjunde inseglet* där han låter Riddaren spela schack med Döden eller som han kanske allra tydligast oskadliggjort genom den brinnande figuren i *Fanny och Alexander* som förintar den onde fadern/biskopen. Strindberg höll stundom bara med möda ”makterna” i schack som han brottades med i *En dåres försvarstal*, återkom till i *Till Damaskus* och kanske tydligast beskrivit i *Inferno* eller *Ockulta Dagboken*. Konstnärer som Gustaf Fröding, Ernst Josephson eller Vincent van Gogh dukade så småningom under i olika former av kaos, som går att urskilja i deras senare verk. Parland (2000) har illustrerat hur Schumann i sin musik sökte bearbeta sina demoner men hur också han slutade sina dagar på hospital efter självmordsförsök.

Språket är ändå människans viktigaste funktion när det gäller att lyfta sig upp ur omedvetenhetens universum. Det lilla barnets lek med modern är samtidigt en första introduktion till språkljuden. I den utvecklande dialogen kommer de bekräftande benämningarna och fonemen som hänför sig till det egna självet att yppas av båda parter som något klart avskilt från den mullrade omgivningen. Spegeln i moderns ansikte och titt-ut-leken är förenade med starka lustupplevelser som verkar stärka igenkännandet och uppvaknandet till medvetande. Så småningom smälter språkinlärningen samman med leken och införlivas som alltmer av symboliskt tänkande och uppbyggnad av sofistikerade sakföreställningar kopplade till ordföreställningar, begynnelsen till ett abstrakt tänkande. Kanske man kan formulera det så att språket blivit ett villkor

för medvetandet och för orienteringen i tid och rum men att språket samtidigt förmedlar den nödvändiga kontakten med det omedvetna universum, vars innehåll gör medvetandet värt att upprätthålla.

I mitt tankeexperiment om att vi övervägande simmar i ett hav av omedvetenhet finns också den psykoanalytiska situationen med som en mycket speciell värld i vilken vi kan studera också de neurobiologiskt beskrivna processer som skildrats som system för sökande, lust, rädsla, ilska och skräck. Freud har formulerat hur psykoanalysen strävar efter att göra det omedvetna medvetet eller med hans andra topik de berömda orden "Wo Es war soll Ich werden". I mitt synsätt är den psykoanalytiska situationen en unik plats där både analytiker och analysand tillåter sig att sväva i ett omedvetet universum, men med bibehållande av tillräcklig kontroll för att tillåta en samtidig observation och utbyte av information kring dessa skeenden, främst genom de olika sätt på vilka de kommer till uttryck i överföring och motöverföring. Härvid sker enligt mitt tankeexperiment precis detta som Freud beskriver i *Psykoanalysens huvudlinjer* från 1938:

Under denna långsamma utveckling gick en viss del av detets innehåll över i det förmedvetna tillståndet och upptogs på så sätt i jaget. Annat stannade kvar oförändrat i detet som dess svårtillgängliga kärna.

Det Freud här beskriver är i första hand barndomsutvecklingen, men formuleringen tycks mig i lika hög grad gälla den psykoanalytiska processen, som likt barndomsutvecklingen har sin lagbundna gång, så som Meltzer har beskrivit det.

Blir då en större "del" av det omedvetna under psykoanalysen "medveten" och verkligen underkastad jagets kontroll? Jag tror inte det. Sannolikt är det så att vi alltjämt fortsätter att simma i ett hav av omedvetet också efter en aldrig så omfattande psykoanalys. Betydelsen av den psykoanalytiska processen är en annan. Liksom vi under barndomen via föräldrarnas förmedling och via det tillräckliga lekande som föräldrarna stimulerar oss till och som vi sedan fortsätter att utöva har kommit att kunna hantera alltmer av livets erfarenheter konfronterade med det inre livets olika behov och krav, kommer vi under en god psykoanalys att återuppleva och bättre lära känna just den här processen och kanske framför allt förvärva tillit till den.

Den skräck och de affekter som vi tidigt i barndomen är övertygade om att vi skulle komma att duka under för lärde vi

oss genom föräldrarnas hjälp att överleva. Övertygelsen om att det går att överleva torde också vara det viktigaste som växer fram under psykoanalysen, allteftersom vi blir bekanta och konfronterade med överföringar och motöverföringar. Övertygelsen om överlevandets möjlighet kanske är det allra viktigaste för det som Freud kallar *jaget* medan *detet* kan fortsätta att leva sitt eget liv, parallellt med allt annat, utan att vi går under.

Jag tänker mig att människor har olika sätt att bekanta sig med och försona sig med ödet att till största delen simma i en ocean av ett omedvetet universum. Beroende på trygghet och förtroget med medvetenhetens relativitet och de funktioner och medel som var och en har för sin orientering och som man har förvärvat under uppväxtens utvecklande dialog, kommer man att ha större eller mindre tillit till det egna rörelseutrymmet. En del av oss kommer att ägna huvuddelen av våra krafter till att hålla näsan över vattnet, andra försvinner under ytan.

Jag tänker att psykoanalysens viktigaste uppgift som behandling är att ge analysanden tillräcklig trygghet och mod att acceptera sin egen unika position i förhållande till sitt omedvetna och att vila i förvisningen att det omedvetna alltid fungerar oklanderligt.

De kulturella yttringarna synes mig vara mänsklighetens sätt att hålla en samhällelig balans mellan det omedvetnas demoniska universum och ett tillräckligt väl fungerande samliv mellan människor. Nobelpristagaren i litteratur Gao Xingjiang har vackert illustrerat sin syn på litteraturen i denna funktion. Låt mig avsluta denna framställning med att citera honom:

Jagets innersta kärna består av ett becksvart mörker, och om rebellen låter sitt jag expandera bortom all kontroll kommer han själv att uppslukas av det. Den här världen är så full av oväsen och jaget är så svagt och övergivet att min enda tillflykt blir skapandet, där jag kan observera världen och jaget på ett svalt och objektivt sätt.

Samhället behöver inte litteraturen. Den är bara en personlig sak, ett svagt ljud i en högljudd värld. Om vi inte drunknar i oväsen, dör vi i tystnad. Jag tror att litteraturen inte bara är individens utmaning av den omgivning i vilken han eller hon lever, utan också av döden. Och även om den bara innebär en obetydlig pose och inte kan förändra vare sig världen eller jaget, är den inte desto mindre en utmaning.

Teknikens under

Det pep och knastrade från Europa, någon gång också från Amerika och Afrika. De satt på stolar i värmen vid dignande tomatplantor och rader av pelargonier, krysantemer och tagetes, skruvade och pillade och utanför låg drivorna höga och tryckte mot glasväggarna.

En dag fick man märkvärdigt långväga kontakt från Nya Zeeland.

De här raderna ur Göran Tunströms *Juloratoriet* handlar om upprinnelsen till att Aron söker häva sig upp ur sorgen efter Solveig som han haft den intimaste närhet med för att söka kontakt med Tessa på andra sidan jordklotet. Kortvågs-signalerna som radioamatörerna gnistrade till varandra var den förmedlande länken, trettiotalets tunna föregångare till nutidens täta Internet och webb. Några morsesignaler i rymden var de första förbindelserna som möjliggjorde kontakt över ett oerhört avstånd, kontakt med en människa på en ofattbart avlägsen ort.

Först på den väldiga distansen lyckades Aron åter nå en intimitet, en paradoxal närhet öppnad med teknikens hjälp över jordens rundning och fortsatt med långa och många brev. Slutligen reste han över haven men förmådde inte tänka sig den nära fysiska kontakt som kunde uppstå vid framkomsten och hoppade överbord från sitt skepp någonstans utanför Tasmanien. Närhet på distans uppstod ur gnistorna och eliminerade paradoxalt de barriärer som Aron slutit kring sig. Den första morsesignalen var det tekniska hjälpmedlet.

Idag medger IT-tekniken med chattande och elektroniska torgmöten tankeutbyten och ett slags virtuell intimitet genom till intet förpliktande kontakter som skapas vid tangentbordet, som transporteras till främmande ögon och från främmande fingertoppar tillbaka på bråkdelen av en sekund. Brev som läses när de skrivs och besvaras korthugget i samma stund. Kontakt skapas, upplöses, förflyttas med en intryckt kod och återuppstår samtidigt någon annanstans. Många människor lever i cyberrymden men längtar efter en nära relation,

Texten tidigare publicerad i *Divan* 3-4, 1999

längtar intensivt och fantiserar om värme, kött och blod. Men de är skräckslagna för just detta, räds sina egna kroppar och litar inte på sitt pulserande blod. Den reala verklighetens människor skrämmer dem medan den virtuella uppblåsbara Barbara lämnar spelrum för fantasi och trygg manipulation.

Tekniken medger för oss att uppsöka sajter och att kommunicera över alla gränser. Den ger möjligheter att knyta kontakter men också att knyta icke-kontakter, virtuella möten och distanta intimiteter, där många vågar sådant på det betryggande avståndet som verklig närhet skulle utesluta. En virtuell intimitet.

Kommunikationernas intensitet och täthet kan också förflyktiga en längtan, den bitterljuva väntan på svarsbrevet, papperet, raderna som vandrat över långa avstånd. Det finns också idag en del radioamatörer som trots Internet håller fast vid den knastrade kortvågen. Det finns människor som finner njutning i de bokstaverade koderna och det magiska lilla ordet "Kom!" som är tecknet för den andra entusiasterna att slunga ut sin hälsning i etern och avsluta med ett annat "Kom!" Knastret och svajet i mottagningen tycks ibland vara själva tjusningen.

Sällan träffas det här kortvågsbrödrskapet – det knastrande budskapet med sitt "Kom!" är ett optimalt avstånd: avståndet hörs nästan fysiskt. Man kan föra åratals samtal utan att någonsin ses. Samtalen handlar vanligen om de tekniska landvinningarna och de nyaste prylarna och mer sällan om något personligt. Det kan gå årtionden av dagliga kontakter utan att de samtalande vet om den andre är ensam eller har familj. "Kom!" tycks för de här människorna vara den betryggande formeln för "Håll dig på avstånd." Det kortvågssändande sällskapet består nästan bara av män, män som med stor ansträngning reser höga master för att kunna förbättra mottagningen och för att kunna lyssna på än större avstånd. Långa vajrar förankras i tomtmark och husgavlar. Den resliga masten dominerar landskapet. "Kom!" ropar dessa män till varandra, men nästan ingen kommer.

Ändå kan inga mejl eller sändningar på kortvåg ersätta brevet. Många förutspår i IT-teknikens kölvatten den pappersburna postens död. Kan det vara så illa? Det handskrivna brevet blir en raritet.

Jag hoppas på post. Väntar på bläckskrivna brev i kuvert. Kanske kommer sådan post att uppleva en ny renässans: det handskrivna brevet med egenhändigt formade bokstäver. Långsamt hopfogade till genomtänkta ord jämte allt det som står mellan raderna. Den glesa kommunikationens intensifierade längtan som glödde i Arons och Tessans brevväxling skul-

le aldrig fungera i cyberrymden, tror jag. Den tändande gnistan i amatörradions mottagare följdes av långsamma, tunga brev. Jag efterlyser också en oteknisk långsamhet som kontrast till den accelererande tekniska snabbheten. Tekniken knappar och klappar sig fram på breda band medan den subtila känslan banar sig fram på och mellan tunna stömlinjer.

Erik Homburger Erikson – identitetskrisens fader.

”Här står jag och kan inte annat”. Den berömda repliken yttrade enligt legenden Martin Luther i Worms 1520 sedan han bannlysts av påven för sina kätterska teser där han förklarat alla kristna för likar och för rätten att predika sin tro på sitt egna språk som alla kunde förstå. Luther var då redan en mogen man på 37 år men hade bakom sig en stormig ungdom, präglad av upprepade kriser som skildrats och analyserats av Erik Homburger Erikson, och det är knappast någon slump att denne valde den store reformatorn som ämne för sin studie i psykoanalys och historia.

Det historiska momentet

Eriksons livsverk handlade om att söka fånga in skeendena i det historiska och samhällseliga förloppet speglat i utvalda individers liv. Det psykoanalytiska perspektivet på individen lämnade han aldrig ur sikte och kunde därför forma den biografiska skildringen nära det individuella livsödet och de personliga kriserna hos en människa för att om inte förklara så ändå belysa vad han kallade det historiska momentet för människan. Begreppet moment är här mångtydigt – det handlar om det historiska ögonblicket, ja, men det handlar också om moment i betydelsen hävstångskraft, den avgörande ansträngning som sätter stenen i rullning. Luther kämpade sig fram till detta moment där han obetvinglig står och säger att ”här står jag!” men han var också ett barn av sin brytningstid, jämgammal med boktryckarkonsten, vuxen ur övergången mellan medeltid och renässans. Erikson beskriver hur Luther bröt sig loss från sin faders önskan om juridikstudier, hur han kämpade med sitt samvete och med djävulen och hur han till slut mot faderns vilja beslöt att bli en religionens man som munk. Han kämpade med tvivel och ångest och hade till och med psykosliknande attacker, och det är i en sådan attack – utbrottet i koret – Erikson låter oss möta Luther. Luther ropar om och om igen under mässan: ”Det är inte jag! Det är inte jag!” Enligt legenden handlade utbrottet om bibelstället i Markus-

Artikeln baserad på föredrag i ”Freuds bar” 2002. Tidigare publicerad i *Divan* 1-2, 2004.

evangeliet där en far till Jesus för fram sin son som anfåttats av en stum ande. Jesus tolkar den stumma anden som plågar sonen som hans tvivel och driver ut anden med bön.

Bibeltextens parallell till Luthers egen vånda ledde fram till en manifestation av Luthers kris enligt Eriksons tolkning, ett exempel på en djupgripande identitetskris som hos den unge neurotiske Luther varade till dess han kunde spika upp sina teser och förklara ”Här står jag och kan inte annat”.

Studiet av den individuella personliga utvecklingen med uppbrott och revolt i det samtida historiska skeendet blev Erik Homburger Eriksons livsverk. Hans betoning av begreppet identitet som målet för den psykiska utvecklingen har präglat flera generationer inte bara psykoanalytiker och terapeuter utan också sociologer, socialpsykologer och inom än vidare kulturella kretsar. Hans vän och kollega David Rapaport betecknade Erikson som den mest inflytelserika psykoanalytiska tänkaren efter Freud. Kanske är detta ett överdrivet omdöme, men det kan nog inte förnekas att han är en av de mest tongivande gestalterna i psykoanalysens historia.

Som ung kandidat i psykoanalytikerutbildningen i början på 1960-talet mötte jag Eriksons texter och de blev för mig en uppenbarelse. Hans *Childhood and Society* som felaktigt översatts som *Barnet och samhället* (1950) och *Identity and the Life Cycle* (1959) som började läsas i Sverige vid denna tid, var till en början relativt obemärkta men spreds så småningom i hela västvärlden. Jag tänker att ett historiskt ”moment” också här spelade in. Efterkrigstid och expansion, en önskan om större perspektiv och vidare horisonter fanns hos många människor. Inom psykoanalysen hade vi en känsla av att mycket fattades inom utvecklingspsykologins betoning på partialdrifter, zonindelning och Anna Freuds försvarsmekanismer. Det kändes därför som om vi tog ett djupt andetag i en alldeles ny luft när vi presenterades för Eriksons psykosociala utvecklingschema som utgör huvuddelen av essäsamlingen *Barnet och samhället*.

Utvecklingstrappan

En utvecklingstrappa var i och för sig ingenting nytt – redan Shakespeare presenterade livsloppet som sju steg i *Som ni behagar* (akt II, scen 7) där Jacques säger:

Ja, hela världen en skådebana är och alla människor,
män som kvinnor, spela på densamma.
Var har sin stund att komma och att gå,
och en har många roller för sin livstid.
Sju åldrar utgör akterna. Först barnet

som kväljs och skriker i sin ammas famn:
sen grinig skolpilt med sin packe böcker
och med sitt glatta anlet kryper
som snigeln trög till skolan; därpå
älskarn som pustar likt en masugn vemodsvisor
om flickans ögonbryn, Soldaten sen,
som full av svordom, lurvig som en björn,
om hedern stucken, lysten efter gräl,
uppsöker bubblan ära mitt i gapet
på kanonerna. Sen kommer domarn
med kullrig mage proppad med kapun
sträng blick och skägget efter regler klippt,
med tänkspråk full och med prejudikater.
Hans roll är slut; i sjätte åldern syns
en mager narr, en pantalong i tofflor.
Glasögon, stora fickor på sin nattrock
och ungdomspermissioner redan sparda,
en värld för vidsträckt för hans skrumpna vador;
hans mandoms basröst övergår igen
till barndomens diskant med gnäll och dallring.
Den sista scenen av dem allesamman,
som slutar detta rika skådespel,
är barndomen på nytt, fullkomlig glömska
och utan tänder, syn och smak och allt.

Eriksons ålderstrappa är väl känd för de flesta, men låt mig i korthet repetera dess huvuddrag. Erik Homburger Erikson var främst freudiansk psykoanalytiker och han hävdade själv under hela livet att hans fundament var den Freudiska psykoanalysen. Det är också Freuds *Tre avhandlingar i sexualteori*, där Freud lägger fram sina teser om det biologiska fundamentet för den psykosexuella utvecklingen, knuten till de erogena zonerna, som är Eriksons utgångspunkt.

Men det fascinerande med Eriksons utvidgning av Freuds psykosexuella stadier var hur han till exempel till det orala stadiet knöt ett inkorporativt förhållningssätt och beskrev hur det lilla barnet inmundigar med ögonen lika väl som med munnen och att det har ett glupskt förhållningssätt till världen i stort förutsatt att det hyser en grundläggande tillit till omvärlden. Förhållningssättet i det orala stadiet betecknade Erikson som grundläggande tillit och han fäste vid stadiet den motsatta polariteten grundläggande misstro. I förhållningssättet som präglar denna utvecklingsnivå betonade Erikson en dialektik mellan tillit och misstro som nödvändig för en sund utveckling.

Erikson kallade sitt utvecklingsschema epigenetiskt. Med denna term ville han betona att varje beskrivet stadium i utvecklingen ligger till grund för nästa och att alla de genomgångna stadierna finns kvar i modifierad form när nästa utvecklingsstadium tar vid.

Det första stadiet av grundläggande tillit/misstro följs av det andra stadiet som Freud kallade det analsadistiska och som Erikson betecknar med det muskulära-anala med polariteterna viljestyrka/skam och tvivel där också en dialektik bearbetas mellan självsäkerhet å ena sidan och skam och tvivel å den andra och där målet är att barnet uppnår en grad av självständighet och viljekraft.

Det tredje stadiet motsvarar det som Freud kallade det genitala med uppkomsten av oidipuskomplexet. Erikson lyfter här fram motsatsparet initiativ/skuld, och han betonar att oidipuskomplexet kan ses som ontogenesen av sekvensen av generationerna, dvs nyfikenhet och fantasier kring reproduktionen och familjen. Avsikt (Purpose) och målmedvetenhet är den styrka som han knyter till detta stadium.

Sedan den känsliga och sexuellt laddade oidipalperioden är tillryggalagd följer enligt Erikson och Freud ett latensstadium då den sexuella uppmärksamheten och fokuseringen står tillbaka för utbyte av erfarenheter av annat slag och för att utveckla färdigheter tillsammans med andra i närsamhället. Eriksons polariteter för detta stadium är industry/underlägsenhet. Denna polaritet bearbetas för grundläggande kompetens. Industry är svåröversatt – närmast kommer kanske det lite åldrade begreppet flit. Spel och lek utvecklas och i dagens samhälle är kanske den här perioden den där dataspelelen idag har sin största popularitet och kanske också viktigaste pedagogiska uppgift.

Ungdom och vuxenliv

Vi har därmed nått fram till det för Erikson kanske viktigaste stadiet, nämligen ungdomen. Det är särskilt kriserna under pubertets och ungdomsåren som Erikson blivit känd för. Hans bok *Identity: Youth and Crisis*, som på svenska utkommen med den mindre pregnanta titeln *Ungdomens identitetskriser* fokuserar på detta det femte stadiet. Erikson lade i sitt arbete med ungdomar märke till ett tillstånd som han beskrev som identitetsdiffusion, ett övergångstillstånd kännetecknat av förvirring avseende "vem man är". De varierade och förvirrande värderingarna som ofta är motstridiga ger ungdomarna motsägelsefulla budskap från omvärlden, ett slags rolldiffusion, som skapar ångest och tendens att växla mellan olika ståndpunkter, allianser och antagonismer. Erikson betonar att upp-

levelsen av identitet i relation till andra i tillvaron består av både positiva och negativa känslor, varvid samspelet med det omgivande samhället och platsen i historiens större sammanhang har avgörande betydelse.

Karakteristiskt för ungdomsåren är att utvecklingen ibland tar en paus – Erikson kom att kalla en sådan utvecklingspaus för ett utvecklingspsykologiskt moratorium – ett begrepp som snabbt vann burskap bland professionella som arbetade med ungdomar och som lagt märke till hur ungdomar tidvis ägnar sig åt ett slags planlöst irrande eller resande som nu fick en innebörd en meningsfull planlöshet som en andhämtningspaus i sökandet efter en identitet.

Eriksons intresse för historiska personligheters utveckling under ungdomen ledde till uppsatser om Hitlers ungdom, Maxim Gorkis ungdomsår, G.B. Shaws uppbrott från Irland, Freuds ungdom, Einstein, Jeffersson m fl. Han hade också gjort studier vid ett par indianstammar i USA, de jagande Siouxindianerna och de fiskande Yuorokindianerna och har beskrivit deras olika sätt att möta barnens och ungdomarnas sökande efter identitet.

Erikson betonar för detta stadium åter den epigenetiska tanken när han säger: ”Identitetsbildningen är sannerligen en rekonstruktion av alla tidigare identifikationer i ljuset av en anad framtids utformning.” (Evans, 1967).

Enligt vad som allt tydligare framkommit var Eriksons hustru Joan Erikson mycket aktiv och verksam i utformningen av den fortsatta utvecklingsgången och pådrivande för fullföljandet av utvecklingsschemat också bortom ungdomsåren, som hela tiden var Eriksons eget huvudintresse.

Det stadium som följer på ungdomens utveckling av identiteten beskrevs som fokuseringen på förmågan att knyta an till en annan människa i en intimsfär. Det sjätte stadiet kom därför att benämnas med motsatsparet intimitet/isolering. Det är först nu, i kraft av uppnådd tillräcklig grad av egen identitet som förmågan att älska en annan människa uppstår – att förlora sig själv och våga finna sig själv i en annan. Självfallet är dygden som man kan uppnå i detta stadium enligt makarna Erikson just kärlek. På detta fundament och i konsekvens av kärleken kommer så i det sjunde stadiet betoningen på reproduktionen – och i olika grad och omfattning och på olika områden – omsorgen om nästa generation. Efter mycket övervägande beslöt man sig för motsatsparet generativitet/stagnation. Begreppet generativitet innehåller både kreativ verksamhet men också förmåga att förvalta vunna färdigheter och att värna om den förkovran och insikt som kan överföras till kommande generationer som såväl psykologiskt

som moraliskt och materiellt arv. Frustration och självisk upptagenhet är en negativ pol i detta stadium som man kan tänka sig kan följa på ett sjätte stadium präglad av isolering och brist på intimitet. Den dygd som så småningom Eriksons kom att fästa vid detta stadium var – omsorg.

Det sista och åttonde stadiet, ålderdomen, kom att bli aktuellt för både Erik och Joan Erikson som båda nådde hög ålder. Till sin åttiöårsdag gav Erikson ut sin sista och ganska tunna bok *Den fullbordade livscykeln* som också den innehåller hans livsverk i form av det epigenetiska schemat, men denna gång börjar den snart åttioårige författaren med det sista stadiet, åldrandet, där de båda kvaliteterna som han ställer som polariteter mot varandra är integritet av jaget/ förtvivlan (despair). Och som resultat av en lyckligen genomförd livscykel uppstår enligt Erikson dygden visdom – och här anar man en viss avklarning som kan ställas mot dess motsats, rastlöshet och bitterhet.

Eriksons livsverk kom att kretsa kring detta epigenetiska schema som återkommer på olika sätt i alla hans böcker och som också genomsyrat hans kliniska tänkande och hans aldrig övergivna psykoanalytiska tillhörighet. Han påpekade själv ständigt att han utgick från Freud och betonade hur Freuds skrifter i sin tur byggde på 1800-talets upptagenhet av transformation av energier och utveckling av ett fysikaliskt tänkande medan hans egen generation var mer upptagen av sociala relationer, och av historiska och politiska skeenden.

Erikson kom också att ägna mycket tid åt att försöka förstå det psykologiska och politiska skeendet kring en karismatisk ledare som Gandhi. Hans bok om Gandhi, *Gandhi's Truth*, kom 1969. Erikson menar att det var med sin "sanning" som Gandhi med icke-våldsmetoder lyckades ena den väldiga indiska nationen i en resning mot den brittiska överhögheten. Erikson återkommer här till begrepp som "the meaning of meaning it" – ungefär "innehållningen i att verkligen hävda något" – ett sätt att påverka genom autenticitet. Gandhis främsta vapen var hans sällsamma förmåga till sanning och närvaro som ligger samlat i Mahatmans begrepp Satyagraha. Det fanns i Gandhis övertygelse och blick något obetvingligt som hade med närvaro att göra, konstaterade Erikson. Därmed var Gandhi också vaken och öppen för de omedvetna krafter som kunde sättas i rörelse om han berörde de rätta symbolerna i rätt tid. Dessa medvetna politiska handlingar genomförde Gandhi likt interventioner av en skicklig psykoanalytiker – sålunda fokuserade han en aktion av civil olydnad kring saltskatten som drabbade de allra fattigaste genom att initiera illegal salttillverkning i stor skala vid kusterna så att

britterna inte fick in någon skatt. Erikson tar upp saltet som en primär livssubstans, oralt förankrad och gripande djupt in i ätandets psykologi men också saltets betydelse som symbol för sädesvätskan, sädeskornen, potensen och reproduktionen. Erikson lyfte här fram det historiska momentet i Gandhis tid på liknande sätt som i Luthers.

Egna identitetskriser

Låt oss nu gå över till att se vilken tid som var Eriksons egen och undersöka hur hans egen livshistoria och historiska moment grep in i hans liv och hålla i minnet begreppen identitet och identitetskrise.

Jag börjar med fadern och namnet. Eriksons mor hette Karla Abrahamsen och var dansk judinna. Faderns identitet förblev okänd ända till slutet av Eriksons liv. Eriksons biograf Lawrence Friedman lyckades spåra faderns namn som hans mor aldrig velat uppge. Han sökte upp Erikson som nu var 90 år gammal. Friedman medförde ett ungdomsfotografi av Karla som han visade för hennes åldrade son.

”Vilken vacker kvinna!” sa Erikson om porträttet som han länge skärsådade.

”Nå men fadern, då?” sa Friedman. ”Jag tror jag vet hans namn!”

”Honom bryr jag mig inte om längre”, sa Erikson och fortsatte att betrakta moderns bild.

Eriksons mor var alltså uppseendeväckande vacker. Hon gifte sig med köpmannen Salomonsen 1901 och blev Karla Salomonsen. Karla var då gravid med en annan man. Maken berättade på bröllopsnatten dels att han led av syfilis, dels att han var efterlyst och måste fly från landet nästa dag varefter Karla omgående lämnade honom, och äktenskapet blev aldrig fullbordat. Karlas uppbrott blev skandal i den danska familjen och den unga Karla Abrahamsen-Salomonsen begav sig till Tyskland och födde 1902 i Frankfurt sonen Erik som först kom att heta Erik Abrahamsen och sedan Erik Salomonsen. Karla levde fyra år tillsammans med sin lille son som hon nu ensam tog vård om men höll kontakt med sin familj i Danmark. En gång när Erik blev sjuk sökte Karla upp en barnläkare i Karlsruhe vid namn Theodor Homburger. Tycke uppstod och Karla samtyckte till giftermål, och bröllopsresan gick till släktingarna i Danmark. Dr Homburger ville efter ett par år adoptera Erik som kom att betraktas som Dr Homburgers eget barn, men villkoret var att Eriks sanna börd skulle hållas hemlig och att Erik skulle betraktas som Dr Homburgers bio-

logiska barn. Erik var mycket annorlunda till utseendet än den småväxta svartskäggige fadern och han anade snart att allt inte stod rätt till med hans härkomst. Erik Homburger gick i skola i Karlsruhe och familjen var aktiv i den lokala synagogan, trots att Dr Homburger var en sekulariserad jude och familjen bodde i den kristna delen av staden. Erik, som var blåögd och blond, betraktades som goy bland de judiska församlingsmedlemmarna, medan han i skolan blev retad för sitt judiska namn. Erik kom på detta sätt under sin uppväxt aldrig att känna sig hemma någonstans. Han hörde till, men hörde ändå inte till gemenskapen i det Homburgerska hemmet där två yngre systrar snart också fanns.

Den unge Erik Homburger ville inte gå i faderns fotspår, hellre i moderns, som var intresserad av konst, målade litet och umgicks i konstnärskretsar i trakten. Erik gick en tid på konstskola och lärde sig göra träsnitt men var alltför orolig och tillbragte mycket tid som "Wandervogel", framför allt i Schwarzwald. Vid krigsslutet 1918 var han nästan 17 år och hade ingen aning om vad det skulle bli av honom.

Mitt i psykoanalysen

En av Eriks närmaste kamrater var Peter Blos, vars namn vi känner igen som författare till en bok om adolescens från 60-talet. Blos skrev till Erik från Wien, där han fått anställning på en skola för amerikanska barn. Kanske Erik också kunde få arbete här? Erik Homburger betraktade sig som en rätt misslyckad konstnär men visste att han hade god hand med barn, så varför inte resa till Wien? Skolan i Wien drevs av en rik amerikanska, den sista av familjen Tiffany, som gift sig med en landsman vid namn Burlingham. Hon blev snart känd som Dorothy Burlingham och ledde skolan tillsammans med Eva Rosenfeld och en viss fröken Anna Freud. De tre damerna var radikala och gick alla i psykoanalys hos Annas far, Sigmund Freud, och Erik hamnade sålunda helt ovetande mitt i kretsen kring Freud och började intressera sig för psykoanalysen, läste Freuds skrifter, fascinerades och kände sig snart hemma i denna tankevärld. Erik var i 25-årsåldern och ivrig att lära sig. Han erhöll diplom på Montessoriinstitutet i Wien och denna blygsamma examen förblev Eriks enda formella akademiska merit. Han studerade efter sitt eget huvud och strävade inte efter några meriter. Han såg sig alltjämt mer som en intuitiv konstnär än som forskare. Anna Freud upptäckte snart hans säregna begåvning med barn, som hon vid den här tiden arbetade med psykoanalytiskt. Erik fick erbjudande att gå i analys hos henne och dessutom i handledning för att ta egna barn i barnpsykoanalys, detta för det facila priset av motsvarande 7

USD – per månad. Erik gick också spridda kurser på universitetet i Wien, deltog i onsdagssammanträdena hemma hos Freuds och lade märke till en växande antisemitism vid universitetet i Wien. Erik lärde också känna August Aichhorn och dennes tankar om ungdomsbrottslingar och hade utbyte av Ernst Kris som vid denna tid var vad man idag kallar curator på Wiens konstmuseum och de delade båda ett brinnande intresse för psykoanalysen och konsten.

Barnanalysseminariet var fyllt av entusiasm och pionjäranda till en början: här fanns förutom de tre damerna Freud, Burlingham och Rosenfeld också Wilhelm och Annie Reich, Hainz Hartmann, Jeanne Lampl de Groot och Robert Waelder. Med ”der Professor” hade Erik inte så mycket kontakt, mest pga att denne inte syntes till så mycket, dels för att Freud på grund av käksmärta knappt kunde tala. Hans ande svävade dock i verksamheten och hans idéer diskuterades ständigt. Erik beskrev senare sin egen analys som ”pretty good”, men det uppstod snart ett problem. Han hade blivit kär i den unga arbetsterapeuten Joan Serson vid seminariet och bad sin bara sju år äldre analytiker och handledare Anna Freud om tillstånd att gifta sig. Det gick an, tyckte hans analytiker, men lite svartsjuk blev Anna – hon märkte också att Erik hade tankar som avvek både från hennes egna och faderns. Joan och Erik firade både ett judiskt och ett kristet bröllop, det förra mest för pappa Homburgers skull.

Erik hade våren 1933 klarat av vad som krävdes i sin psykoanalytiska utbildning och han invaldes som fullvärdig medlem i Wiens psykoanalytiska förening och blev därmed också medlem i IPA. Erik kände sig dock alltmer som styvson i den Freudiska kretsen och han och Joan tyckte att det blev alltför instängt under den allt tätare ”kvinnomaffian” Anna Freud, Eva Rosenfeld och Dorothy Burlingham och deras intriger och beslöt att om möjligt slå sig ner med sin nya familj utomlands (äldste sonen Kai var född i Wien), eventuellt i Danmark. Anna Freud ryckte på axlarna inför deras beslut att resa liksom inför den hotande nazismen. Ferenczi hade redan tidigt sökt förmå Sigmund Freud att flytta utomlands men han ville tills vidare stanna. Erik gladde sig åt att den 77-åriga Sigmund Freud följde familjen Homburger till tåget för att ta avsked av Erik och Joan. Erik hade kontakt med Abrahamsens i Köpenhamn dit de reste över Polen för att undvika Nazityskland, där man ju nyligen hade bränt Freuds böcker.

Emigration till USA

Det visade sig stöta på stora svårigheter för Erik att få emigrera till Danmark – hans identitet var inte helt godtagbar, då de

danska släktingarna var judar. Familjen Homburger måste till slut lämna Danmark. Joan hade hela tiden velat resa hem till USA, och hösten 1933 anlände de till Ellis Island i New York och mottogs som immigranter och kunde med Joans mors hjälp slå sig ner i Boston. Här var man bland Eriks kolleger mycket intresserad av en fullärd barnanalytiker, utbildad i Wien, och Erik fick fullt upp med kliniskt arbete. Erik var oortodox som analytiker. Han brukade äta en måltid med sina patienter och deras familj, då han var intresserad av att observera interaktionen i familjen. Han var kritisk mot Anna Freuds mer mekanistiska syn på försvaren och mot Hartmanns sätt att strikt skilja inre och yttre värld åt. Erik hade mer av en visionärs bildseende och fäste stort avseende vid vad han kallade ”konstellationer” så som de tog sig uttryck i barns lek och skrev en av sina första uppsatser om dessa. Han hade de facto redan under vandringsåren reflekterat på problemet kropp-själ och noterat sådant som att kroppen är själ och funderat mycket över hur människan uttrycker sina tankar och sin personlighet med kroppen.

Erik hade som nämnts ingen annan utbildning än som psykoanalytiker och ingen formell akademisk examen. Han gick några kurser på Harvard men förlorade intresset och återgick till sin kliniska verksamhet. Han hade också kontakt med den berömde barnpsykologen Arnold Gesell för att studera barnutveckling i Yale men kom i konflikt med Gesell som han ansåg alltför schematisk och fantasilös. Han hade nu börjat skriva och fick publicerad sin artikel om konfigurationer i barns lek 1937. Kanske var han vad man kallar en skrivande analytiker? Men han var osäker. Åter befann han sig i en situation där han inte visste åt vilket håll han skulle bege sig, egentligen åter hemlös som immigrant i ett nytt land, vars språk han ännu inte behärskade. En sociologkollega Mekeel som var på väg att studera Sioux-indianerna föreslog honom att komma med och observera deras barnuppfostran. Erik följde med och blev entusiastisk och det han såg här ledde till fortsatta tankar kring relationen mellan normer, samhälle och barnutveckling. Margaret Mead i Yale blev intresserad och stödde hans skrivande, och alltmer började Erik se sig som ett slags forskare på ett fält mellan samhällsrelationer och utvecklingspsykologi.

Erik var också orolig för utvecklingen i Tyskland men blev lättad när han fick veta att familjen Homburger lyckats fly undan judeförföljelserna till Haifa, Israel. Erik blev en gång tillfrågad om han var jude. Han svarade då: ”Om du är antisemit – så är jag jude!”

Namnet Erik Erikson

Erik fick vid den här tiden en chans att arbeta vid Institute for Child Welfare vid Berkeley-universitet i Kalifornien och familjen flyttade dit 1939. Nu fördes också en diskussion i familjen om namnet Homburger. Barnen klagade på att de i USA kallades "hamburgare". Namnet Erikson dök upp i diskussionen, och Erik tyckte Erik Erikson lät bra och påminde om hans nordiska påbrå som han var stolt över. Han tänkte också på emigranten Leif Erikson som var den förste att komma till Amerika. Alla i familjen gillade namnet, nu blev Erik Homburger alltså Erik Erikson. Han hade bytt namn för fjärde gången: Abrahamsen, Salomonsen, Homburger och nu Erikson. Homburger blev kvar som mellaninitialen H., detta för att hedra styvfadern.

I Berkeley deltog Erikson i ett projekt för studium av 200 13-åringar men Erikson utträttade mycket litet i projektet, han kallade sig själv "a fragile artist" och var inte mycket för systematiska studier. 1942 minskade han sin arbetstid på institutet och arbetade mer och mer privat. Han hade skaffat sig gott rykte som klinisk analytiker och fick lätt nya patienter. Han blev också utbildningsanalytiker vid San Franciscos psykoanalytiska institut, men han trivdes inte i San Francisco-institutet – han skrev i brev till Anna Freud nostalgiskt om de mer fruktbara stämningarna i Wien – på den gamla goda tiden. 1943 blev Erik engagerad i ett projekt med krigsveteraner vid Mt Zion hospital i San Francisco och fann att de unga hemvändande soldaterna i sina krigsneuroser hamnade i vad Erikson kom att kalla identitetsdiffusion.

1944 inträffade en kris i familjen Erikson. Joan väntade sitt fjärde barn – de hade redan barnen Kai, Jon och Sue – det blev en svår förlossning och när Joan vaknade upp var barnet borta. Det var ett missbildat barn med Downs syndrom, och sjukhuspersonalen hade direkt vid förlossningen placerat det på en institution. Efter en kort överläggning beslöt föräldrarna acceptera placeringen och sa till de övriga barnen att brodern Neil hade dött vid födelsen. Denna lögn plågade Erik och Joan men kanske var det så man behandlade dessa barn på 40-talet. Erik tänkte på den lögn om sitt ursprung han själv utsatts för men fann det ändå bäst att förtiga sanningen för barnen.

Framgångens tid

Under tiden växte planerna på en bok fram hos både Joan och Erik – indianessäerna, utvecklingstankarna, några fallskildringar, skissen om Hitlers barndom som Erik påbörjat redan

1933, en uppsats om en legend om Maxim Gorkis barndom kunde kanske bli en helhet. Erik skrev och Joan redigerade. Det visade sig att Erikson hade utvecklat ett alldeles eget språk på engelska, ett språk som levandegjorde hans tankar på ett artistiskt och ofta bildmässigt sätt. Arbetet formade sig så småningom till essäsamlingen *Childhood and Society*, som kom ut 1950 på Nortons förlag efter vissa svårigheter att få boken antagen. Säkerligen blev *Childhood and Society* ett ersättningsbarn för Eriksons sedan Neil försvunnit under horisonten, tills vidare.

Utvecklingsschemat som utgått från det kroppsliga och sedermera efter många bearbetningar blivit resultatet av en lång tradition av en utvecklingstrappa men med tonvikt på den kumulativa utvecklingen. Freuds utvecklingsschema var en vertikal utvecklingslinje – Eriksons mer horisontell. Det kumulativa framgår i schemat av att det går att läsa schemat både vertikalt och horisontellt. De kroppsöppningssymboler som präglade de första versionerna av schemat återkom inte efter *Childhood and Society*, i de senare böckerna ligger betoningen på den sociala utvecklingen och inte på den driftsmässiga.

Erikson fick 500 USD i förskott på sin bok, som trycktes i bara 1500 ex. Men snart visade det sig att boken svarade mot något slags uppdämt behov i hela den akademiska världen, inte bara inom psyk-kretsar. Boken blev så småningom förlaget Nortons största försäljningsframgång någonsin och den andra upplagan såldes i flera hundra tusen exemplar.

Sannolikt blev Erikson lika häpen som hans förlagsdirektör. Anna Freud och Erns Kris liksom andra psykoanalytiker var emellertid kritiska till boken (avundsjuka?) och man förklarade att detta ”var inte psykoanalys”. Boken är ju på sätt och vis kaleidoskopisk – men den måste betraktas som nyskapande och genial i sin kombination av det enskilda fallets dramatik och den teoretiska beskrivningen med helt för den tiden nya perspektiv på sambandet mellan å ena sidan det psykoanalytiska och biologiska och å den andra det sociala och historiska. Erikson kom att ännu mera betona något han markerade i senare skrifter men som han i sin kliniska verksamhet och undervisning alltid understrukt: sök patientens styrka i stället för svagheter, sök tillgångarna i stället för defekterna!

Under tiden som Eriksons undervisade om och gav ut flera skrifter om ”The growth and crises of the healthy personality” och Erikson började hyllas som en av psykoanalysens stora tänkare, vistades Neil i olika institutioner med sporadiska besök av föräldrarna. Så småningom berättade de under vånda för sina friska barn om deras sjuka och undångömda

bror och de fick ta emot mycket förebråelser för sin svekfullhet. Neil dog så småningom på någon institution 1968. Eriksons var för tillfället i Italien men förmådde inte resa hem till begravningen. ”Ordna det på bästa sätt ni barn” meddelade de.

Erikson hyllades vid denna tid internationellt och fick olika erbjudanden om att föreläsa och undervisa. Han fick en tjänst som professor i Human Development i Berkely. Detta var under McCarthy-eran och rektorn för universitetet krävde av universitetslärarna att de skulle avlägga en trohetsed med löfte om att de inte var omstörtande eller kommunister. Många vägrade svära in sig, så också Erikson. Detta hade till följd att han sade upp sig och antog ett erbjudande av Robert Knight att komma till Austen Riggs Center i Massachusetts och arbeta som analytiker och handledare med riklig tid för forskning och skrivande. Han flyttade åter med familjen tvärs över kontinenten. Han stannade vid Austen Riggs i Stockbridge i tio år.

1956 fick han det ärofulla uppdraget att föreläsa i Frankfurt i anledning av 100-årsminnet av Freuds födelse där han talade om den förste psykoanalytikern. 1960 föreslogs han till en personlig professur vid Harvard. Detta var inte okontroversiellt: Erikson saknade ju akademisk bakgrund. Han var framförallt en ”kändis” i den akademiska världen, en outsider som blivit oerhört uppmärksammas för sin karismatiska undervisning och sina okonventionella tankegångar. Genom sponsring skapades medel till en professur i Human development vid Harvard där han under 10 år höll kurser för sociologstuderande. Erikson undervisade mycket informellt och talade mest om det som roade honom. Smultronstället av Ingmar Bergman var ett av hans käraste teman och hans tankar kring Isak Borg kom småningom i bokform i *Adulthood*, en samlingsvolym, redigerad av Erikson.

Tid av kritik och åldrande

1970 pensionerades Erikson från Harvard och återvände till Kalifornien, där han levde och skrev i lugn och långsam takt. Han hade knutits till Nortons förlag efter den exempellösa framgången med *Childhood and Society* och redan på 50-talet lyckats sälja all framtida copyright till detta förlagshus för en halv miljon dollar, en avsevärd summa vid denna tid som i stort sett gjorde Eriksons ekonomiskt oberoende. Avtalet resulterade i en rad böcker hos Nortons med samlingar av alla hans publicerade artiklar i olika tidskrifter och föredrag han hållit i olika sammanhang. Den mesta han i publicerade efter Gandhiboken var i stort sett återvändande till grundtemat

kring den epigenetiska utvecklingen, identitetskrisen och de historiska sambanden liksom tankar om det han kallade historisk och klinisk evidens.

1975 kom en bok betitlad *Life History and the Historical Moment* där han inledde med ett självbiografiskt kapitel och söker illustrera också sitt eget liv och dess olika kriser på ett relativt öppet sätt. Han tog här också upp aspekter från sina båda stora historiska böcker om Luther och om Gandhi. Slutligen återkommer Erikson till en framställning om manligt och kvinnligt som han berört alltsedan hans intresse väckts i barnanalyser om "konfigurationer" i leken. Här finns iakttagelsen att pojkar bygger höga torn som de slår ner medan flickorna regelbundet bygger gårdar eller hus som de vårdar. Här påpekar Erikson en könsskillnad som han ansåg härrör från den djupare uppfattningen om pojkars och flickors kroppar och anatomi – tanken handlar om flickans och kvinnans djupa medvetenhet om "ett inre rum" och kunskapen om att någon kan växa därinne som man måste vara rädd om medan pojkar i sina konfigurationer visar på sin fallos med förmåga att tränga in och befrukta men också fruktan för att den kan förstöras. Erikson hade med sitt begrepp "kvinnans inre rum" uppfattningen att han stod på kvinnornas sida, eftersom han tog avstånd från Freuds syn om kvinnans penisavund och "brist" på penis.

Men nu var det 70-tal och de som på 50- och 60-talet hyllade Erik H Erikson som sin hjälte över hela världen hade ersatts av en annan generation. Erikson fick nu kritik för att hans termer var vaga och att hans tankegångar knappast kunde generaliseras. De innehöll mest en välbärgad västvärlds värderingar. Heinz Kohut, t ex, kritiserade Erikson för ytlighet, och andra saknade politisk analys hos honom och framhöll att han i sina skrifter pläderar för en anpassningsmoral som leder till stagnation snarare än till utveckling. Kate Millet och Germaine Greer kritiserade hans tankar om "det inre rummet" hos kvinnan, som de kallade "The lunatic concept of inner space". De efterlyste en grundligare analys av ett utvecklingschema för kvinnor skilt från det för män. Också feministen Carol Gilligan efterlyste olikheterna i utvecklingsgången för män respektive kvinnor.

Värre var en nedgörande recension av Marshall Berman i *The New York Review of Books* med en stor bild av Erikson och bildtexten "The man who made himself". I recensionen attackerades Eriksons konservatism och hans tilltag att gömma sig bakom namnet Erikson för att dölja sin judiska härkomst. Berman var själv av judisk börd. Självbiografien föreföll enligt recensenten osann och tillrättalagd, och Eriksons kon-

servatism verkade ålderdomlig. Berman ifrågasatte Eriksons autenticitet. En biografi av Roazen från 1977 andades liknande kritiska tongångar. Erikson drog sig djupt sårad tillbaka till sitt hem i Kalifornien och gjorde några försök att komma med genmälen men förmådde det aldrig. Man kan ana att det gnagande onda samvetet kring Neils liv och död gjorde anklagelsen för bristande autenticitet särskilt drabbande. Det var förstås dubbelt bittert, eftersom han så starkt betonat just autenticiteten som en drivande kraft för sökande människor som Gandhi eller Freud – men han såg säkerligen också sin egen karisma som sprungen ur hans egen autenticitet. Nu var också den ifrågasatt och säkert ledde kritiken till en smärtsam själv-rannsakan för Erik Erikson.

Återupprättad men glömd?

På sin ålders höst flyttade makarna åter till östkusten och bosatte sig i ett bekvämt hus nära Cape Cod. Erikson tystnade nu efter vad som kommit att kallas the Berman-Roazen controversy. När Erikson han till slut sökte göra en sammanfattning av sitt livsverk så blev det den tunna lilla volymen med titeln *The Life Cycle Completed*, på svenska *Den fullbordade livscykeln*, en ganska mångtydig rubricering av skeendena mot slutet av livet. Under sin sista tid i livet hade Erikson alltså Joan vid sin sida, medan han successivt lät glömskan falla över sig och tidvis kommunicerade på tyska, tidvis på engelska. Han dog 1994 på ett sjukhem på östkusten där han också är begravd.

Erikson blev i viss mån återupprättad tjugu år senare då det har kommit ett par nya uppskattande biografier, särskilt en av Lawrence J Friedman som är ytterst väldokumenterad och historiskt grundlig med alla källangivelser tydliga. Den grundar sig på brevväxlingar och intervjuer med flera hundra personer.

Vad kan då eftermälet bli för Erik Homburger Erikson? Denne orolige och känslige man som faktiskt levde sitt liv i sökandet efter en egen förlorad identitet och som ur sitt eget livs erfarenheter och känslor blev ett slags avtryck och avbild av det nittonhundratals som han nästan helt fick uppleva. Hans utvecklingscykel lever kvar i mångas medvetande och termer som identitetsdiffusion och identites-kris har kommit för att stanna, också om allt färre har klart för sig att det var just Erikson som i mitten av 1900-talet präglade dessa begrepp. Erikson har jämfört sig med Freud och Freuds 1800-tal och indirekt kanske också med Gandhi och Martin Luther. Han kommer självfallet i skuggan av dessa giganter, men kvar blir ändå en visionär och konstnärlig själs försök att slå en brygga

mellan kampen för utveckling och medvetenhet med våra inre biologiska förutsättningar och könstillhörighet i relation till den omgivning vi råkar födas till och det historiska moment som råkar bli just vårt öde.

Tankar om makt och rädsla i skolan

Skolan kan från utvecklingspsykologisk synpunkt beskrivas som en plats där barn möter vuxna i ett sammanhang som utgör mötet också med samhället i vidare bemärkelse. Skolan är också arenan för barnens konfrontation med jämnåriga i en arbetssituation. Arbetssituationen innebär ett allvar som skiljer sig från lekens allvar, där reglerna bestäms från gång till gång och som kan avbrytas när barnet så vill. Lekens regler bestäms av barnet och lekkamraterna. I skolan leds arbetet av en vuxen som anger bestämda regler och tidsgränser. Barnets egen kontroll kringskärs och detta kan skapa en form av rädsla. Tidigare har barnet mött vuxna i föräldrarnas, släktingarnas och deras jämnårigas gestalt, men som regel i ett familjesammanhang. I förskolan har samspelet med jämnåriga mer haft leken än konkurrensens karaktär. Men redan här och inom familjen finns påtagligt maktförhållanden som å ena sidan erbjuder skydd utåt men å den andra också kan väcka rädsla hos barnet. Frågor som "Tänk om jag blir övergiven" eller "Tänk om de använder sin övermakt mot mig och slår mig eller skadar mig" kan här uppstå och uppstår stundom, också om tillit och kärlek till föräldrarna överväger. De flesta barn växer upp relativt trygga i sina familjer. För en del finns hot och erfarenhet om krafter som barnen inte kan påverka: vuxna som bråkar, vuxna som förändras under rusets inverkan, fysiskt våld mellan vuxna, föräldrar i konflikt med skilsmässohot eller verklig separation. Spänningsfylld atmosfär inför vuxnas arbetslöshet eller ekonomiska problem liksom dolt missbruk avläses lyhört av barnen. Allt detta kan verka som en övermakt för barnen, som utifrån vars och ens personlighet reagerar på sin rädsla för övermakten med resignation, övergivenhet, depression, kroppsliga symptom eller med trots och bråkighet. Ibland kan ett barns inre värld fyllas av en svårdefinierbar hemlighet när det handlar om sexuella övergrepp som skapar plågsamma konflikter mellan å ena sidan raseri över ett namnlöst svek och å den andra lojalitet med vuxenvärldens trygghetslöften.

När barnen kommer till förskolan och skolan bär de sålunda med sig skilda erfarenheter av makt: tilliten till vuxnas

Artikeln baserad på ett anförande vid en debatt om ungdomsutveckling i Göteborg 1996.

goda krafter men också rädsla för övermakten så som den framtonat i hemmet. I skolan sker ett möte med främmande vuxna, lärarna, som barnet ska förhålla sig till samtidigt som de möter en jämnårig kamratgrupp att förhålla sig till. Barnet överför delvis sina tidigare erfarenheter av vuxna till lärarna och tolkar den maktsituation vuxen-barn som här möter dem efter vad den tidigare erfarenheten har lärt dem. Vanligen finns övervägande positiva erfarenheter: Den makt som de vuxna representerar används för att skydda och hjälpa barnet. Dessa barn känner då trygghet och tillit inför också de vuxna i skolan och har då en positiv förhållning. Andra barn har inte de trygga erfarenheterna och de kan då reagera med misstänksamhet, avoghet, resignation eller bråkigt trots mot de vuxna som lärarna är och som de inte väntar sig något gott av. Dessa barn testar de vuxna på olika sätt och då måste de få en erfarenhet av en annan typ av konfliktlösning än vad de tidigare upplevt för att våga visa tillit till lärarna. För att vinna de här barnens förtroende måste lärarna i mötet med barnet våga öppna nya kommunikationsvägar än det maktspråk eller opålitlighet som dessa barn tidigare upplevt. Annars är risken stor att skolans vuxna utan att vara medvetna om det faller in i ett bemötande som barnet tidigare har erfarenhet av hemifrån, kanske förväntan om svek, övergivenhet, nedvärdering, psykiskt eller fysiskt våld. Impulserna växer så att säga genom barnets omedvetna förväntanssignaler. Onda cirklar kan i värsta fall uppstå.

I den gamla skola i vilken jag är uppväxt fanns en ganska fast och inte sällan rigid disciplin som bland annat upprätthölls genom auktoritär maktutövning. Man var rädd för vissa lärare som använde fysiskt eller psykiskt våld, och avståndet mellan lärare och elever var ofta stort. Kanske avspeglade rädslan och den dubbelmoral och det ögontjäneri som uppstod på den tiden den typ av auktoritärt samhälle som dominerade i mitten av förra seklet. Om demokrati, elevråd och medbestämmande var det aldrig tal.

Numera finns ett uttalat demokratiskt mål i skolan och tanken är förhoppningsfullt att barn och vuxna i skolan ska mötas på jämbördig nivå. Makten kan tyckas vara fördelad mellan lärare och elever på ett annat sätt och lärare och elever samarbetar mer som jämställda kamrater. Hur ser då rädslan för övermakten ut idag? Hur möter elever i allmänhet vuxenvärlden i skolan, de som har den makt som vuxna i alla tider har haft över barn? Är det så att den makten alltjämt utövas men förnekas?

Jag är rädd att många vuxna i skolan, liksom många föräldrar med demokratiska ideal, hyllar jämställdheten i den

graden att de abdikerar från auktoriteten och strävar efter ett slags jämlikt kamratskap. Att de kan vara rädda för att misstänkliggöras för att inte ha goda avsikter med hävdande av kontroll och gränser med nödvändigt eftertryck. Rädda för att användande av makten som vuxna ska uppfattas som övergrepp och maktmissbruk. Det kanhända att skolans vuxna då flyr inte bara från sin roll som auktoriteter utan också riskerar också att förneka sin roll och sitt ansvar som vuxna. Följden kan bli att man undviker alla konflikter som utmanar maktförhållandena mellan barn och vuxna. Men är inte detta att svika barnen, när vi avsäger oss makten som vuxna och hoppas möta barnen på något slags jämställd bas? Barnen förnimmer med lyhördhet varje antydning till denna typ av abdikation, och det är något som väcker en annan och diffusare rädsla än den för den gamla skolans maktutövning. Den rädsla och förvirring som barnet nu omedvetet känner handlar exempelvis om att vuxna kommer att vara lika svaga, hjälplösa och förvirrade som de själva kan känna sig.

Nya och ostrukturerade maktkonstellationer kan uppstå i grupper av människor som känner sig sakna ledning och struktur, paranoidea mekanismer uppstår och därmed en grund för mobbning. Mobbningstendenser tycks uppkomma ur en ökad diffus gruppångest som finner en lösning i en ibland godtyckligt vald syndabock som ska plågas och som blir ett ställföreträdande offer. Sett i ett större sammanhang – som ett resultat av den kaotiska gruppen – är både mobbaren och den som mobbas offer för bristen på struktur i organisationen som skapar en diffus och odefinierbar otrygghet och rädsla.

Den gamla skolans rädsla var främst rädslan för den alltför rigida strukturen med obönhörliga regler för underkännande, straff och kanske stryk. Skolans vuxna från vaktmästare till rektor hade all makt, inte sällan en makt utövad med despoti och ibland tortyr. Den nutida skolans rädsla kan vara en rädsla för vuxnas maktlöshet och svaghet. I denna förtvivlans aning om vanmakt hos de vuxna provocerar många barn, särskilt dem med dåliga erfarenheter av vuxna. De utmanar med alla medel den svekfulla, gammalmodiga och vanmäktiga vuxenvärlden, som de på sviktande grunder känner sig överlägsna. Denna överlägsenhet manifesteras tydligt när det gäller kunskap om ny teknik, vad som gäller i fråga om klädsel, frisyr eller musiksmak, allt områden där de vuxna känner sig helt förbisprungna. Men överlägsenheten och arrogansen innehåller också ett förtvivlans rop på motstånd i hopp om att konfronteras med vuxenvärldens styrka, att trots allt identifiera den goda makten, att locka fram de vuxnas vuxenhet, att slippa vuxenvärldens flirt med det ungdomliga och lekfullt

oansvariga.

Hur samhället än har förändrats, så måste den "ojämlika" maktkonstellationen mellan vuxna och barn alltid finnas kvar. Jag vill därför plädera för tydliga gränser och klartext framför otydligt och luddigt tal om att "vi bestämmer tillsammans" när det inte alls är så. Barn behöver vuxna vuxna. Tillit skapas av både ordet "ja" och "nej". De som inte har mött vuxenvärlden på ett bra sätt i hemmen borde få en ny chans i skolan. Just de barn som skapar konflikter genom förstörelse eller mobbning är de som i sin aningslöshet i hemlighet hoppas på att de vuxna i skolan skall komma att utöva sin makt och lösa konflikterna på ett vuxet sätt. Visar de sig vuxna den uppgiften, och om de vågar en bestämd tydlighet, släpper kanske rädslan och krampen hos dessa barn, och ett mer genuint demokratiskt samarbete kan ge dessa "problembarn" en verklig chans att utan rädsla växa i ett utvecklande samspel med vuxna.

Att fördjupa det vardagliga

Några aspekter på D.W. Winnicotts liv och verk

Många psykoterapeuter känner säkert till Karnacs bokhandel i London. En hel del har beställt böcker där. Harry Karnac är nu sedan länge borta från sin verksamhet och har sålt sin rörelse. Namnet lever dock kvar i bokförlaget Karnac Books. Jag lärde känna honom någon gång på sjuttioalet och han berättade för mig lite om sitt liv.

Efter krigsslutet 1945 när han hemförlovades efter sin krigstjänst visste han lika lite som många andra unga män hur han skulle försörja sig. Han kom till London och lyckades köpa en liten bokhandel på Gloucester Road. En dag kom en liten försynt man in i affären och frågade efter några psykoanalytiska böcker. Harry Karnac hade aldrig hört talas om psykoanalysen förut och frågade sin kund vad den handlade om. Kunden tittade på honom med sina plirande intelligenta ögon och frågade om herr Karnac hade tid så skulle han berätta. De satte sig på hans kontor och kunden berättade. Som väl var kom det inte många fler kunder den eftermiddagen. Nåväl, anförtrodde mig Harry Karnac, det samtalet slutade med att jag hamnade på den här kundens analyssoffa. Ja, just sådan var han, Donald Woods Winnicott.

Kanske var det ett av resultaten av Harry Karnacs analys hos Winnicott att han blev en av de största specialisterna inom psykoanalytisk litteratur, och också förläggare av psykoanalytisk litteratur som sett till att trycka om en mängd klassiker eller nyare texter som varit svåra att uppbringa i den förlagsverksamhet som han först kallade Maresfield reprints, sedermera Karnac Books. "Karnac" har blivit ett begrepp bland psykoanalytiker och terapeuter och verksamheten skapade en stor kundkrets genom postorder och så småningom via Internet. Harry Karnac berättade också att svenskarna näst britterna var hans största kunder.

Tillbaka nu till Winnicott som säkerligen gett livet en ny och fruktbarare inriktning för fler än Harry Karnac, men

Artikeln tidigare publicerad i *Divan, Freuds Bar I*, 2000.

Karnacs utveckling är ett bra exempel på Winnicotts förmåga att övertyga och entusiasmera.

*

Winnicott föddes som det yngsta av 3 syskon i en välbärgad metodistfamilj i Plymouth, där fadern var en sträv grosshandlare, och modern idealiserad men sannolikt tidvis deprimerad hustru. Donald var en gosse som hade en mängd mödrar: förutom mamma sina äldre systrar, barnsköterska och guvernant. Fadern verkar mest att ha varit frånvarande, men han opponerade sig mot att Donald skulle bli läkare, men när han till slut gav med sig berättar Donald att han fylldes av rusig glädje. Att bli läkare var för den unge Winnicott att komma ut i världen och lära känna människorna.

Han läste medicin i Cambridge och blev färdig läkare 1923. Han specialiserade sig på barn och blev pediatriker. Han kunde konsten att tala med barn – eller för att uttrycka sig mer Winnicottskt – det var barnen som av någon anledning fann för gott att tala med honom.

Den unge Winnicott valde läkarutbildningen sedan han fullständigt fascinerad slukat Darwins *Om arternas uppkomst* som säkert hade ett visst inflytande också på hans hela livsgärning. Han var 24 år och det var nästan på dagen 24 år tidigare, vid tiden för Winnicotts födelse, som Freud drömde Irma-drömmen, Nu fick den unge medicinaren låna Freuds *Drömtydning* av en bekant, och han fascinerades genast av de perspektiv den boken väckte. Han sökte sig till egen analys och gick hos två s.k. lekmananalytiker – först 1923 hos Freuds analysand James Strachey, och tio år senare i 5 års reanalys hos Joan Rivière som var utbildad av Melanie Klein. Winnicotts analytiska intresse kom att påverka hans inriktning inom pediatriken. Han blev en av de första barnpsykiatrerna i Storbritannien och länge något så sällsynt som en pediatriker som ägnade sig åt psykoanalys. Han förblev i hela 40 år konsultande läkare vid Paddington Green Child Hospital och brukade skämtsamt kalla barnsjukhuset och sina konsultationer där för sin psykiatriska snackbar!

*

1926 kom Melanie Klein till London på inbjudan av Ernest Jones som 1913 grundade den brittiska psykoanalytiska föreningen. Hon hade gått i analys hos Karl Abraham i Berlin och hos Sandor Ferenczi i Budapest, båda ett par av Freuds färgstarkaste och mest originella medarbetare. Winnicott kom att ta starkt intryck av Kleins idéer om barns tidiga utveckling,

men han blev aldrig själv vad man kan kalla kleinian, utan tolkade Klein liksom han tolkade Freud – på sitt eget sätt.

Winnicotts personlighet var sådan och det präglade hans filosofi och sätt att vara; han ville inte tillhöra någon skola eller anamma andras idéer utan att de hade passerat hans egna högst personliga filter. Inte så att han var högmodig, långt därifrån. Han beskrivs som en ganska försynt och lågmäld person som villigt erkände sina egna tillkortakommanden och till exempel betraktade Melanie Klein som samtidens kunnigaste inom barnutveckling och sökte handledning hos henne. Men Winnicott förbehöll sig alltid rätten att tänka på sitt eget sätt och detta framgår tydligt av hans skrifter.

Han gjorde till och med en programförklaring av sin inställning i inledningen till en av sina artiklar:

Jag skall inte börja med en historisk översikt och visa hur mina idéer utvecklats ur andras teorier, ty min hjärna fungerar inte på det sättet. Det som händer är att jag hämtar det ena och det andra, än här, än där, skaffar mig kliniska erfarenheter, utformar mina egna teorier, och först därefter, allra sist, intresserar jag mig för att ta reda på varifrån jag har stulit vad. Kanske är denna metod lika bra som någon annan.

På samma sätt förhöll han sig under de ”kontroversiella diskussionerna” under kriget då Kleinianerna och AnnaFreudianerna kämpade för sina respektive ståndpunkter, framförallt när det gällde frågan om de omedvetna fantasiernas karaktär. Winnicott delade inte någondera lägre ståndpunkter utan ställde sig någonstans mitt emellan i en grupp som sedermera kom att kallas *den oberoende gruppen*.

Winnicotts författarskap omfattar flera hundra skrifter av skilda format. Hans bibliografi är svåröverskådlig eftersom han ständigt föreläste och skrev för olika auditorier. Vid sin död 1971 efterlämnade han över 100 opublicerade manuskript. Han samlade sina viktigaste teoretiska framställningar i tre välkända och centrala verk vars titlar jag låter strukturera min framställning. Titlarna är underfundiga i till synes raka formuleringar, men när man känner närmare till Winnicott utvinns man mycken dubbeltydighet ur dem. De är följande:

Genom pediatriken till psykoanalysen
Mognadsprocesserna och den underlättande omgivningen
Lek och verklighet.

Sexton år efter Winnicotts död samlade hans hustru och några medarbetare ihop viktiga efterlämnade artiklar i en bok

med titeln *Psychoanalytic explorations*. Titeln översätts kanske bäst som Psykoanalytiska utforskningar och eftertankar.

I förordet konstaterar utgivarna att intresset för Winnicott snarare växt än minskat sedan hans död, något som vi idag kan bekräfta med ännu större tydlighet sedan 30 år förflutit efter Winnicotts bortgång och intresset för hans tankegångar är lika levande som någonsin tidigare.

1989 kom på svenska hans centrala uppsatser utgivna i urval av Arne Jemstedt, en innehållsrik volym med den välfundna titeln *Den skapande impulsen*.

Genom pediatriken till psykoanalysen

Winnicott använde enkla hjälpmedel inom vad han kallade sina pediatrika konsultationer. Han träffade barn vid ett eller ett par besök och när det gällde späda och små barn observerade han alltid mor och barn tillsammans. Han kallade dessa konsultationer men framhöll ständigt den ibland avgörande terapeutiska betydelse dessa fåtaliga besök kunde ha. Han har samlat exempel på dessa konsultationer i en spännande bok, konsultationer i barnpsykiatri, där man får en inblick i Winnicotts särskilda förmåga att med värme och skarpsinnighet snabbt skapa en bärande kontakt med barnet, så att han med enkla hjälpmedel kunde nå fram till barnets relevanta problem.

Hans hjälpmedel var därvid ytterst enkla.

Spatel. Med en vanlig gammaldags munspatel av rostfritt stål fångade han spädbarnets intresse och följde spädbarnets relation till den blänkande spateln som följde ett givet mönster som kunde variera på olika sätt, avslöjande normalitet eller karakteristiska avvikelser i hur barnet förhöll sig till den glittrande tingesten och hur modern relaterade till barnets reaktioner. Med större barn från 3–4 års ålder lekte han *krumelurleken*, som frammanade den spontana gesten hos barnet. Krumelurlekenens spontana förlopp där Winnicott och ett barn tecknar tillsammans, finns beskriven i en artikel som översatts av Moa Matthis i *Divan* 1–2, 2000. En påbörjad teckning kompletteras genom den andras infall, och så gör man tillsammans snabbt en rad teckningar. Proceduren påminner mycket om hur man i psykoanalys med vuxna ser det omedvetna framträda i de fria associationerna.

För förståelsen av utvecklingen av Winnicotts tänkande är det viktigt att ha klart för sig hur omfattande hans konsultationsarbete var: det sägs att han under sin verksamma tid gjorde konsultationer med 60 000 barn och föräldrar, en smått fantastisk siffra.

Winnicott förblev pediatriken trogen genom alla år.

Han ansåg att hans arbete med barn och mödrar berikade hans psykoanalytiska praktik, och att praktiken i psykoanalys inspirerade hans arbete med barn. Detta var en aspekt av att han inte gjorde någon större skillnad mellan arbete med kroppen eller med själen.

Detta växelbruk av psykoanalytisk praktik och korta konsultationer har för mig bekräftats i mitt eget arbete inom den kliniska psykiatrin. Så har det för mig själv varit påfallande vilken oerhörd nytta jag har haft av mina psykoanalytiska erfarenheter i till exempel arbetet med akuta jourfall genom att den hjälpt mig att vid en kort konsultation i ett akut skede hitta fram till det relevanta problemet. Paradoxalt ger alltså det tidsödande psykoanalytiska arbetet stora tidsvinster i tidspressade situationer i motsats till vad man skulle kunna tro.

Det är därför skada att vårdpolitiken i Sverige idag genom sitt förbud mot fritidspraktiker har manövrerat ut praktiskt taget alla psykoanalytiker från den kliniska psykiatrin, som jag tror därigenom blivit både trögare och mer ineffektiv och framförallt, mycket tråkigare!

Men låt oss gå vidare till Winnicotts nästa viktiga verk.

Mognadsprocesserna och den underlättande omgivningen

Hur utvecklas barnet? Detta var en fråga som sysselsatte Winnicott under hela hans liv. Melanie Klein fick stort inflytande på Winnicott och han samarbetade med henne i arbete med barnanalys, men kunde bara acceptera en del av hennes tankegångar. Under tiden gick han i analys hos Kleins medarbetare Joan Rivière och Winnicotts kritik av Klein togs inte så väl upp av hans analytiker, så man undvek kanske de diskussionerna. Ändå kan man säga att det mesta av hans tänkande byggde på både Freud och Klein.

Något av detta uttryckte han så här:

Folk visste en hel del om fantasi och dröm genom Freud men det var Klein som påpekade för mig allt sånt som pågår mellan ätande och bajsande och att det framför allt har att göra med kroppens insida.
(1989a)

Men Winnicott kunde inte acceptera alla Kleins teorier och han protesterade särskilt mot hennes svartsyn när det gällde allt detta med primitiv avund och primär destruktionslust – han kunde aldrig låta bli att betona barnets från början skapande förmåga och ville också alltid betona samspelet med modern och omgivningen. Det var hans observationer av barn tillsammans med deras mödrar som ledde honom till en annan

ståndpunkt än Klein som ju inte var läkare. Han försvarade sin ståndpunkt med följande ord:

Som ni antagligen vet började jag min bana som pediatriker och först så småningom blev jag psykoanalytiker och barnpsykiater, och det faktum att jag från början var en fysiskt orienterad doktor har haft stort inflytande på mitt arbete. Jag råkar ha en fruktansvärd massa erfarenhet något som helt enkelt härrör från det faktum att jag har praktiserat som läkare i fyrtiofem år, och på den tiden hinner man samla en massa data... (1958)

Winnicott fällde en gång vid en animerad diskussion om barnutveckling i brittiska förningen det berömda yttrandet som han hörde sig själv säga: ”Det finns inget sånt som ett spädbarn. Det handlar alltid om spädbarnet *och* någon som har vård om spädbarnet.”

Han beskrev mor-barnsituationen som det primära och gjorde det utifrån tanken att barnet inte uppfattar modern som annat än en del av sig själv, varför också varje längre separation och frånvaro från modern riskerar att bli ett trauma. Han präglade begreppet ”*Primary maternal preoccupation*” som närmast kan översättas med något sådant som ”ursprunglig moderlig upptagenhet” (Jag tycker inte ordet ”uppmärksamhet” som använts som översättning av *preoccupation* är helt korrekt). Detta begrepp – liksom så många av Winnicotts egenhändiga termer – är mångtydigt. I termen ligger hur modern befinner sig i ett speciellt medvetandetillstånd tillsammans med sitt barn så att hon är inställd på barnets alla tecken och signaler och som ingen annan kan läsa barnet. Det är genom den förmågan hon håller – Winnicotts begrepp är *holding* och *handling* – barnet och låter mor och barn skapa varandra – båda två är både individ och omgivning. Häri skiljer sig Winnicott från Klein, och han sade vid ett tillfälle:

Jag fann Kleins grävande längre och längre tillbaka in i barnets individuella processer allt svårare. När sen Fairbairn dök upp så fattade jag först inte vad han sa, bara att det var viktigt. Senare fattade jag att vad han sa som var betydelsefullt var att det som är viktigare och går bortom driftstillfredsställelser och frustrationer är idén om ett primärt objekt-sökande. (1989a)

Den här utsagan från Fairbairn passade Winnicott precis

och han erkänner villigt att han stal tanken av Fairbairn. Det passade hans tankar om hur barnet använde modern på ett kreativt sätt och hur hon i sin primära moderliga upptagenhet kunde handha barnets utveckling.

Det paradoxala är att omgivningen är en del av barnet och samtidigt är den det inte. (1989a)

Mor-barnsituationen som sysselsatte Winnicott till den grad att han bara undantagsvis nämnde fadern i sina skrifter – ungefär som Freud bara undantagsvis nämnde modern. Detta ledde honom snart till att göra en analogi mellan mor-barnförhållandet och den psykoanalytiska situationen. Liksom barnets spontana skapande aktivitet enligt Winnicott drev en naturlig process framåt, ett förlopp av växt och mognad i relation till modern, fanns också i den psykoanalytiska processen ett analogt naturligt förlopp. Psykoanalytikern ”håller” analysanden på samma sätt som modern håller barnet och Winnicotts begrepp *Primär moderlig upptagenhet* har en klara analogi i Freuds begrepp analytikerns *Jämnt svävande uppmärksamhet*. På sitt oefterhärmliga sätt inleder Winnicott en uppsats om psykoanalytisk teknik på följande okonventionella sätt:

När jag utövar psykoanalys har jag som syfte att
hålla mig levande
hålla mig frisk
hålla mig vaken.
Jag har också som syfte att vara mig själv och
uppföra mig korrekt.
När jag har inlett en psykoanalys förväntar
jag mig att fortsätta den, överleva den, och avsluta
den. (1989b)

När man lär känna Winnicotts sätt att tänka och skriva, kommer man att inse att de här raderna innehåller den största visdom, och kunde gott broderas i korsstyggn och hängas upp i varje terapeuts och analytikers mottagningsrum. Det finns anledning att i den psykoanalytiska situationen kontempera över de tre centrala orden ”levande”, ”frisk” och ”vaken” och redan här få klara fingervisningar till det som Winnicott så enträget upprepar i sina skrifter, nämligen vikten av att vara närvarande och att inte tränga sig på den mognads- och växtprocess som ligger innesluten i varje människa. Jag tänker att Donald Meltzer i *The psychoanalytical process* har vidareutvecklat denna tanke. Winnicott menar emellertid att man måste säga något ibland, om inte annat för att inte patienten ska tro att

man är allvetande, något som annars är lätt hänt om analytiker håller tyst. Det är mindre viktigt om det analytikern säger är korrekt eller felaktigt. Det lär visa sig. Några ytterligare yttranden av Winnicott om att bedriva psykoanalys:

Jag har varit igenom den långa processen att hålla på och tolka allting. Jag försökte spana efter se att något möjligen kunde tolkas, förstår ni, och kände mig usel om jag inte kunde hitta på nånting och jag kastade mig över något bara därför att jag tyckte jag kunde formulera det i ord. Jag har varit igenom allt det där och insåg att i vissa fall var det inget bra alls, men var i gott sällskap med kolleger som gjorde likadant. Balint och andra har skrivit om det där och många har uttalat sig om under de senaste fyrtio åren om tystnaden och långa perioder av beroende. Sen jag insett det här har jag varit tvungen att hantera en mängd tysta perioder i analyser som varade länge, länge, och det är väldigt vanskligt att veta när det är bortkastad tid och när det är väldigt produktivt, och inte desto mindre är just detta något som jag gillar att undersöka.
(1989a)

Därefter berättar Winnicott om dagens patient som skildrat en dröm, till vilken Winnicott gjorde en kommentar som patienten ogillade. ”Kan du aldrig lära dig att hålla tyst”, sa han. Winnicott fortsätter:

Om min kommentar var korrekt, hade jag tagit från honom möjligheten att vara kreativ, att komma med lösningen dan efter eller senare; och om den var felaktig skulle jag ha avbrutit hans ansträngning att nå en viktig förståelse av sin dröm. Vi kom ändå vidare som vi brukar. Han sa: ”Faktum är att det har varit en bra dag; det är bara en sak som plågar mig. Ikväll kommer jag att oroa mig för dig för du kommer att grunna över vilken urusel analytiker du är.” (1989a)

Detta får räcka när det gäller Winnicotts tankar om analysarbetet. Det får vara lite anekdotiskt, i grunden kunde ingen vara mer professionell och seriös än Winnicott i sitt kliniska arbete, vare sig det handlade om enstaka konsultationer med barn eller långa psykoanalyser. Margaret Little har skrivit en bok om sin analys med Winnicott för den som vill få en

inblick i Winnicotts verkstad och sen finns hans charmerande framställning om sin analys med ett barn, *The Piggle*, på svenska som *Pyret* och har i dramatiserad form också satts upp på Stadsteatern i Stockholm.

*

Jag ska nu fortsätta ytterligare en stund med Winnicotts tillämpning av sina *kliniska erfarenheter i sitt teoretiska författarskap*. Det är viktigt att lägga märke till att det inte är lätt att hålla isär de kliniska observationerna och det teoretiska eftersom de hos Winnicott oftast är invävda i varandra, vilket i och för sig inte gör hans texter mindre läsvärda.

Winnicott ogillade till exempel starkt begreppet *symbios*. För honom betecknade det att vilka som helst kan leva ihop, han betonade det unika i det specifika barnets samspel med den specifika modern och det som händer dem emellan. Dessa tankar ledde till problemet hur detta underbara samspel någonsin bryts och ur dessa tankar kom viktiga begrepp som gjort Winnicott världsberömd, nämligen tanken om övergångsobjektet och mellanområdet, som ledde till en förståelse för den gradvisa övergången från den intensiva sammansmältningen av mor och barn till förmågan att vara ensam, som Winnicott betecknade som ett tecken till psykisk hälsa – när barnet kan absorberas av sysslandet i mellanområdet som en övning till autonomt fungerande.

Ett exempel på ett annat teoretiskt spørsmål är problemet med *aggression*. Det sysselsatte honom och han förknippade den med *rörelse mot ett motstånd*, en tanke som han vidare utvecklat och som han anger kom från en annan kritik av den Kleinianska teorin. Winnicott berättar:

...plötsligt insåg jag – det var i Paris eller nånstans – att *tidigt betyder inte djupt*: det tar tid för ett spädbarn innan djupet kommer in, så när man stöter på de djupaste fenomenen så ska man inte alltid söka sig till begynnelsen. Kanske hamnar man vid 3 eller 2 eller 1½, och detta var viktigt för mig för att en del mekanismer som har att göra med schizoida fenomen tycks handla om tidigt men inte djupt medan depression verkar att höra till djupt men inte tidigt. Och jag tror att det här har att göra med vår teori om aggressionens ursprung, för jag tror verkligen att man måste säga något om aggression (när det gäller spädbarnets utveckling) som lika med spädbarnets *rörelse* – alltså muskelerotism – och nånting råkar komma i vägen. Detta,

tycks det mig, är aggressionens ursprung. När det gäller hat så ligger det mycket längre framåt, och en manisk episod är också fjärran från att nån råkar sparka till något därför att det var i vägen när han hade lust att sparka. Så fick jag en glimt av hur jag skulle kunna begripa lite bättre hur aggressionen började, när jag tänker på de här två olika sätten att betrakta individens ursprung. (1989a)

Winnicott ägnade sig ganska mycket åt att under andra världskriget engagera sig för vad som hände med barnen som evakuerades från London och som i många fall skildes från sina föräldrar. Det låg nära till hands att studera *deprivationens* betydelse vid skilsmässan mellan barn och föräldrar. Winnicott föreläste och undervisade om barnutveckling och försökte påverka att mödrar och små barn måste vara tillsammans och han upptäckte också hur barn som tycktes ha haft en nära och tillräckligt god relation med sina mödrar kunde knyta an lättare till andra vårdnadshavare, att de så att säga hade införlivat en inre trygghet genom att deras mödrar varit – med Winnicotts term – *tillräckligt goda*. Han funderade också på i vilken utsträckning deprivation kunde leda till antisociala tendenser hos barn. Winnicott berättar:

Jag tycker att det var en mycket viktig tanke från min synpunkt när jag plötsligt under en föreläsning hörde mig själv säga att den antisociala handlingen hör ihop med momentet hopp. Då måste jag uppfinna termen ”asocial tendens” som hör ihop med när din unge stjälar en krona ur någons portmonnä eller knycker några bullar i affären vilket han är i sin fulla rätt att göra. Jag hade lust att förbinda det här med de tendenser som leder till brottslighet. När det gäller brottslighet så har den sekundära vinsten blivit viktigare än den ursprungliga orsaken, den har gått förlorad. Men mitt kliniska material har lett mig till tanken att det som ligger bakom den antisociala tendensen i viken som helst familj, normal eller inte, är deprivation och resultatet av deprivationen är dåligt humör, eller hopplöshet eller nån sorts depression, eller nåt annat försvar. Men när hoppet dyker upp sträcker sig barnet ut och försöker nå bortom området av deprivation för att få tag i det förlorade objektet. Detta är något viktigt, och livet för mig blev lättare efter det här, för nu visste jag vad jag

skulle göra med mina vänner när dom kom med sina barn till mig för att de visade antisociala tendenser i ett utmärkt hem. Jag kom på att innan de sekundära vinsterna dök upp var det här inte svårt att behandla utan lätt. Jag tycker det här var ett nytt fynd – jag vet ingen som hade kommit på det då – och om nån hade det skulle det vara roligt att få veta.

[...]

På en annan föreläsning frågade någon om inte den som förstör saker har en annan sorts antisocial tendens. Det tog mig tre eller fyra år att komma på det enkla att det finns flera slags deprivation – den ena handlar om förlust av objektet, den andra förlust av ramen. På sätt och vis skulle man kunna säga förlust av modern och förlust av fadern – alltså den faderliga fadern inte den far som är stand in för modern. Det viktiga är ramen, styrkan - deprivation i avseende på just den. Sen händer något mycket komplicerat när barnet känner sig bra och börjar känna tillit till en man, en struktur eller en institution. Han sätter igång att bryta upp saker och ting för att vara säker på att ramen håller. Allt det här gjorde klart för mig att den antisociala tendensen har två aspekter. (1989a)

De här tankarna ledde Winnicott in på de fortsatta teorierna om vikten av *aggression, destruktion och hat* för att nå fram till en känsla av *verklighet*, tankar som han utvecklade i de viktiga artiklarna "Hat i motöverföringen" och "Användningen av ett objekt". I den första texten demonstrerar han hur viktigt det är för analytikern eller terapeuten att erkänna sitt eget hat för att nå fram till genuin kärlek och positiv bekräftelse i behandlingsarbetet och i den senare koncentrerade artikeln Användningen av ett objekt, som verkar enkel i sin så typiska Winnicottska stil, hävdar han i analogi med vad vi just hört att man måste förstöra objektet för att konstatera att det finns kvar och detta för att objektet ska bli verkligt, något som är ett led i att man själv ska känna sig verklig.

Winnicott skriver:

Subjektet säger till objektet: "Jag förstörde dig" och objektet är där och tar emot detta meddelande. Från och med nu säger subjektet "Hej objekt! Jag förstörde dig. – Jag älskar dig." "Du betyder något för mig för jag överlevde din attack", "Även om

jag älskar dig förstör jag dig hela tiden i min
(omedvetna) fantasi. Här börjar fantasin för indi-
viden. [...] min tes innebär att förstörelselustan
hjälper till att skapa verkligheten, placerar objektet
utanför individen. (1971)

Denna text är skriven långt tidigare men togs in av Winnicott i hans sista bok som berör hur vår inre värld och vårt yttre handlande griper in i varandra och formar vår värld av symboler.

Lek och verklighet.

Winnicotts tänkande och skrivande har en skenbar lätthet över sig. Han bryr sig inte så mycket om formalia och skulle vara främmande för skrivarkurser. Han gjorde observationer och använde sina associationer – han prövade infallen genom att forma en text omkring dem och sedan utformade han sina tankar i nya texter, föredrag och artiklar. Detta har gett denna svåröverskådliga mängd kortare och längre texter som vid första bekantskapen formar ett ogenomträngligt virrvarr. Man blir ömsevis glad av att läsa, ömsevis förvirrad och förlorar tråden, emellanåt förargad när man tappar bort sig. Winnicott skulle säga att det inte gör någonting och Bion skulle alldeles säkert säga, det är viktigt att genast glömma bort vad man har läst. Winnicott skulle framförallt gilla att man skulle låta sin lekfullhet spela under läsningen eller efteråt – att behandla texten – lite som en krumelurlek.

Leken är något som Winnicott ägnade allvarliga tankar som finns samlade i den sista bok han själv sammanställde och som strax efter hans död, *Lek och verklighet*.

Den inleds med en bearbetad version av Winnicotts mest berömda text om *övergångsobjektet och mellanområdet* och fortsätter med texter som utvidgar innebörden i mellanområdet som det mellanliggande övergångsområdet mellan fantasi och verklighet som Freud snuddade vid i sin skrift *Bortom lustprincipen*.

Leken är barnens sätt att bearbeta och kommunicera, menar Winnicott, och fortsatte med tankar om hur lekområdet är det område där vi verkligen lever. Jag har ibland tagit mig friheten att översätta Winnicotts begrepp *transition* med *förvandling* och inte övergång – och ibland kallat mellanområdet för *förvandlingsområdet* – nämligen det område där ett ting eller ett begrepp undergår den förvandling som vi kallar symbolisering, där det vardagliga tar upp något väsentligt i vårt liv och förvandlas till något meningsfullt.

Det kan vara på sin plats att jag uppehåller mig lite mer

kring de här berömda men inte helt lättfattliga begreppen.

Barnet formar i sin inre värld bilder av sina närstående som laddas med stark känsla. Det har också i sitt inre en framväxande bild av sig självt och därtill en uppfattning om relationen mellan sitt själv och de viktiga andra, som ju i psykoanalytiskt språkbruk kallas objekt. Barnet börjar snart experimentera med sina inre objekt och sin relation till dem genom att så att säga flytta över en del av laddningen av dem till ting i yttervärlden som det sålunda förvandlar. En docka eller en annan leksak kan på detta sätt få en speciell betydelse och det kan i yttervärlden representera ett inre objekt. Barnet kan nu i leken med leksaken få illusionen att det kan kontrollera och manipulera sitt inre värdefulla objekt också i yttervärlden. En del av yttervärlden där leken sker befinner sig nu på ett område mellan den inre världen inom barnet och den yttre världen av ting runtomkring. Detta speciella område kallar Winnicott för mellanområdet eller övergångsområdet – the transitional space.

Detta område är laddat och också äventyrligt att ge sig ut på. Moderns fysiska närvaro – i närheten eller i tillräckligt psykiskt tillgänglig frånvaro – är betydelsefull för att barnet ska känna sig tryggt att fortsätta sitt experimenterande eller med sin lek. Det är ofta helt absorberat av sin lek som till det yttre kan te sig helt meningslös eller trivial, men den lyhörda och skarpsynta föräldern kan urskilja att det är något ytterst viktigt som sker.

Ett inom detta område laddat objekt i yttervärlden har Winnicott gett namnet *övergångsobjektet* (*the transitional object*), eftersom dess tillkomst innebär en övergång till ett nytt slags fantiserande och lekfullt tänkande och därtill en möjlighet till skapande frigörelse från ett absolut beroende av föräldrarna som kan återskapas på detta sätt i lekens form. Winnicotts berömda paradox kring detta objekt är just att barnet skapar det – ändå fanns det där förut och väntade på att bli skapat. Jag har ibland kallat objektet för förvandlingsobjektet (transition = förvandling) eftersom det är mer fantasieggande än övergångsobjektet. Detta objekts tillkomst innebär begynnelsen av ett mer fantasifullt och lekfullt tänkande i det det är prototypen för symbolskapande och därmed ett viktigt steg i människans användning av symboler som i teater, poesi och kultur överhuvudtaget.

I en senare artikel har Winnicott diskuterat just den kulturella upplevelsens plats som ett slags mellanområde som i grund och botten är den plats som vi lever på och han lägger då in en djup betydelse i begreppet *leva*.

När det gäller Winnicott och den anda som ha skapar i

sina texter, så tänker jag ofta på Nalle Puh och den värd som den samtida A.A. Milne skapade åt sina barn genom de älskade böckerna om Nalle Puh, Nasse och deras värld i Sjumilaskogen. I dessa böcker ges sannerligen liv åt alla Winnicotts begrepp och det på ett språk som är kongenialt med Winnicotts eget. Låt mig stanna där i denna utvikning om övergångsobjektet eller förvandlingsobjektet som med rätta betraktas som Winnicotts mest centrala och kanske djupaste idé om vårt psykiska liv.

Skapandet av meningsfullheter är sålunda enligt Winnicott det som sker inom detta förvandlingsområde, som han i en artikel mångtydigt har uttryckt som ”*Den kulturella upplevelsens plats*”, en av hans sista texter. Han konstaterar här apropå lekandet att den lust som lekandet väcker har en särskild kvalitet. Han hävdar det för driftsteorins anhängare något kätterska att det inte är drifttillfredsställelsen som kommer barnet att känna att livet verkligen är värt att leva. Winnicott menar att det främst är känslan av ett själv – men han lyckades aldrig med att riktigt definiera detta själv. Hans tonvikt ligger inte där utan snarare vid kreativiteten som ett sofistikerat sökande med rötter i det objektsökande som han stulit från Fairbairn.

Inom parentes kan jag här nämna att neurofysiologerna med bestämdhet påpekar att de i centrala nervsystemet kunnat urskilja specifika system som kan avgränsas som något som de har kallat för just ”seeking systems” (Watt, 2000).

Winnicott vände sig därmed redan från början emot Freuds tanke att kreativitet är sublimering av driftsyttningar och hävdade att barnets aktivitet från början har en kreativ inriktning, ett slags primär kreativitet. Mot slutet av sitt liv formulerar Winnicott i kulturens plats att han vill ta itu med frågan vad *livet egentligen går ut på* och han och betonar då med travestering av Freud:

Ryttaren måste rida hästen, inte föras bort av en skenande häst. [...] När man talar om en människa menar man en människa plus summan av hennes kulturella upplevelser. De utgör tillsammans en enhet.

Jag har använt termen kulturell upplevelse som en utvidgning av begreppet övergångs fenomen utan att vara säker på att jag kan definiera begreppet ”kultur”. Tonvikten ligger på upplevelsen. (1971)

Winnicott sammanfattar egentligen hela sitt livsverk i

den här texten där han undrar vad som får människor att fortsätta att leva, och det gäller, menar han, både dem som blivit botade i psykoterapi och dem som fortsätter att kämpa med sina lidanden. Han har i likhet med Joyce Mc Dougall, som ni får höra om senare här i Freuds bar, inte så mycket till övers för de normala utan gläder sig själv åt ett visst mått av galenskap – det mått som måste till för att kunna leka och därmed bli levande. Winnicott sammanfattar

Det är oerhört viktigt att vi öppet erkänner att frånvaron av psykoneurotisk sjukdom kan betyda hälsa men den betyder inte liv. Psykotiska patienter som hela tiden svävar mellan att leva och inte leva tvingar oss att granska detta problem – ett problem som inte bara berör psykoneurotiker utan alla människor. Jag påstår att dessa samma fenomen, som betyder liv eller död för våra schizoida eller borderlinepatienter, förekommer i våra kulturella upplevelser. Det är dessa kulturella upplevelser som ger människosläktet den kontinuitet som når över den personliga existensen. (1971)

Winnicott var född i ett metodisthem vilket nog betydde mycket för hans uppväxt och kanske en del för hans direkta och skenbart vardagliga sätt att tackla olika problem liksom hans skenbart enkla och direkta stil. Han lämnade vad jag vet sitt medlemskap i metodistkyrkan. Winnicott hade emellertid en bön som jag hoppas idag ha kunnat visa gick i uppfyllelse:

”Gud, låt mig vara vid liv när jag dör.”

Pietà av Michelangelo

Den vuxne mannens kropp vilar i modersfammen igen, sedan ha tagits ned från korset, förödmjukad och dödad, till synes förintad som frälsare och religionsstiftare. Modern tänker tillbaka på hur hon höll honom i famn efter hans födelse en tredjedels sekel tidigare då han hyllades och tillbads av herdar och konungar och besjöngs av änglakörer.

Hon tänker kanske på bebådelsen, då hon fick veta att hon skulle bli havande av helig ande. Hon frågar sig nu vem han är som vilar i hennes armar, om det är människosonen som profeterna talat om eller om det är en vanlig galen olycklig människa som drabbats av sitt högmod, tron att han skulle vara Guds son.

Ett faktum är utom allt tvivel, tänker hon. Detta är hennes egen son, vars grymma öde hon vanmäktig måste bevittna, hans kvalfulla död, hans sju ord på korset, hans eget tvivel. Själv är hon till brädden fylld av kärlek och sorg över sin sons bittra öde, samtidigt tacksam över att han nu får vila en stund i hennes armar innan hans kropp, stelmande och kall ska överlämnas till gravens kyla och eviga tystnad. Också Maria tvivlar. Det kan inte vara möjligt att hennes son levt annat än ett vanligt liv på jorden, låt vara att han var en märklig man, hennes son, som ägnade sitt liv åt att överbringa sitt budskap till de människor som ville lyssna till honom.

Kanske kommer hans tankar, som inte bara var högfärdsgalna utan också innehöll sanning och visdom, att få leva vidare genom den krets av lärjungar som han samlade kring sig men som nu verkar vara skingrad.

Men hon slår bort de tankarna. De är bara moderliga fantasier, tänker hon. Varje mor vill förstås att hennes son ska ha varit märkvärdig. Det är ju så tydligt att Gud har övergivit både mig och min son, tänker hon, och hon känner också inom sig en väldig vrede som dock inte kan överrösta hennes sorg. Hon ser på sin son som ligger så blek och kall i hennes knä. Ja, han är vacker ännu i döden, tänker hon.

Några gestalter kommer och väcker henne ur hennes tankar, lyfter varligt Jesu kropp från hennes sköte, och hon känner sig tom när hon sänker sina armar och maktlös ser på

Tidigare publicerad i *Jesusboken* av Kerstin Vinterhed och Martin Lönnebo (red.), bokförlaget Cordia, Göteborg, 2000.

när han bärs bort. Sakta reser hon sig och vandrar långsamt efter. Detta är slutet som jag trott på, tänker hon. Mörkret sänker sig över jorden och allt hopp är ute. Det finns ingen frälsning för människorna. Gud hör dem inte. Det enda som finns där ute i öknen är tystnaden.

Min tanke är att vi alla emellanåt befinner oss på den här platsen med den döde människosonen i våra armar och tänker de här tankarna.

Kanske har vi gått igenom samma process av förtvivlan och hopplöshet inför vår egen födelse. Vi har ju vistats i moderlivet och njutit av värme och tyngdlöshet i det kosmos som finns därinne, genomflödat av rytmiska trygghetsgivande ljud och ett rofyllt dunkel. Plötsligt är den paradisiska tillvaron slut, väggarna störtar in över oss och vi pressas ihop som i ett gastkramande strupgrepp. Obevekligt som vid garrottering hårdnar greppet kring huvudet och vi inser att allt hopp är ute. Detta är den slutgiltiga döden!

Miraklet inträffar när vi kommer ut i ljuset. Det som vi trodde var den nattsvartaste förtvivlans ände var i stället början av något nytt, ett nytt liv i ljuset och friheten.

Vi vet ingenting om vad som händer oss efter döden. Maria visste ingenting om vad som skulle vederfaras hennes son. Kanske delar vi hennes sorg och pessimism när vi betraktar bilden av den döde Jesus i hennes armar. Och vi fortsätter att tvivla, trots att man åter och åter igen har berättat för oss vad som hände några dagar efter den stund som kanske var Marias svåraste.

Vi föredrar säkert den vanliga bilden av madonnan och barnet, det mest omhuldade av alla motiv inom konsten. Vi känner oss helst som det lilla jollrande barnet i modersfamnen med hela livet framför sig. Ändå är det samma bild som i Michelangelos Pietà. Vi vet ju varken i början eller i slutet av livet vad som väntar oss.

Den äktenskapliga kärleken

Det är endast kärleken som uppvisar det sexuella som de Tvås figur. Den är således också den plats där det kungörs att det finns två kön, och inte ett.

Alain Badiou

Föreställningen om den gemensamma samvaron fyller fantasin hos den älskande vid åsynen av den älskade. Frånvaron väcker frustrationen och längtan efter samvaron, men inte nödvändigtvis efter sammansmältningen. Sammansmältningen är fantasins yttersta konsekvens, föreställningen att den enes existens helt går upp i den andra och att den älskande i samma ögonblick upphör att existera som en enhetlig individ, och att de sammansmälta då utgör en annan individ i en annan existens som utgör fantasins fulländning, tätt intill föreställningen om ett slags total icke-varo som en aspekt av dödens behovslöshet bortom det närvarande. Fantasinet är därför också skrämmande, eftersom den hotar kontrahenternas existens.

Alain Badiou har därför rätt när han hävdar att:

”Jag älskar dig” fogar samman två pronomen, ”jag” och ”du”, som inte går att foga samman i det ögonblick de hänvisas till åtskillnaden. Förklaringen fixerar nominellt mötet genom att tillskriva det åtskillnadens tomrum som vara. De Två som verkar genom kärleken är i själva verket namnet på det fruktade åtskilda i deras åtskillnad.

Denna filosofiska tanke om bevarandet av de ”två” gör den efterlängtade sammansmältningen mindre skrämmande, medan åtskillnaden alltjämt kan vara det.

Därför fordrar kärleken att ”sanningen om de två” (som inte blir ett) också måste upprätthållas och hårbärgeras parallellt med att de två också vill ses såsom en enhet. Som vi ska se berör denna filosofiska tanke också den psykoanalytiska tesen

om kärleksparets förhållande till den omedvetna fantasin om föräldrakropparna.

Fantasin om den eftersökta samvaron kan hos den älskande ta en yttre konventionell form i ett uttryck som ”vi har alltid varit gifta med varandra”, kanske vid första anblicken av den älskade. Igenkännandet, det välbekanta som väcker en kaskad av de nyssnämnda ogestaltade men känslomässigt intensiva infantila minnena och fantasierna av föräldrarnas samvaro. Sådana fantasier kan stimulera det växande begäret av samvaro i en tidsmässigt oavgränsad känsla, ett evighetsperspektiv. ”Vi har egentligen alltid varit gifta” kan vara en konkret fantasi: att våga tänka om en sådan samvaro. Fokus är på den älskade och böjelsen in mot den andra är exklusiv. ”Med dig och ingen annan vill jag finnas till”, ”Jag kan inte leva utan dig”, ”Utan dig är jag bara en halv människa” – fantasin bygger olika former av den exklusiva samvaron som skulle släcka begäret efter den. Detta kan benämnas kärlekens händelse.

Någonting fattas

Realiteten gäckar strax fantasin om den tidlösa totala samvarons paradiset. Känslan av frustration och besvikelse i försöken till realiserande av den evighetspräglade samvaron får den älskade att springa upp från kärlekslägret och förnimma att närvaron i samvaron upphört eller förflyktigats och att ensamheten och singularitetens smärta och saknad krossar den evighetspräglade fantasin. Någonting fattas som jag behöver, och det saknas i detta kärleksläger. Följaktligen måste det sökas någon annanstans. Hos den nyss älskande som hålls kvar inställer sig hatet och sorgen och längtan bort. En annan samvaro – långt bättre än i detta kärleksläger – hägrar. En ny föreställning och en ny fantasi om en bortom alla gränser tillfredsställande samvaro jagar in i den älskandes föreställningsvärld.

Föreställningen om samvaron ”vi har alltid varit gifta” byts ut mot en annan föreställning, kanske den motsatta: ”Om det inte var så att jag gift mig med dig så skulle jag vara fri att ge mig av nu genast för att uppsöka den bättre samvaro som jag längtar efter och inte kan ge upp.”

Det är en föreställning om en *annan* samvaro som lever i mig ständigt och som jag inte vill släppa. Samvarons sammanbrott i realitetens gryningsljus får den älskande att ge sig iväg på jakt efter sina drömmars mål – den andra samvaron. Frånvaron fyller existensen och nya fantasier och föreställningar tar gestalt: kanske kan de förverkligas framåt kvällen?

Avståendet

Avståendet måste bli följeslagare till föreställningen om sam-

mansmältning och varaktig samvaro. Den äktenskapliga kärlekens möjlighet springer ut ur avståndets paradox. Den älskande måste avstå från fantasin om den samvaro han innerligast längtar efter. Den älskande måste hysa och härbärgera sin försakelses frustration, uthärda en frånvaro, avstå en närvaro av den fantiserade älskade, uthärda bortovaro utan att hans föreställning mattas och besvikelsen och uppgivenheten tar över. För att tala med Badiou: att hålla fast vid de två. Evigheten måste kunna utbytas mot ett tidligt och rumsligt perspektiv – en den äktenskapliga kärlekens avgränsade tidrumsliga kammare, en konst som berör inväntan av tid och plats för samvaro. Villkoret för tillfredsställelse i den äktenskapliga kärleken blir avståndet. Med Mikael Enckells ord: ”Avståndet är villkoret för behovstillfredsställelsen.”

Den vuxna sexualiteten

Ett psykoanalytiskt perspektiv på sexualiteten och kärleken har sin grund i den oidipala konstellationen som ju sågs på ett sätt av Freud, såsom fantasin om en kärleksrelation med den mest älskade föräldern med en skuldfylld incestönskan som kräver en försakelse för att lösas. Den oidipala fantasin har tidigarelags och vidareutvecklats på ett annat sätt av Klein och hennes efterföljare, vilka ser grunden i den kroppsligt förankrade omedvetna fantasin med föräldrarnas kroppar och kroppsdelar i förening och den omedvetna kunskapen om föräldrasamlaget som en fusion, möjlig att överleva.

Freud menade att mannen alltid gifter sig i något avseende med sin mor och att detta är gott och väl försåvitt kvinnan undgår att också *bli* hans mor. I fantasin har han då dödat fadern och ersatt honom hos modern. Ångesten över detta gör att han skräckslagen tar till flykten eller förblir moderns barn. Då inleds ett samspel som fjärmar kontrahenterna från att vara vuxna jämbördiga partner till att bli ett förhållande med en mor som förhåller sig till ett evigt latensbarn – och parets sexualitet stagnerar då i infantila former. Men i de fall föräldrasamlaget har ägt rum som en kraftgenererande akt till bådas glädje medför detta en lättnad och befrielse för barnet som kan identifiera sig med föräldrarna i sitt jagideal. Han eller hon blir då fri att önska sig en partner som liknar föräldern av motsatt kön. Då sker avståndet och en stärkt identifikation med föräldern som barnet älskar blir mindre ambivalent, och i denna identifikation kan han eller hon känna friheten att anträda vuxenlivet med en egen partner.

Kleinianerna, till exempel Donald Meltzer, har beskrivit den polymorfa sexualiteten med infantila inslag. Ur denna växer den vuxna ömsesidiga sexualiteten fram genom att kon-

trahenterna har förmått införliva i sig de ursprungligen skrämmande ingredienserna i de omedvetna fantasierna om föräldrasamlagets kroppsliga funktioner. Här finns föreställningarna om moderskroppens tre delar, övre delen med bröstet som fördelar den goda mjölken, nedre framdelen som har öppningen genom vilken alla penisar/syskon tar sig in och bakre nedre delen där fekalierna och urinen töms ut och/eller smutsar ner. Faderns uppgift är att med sin penis dämpa och fylla en del av hålrummen hos modern, att med sina testiklar och sin säd fylla och nära penisarna inne i moderskroppen samt att rensa och hålla rent från orenlighet i moderns bakre nedre delar. I det goda föräldrasamlaget förenas alla dessa uppgifter utan att föräldrakropparna styckas eller fragmenteras, går till attack eller gör någon illa. Överlevnadens triumf inbegriper en rikedom av variationer.

Möjligheten till utveckling till vuxen sexualitet ligger enligt det kleinianska tänkandet i att barnet och den unga människan förmår acceptera och assimilera de omedvetna fantasierna om föräldrakropparnas förening – ”the Super-ego ideal” – utan att känna sig tillintetgjord av överväldigande fantasier. Dessa fantasiers innehåll måste dessförinnan projiceras ut och evakueras i den schizo-paranoida positionen, varifrån man måste energiskt värja sig för alla inre och yttre fasor. Omgivningens härbärgerande funktioner bidrar till att individen går från den schizo-paranoida till den depressiva positionen. Därmed blir försakelsen en möjlighet till en berikande men avgränsad variationsrikedom som nyanserar och stabiliserar existensen och ger möjlighet till fri och genuin tvåhet. En sådan tvåhet kallas äktenskap.

I detta förhållningssätt får individen tillgång till äkta symboliseringsförmåga och den frihet som gör att han eller hon kan hantera allt det överväldigande som aktiveras i det inre vid kärleksmötet med en vuxen partner – allt det som hos barnen väcker de skräckfyllda fantasierna om föräldrarnas kroppars in- och utsida och hemliga funktioner. De polymorfa formerna av sexualiteten med dess infantila rötter skapar i den depressiva positionens härbärgerande oändliga utvecklingsmöjligheter i sin variationsrikedom, påpekar Meltzer. Samtidigt borgar den för monogami och trohet. Den stärker relationen och ger arbetslust. Till skillnad från Freud ser man i det kleinianska tänkandet inte arbete och kreativitet som sublimering av sexualiteten utan som ett av många uttryck för sexualiteten. Innebörden i ”The sexual mind” som förhållningssätt skapar ett perspektiv på livet och lägger inte tonvikten på sexualiteten i inskränkt bemärkelse.

Dessa schematiska båda bilder av bakgrund och förut-

sättning för den vuxna sexualiteten ger en djupare insikt i begreppet ”avstående” som nämndes i Enckells träffande formulering. De beskriver lätt idealiserat den process som den växande människan under sin utveckling bearbetar i sina lekar som barn och så småningom införlivar och integrerar för att som unga vuxna våga ett partnerskap av kärlek. Detta kan vara en psykologisk förutsättning för att kärleken ska bli bestående med trohet och utveckling av relationen som konsekvens. Uttalade löften eller kontrakt om trohet eller liknande ritualer kommer i jämförelse härmed att ha en obetydlig roll för utvecklingen av ett tillräckligt gott och varaktigt vuxet samliv.

Att bli ett

När förälskelsens otyglade berusning i full frihet har gått över, och två människor bestämmer sig för att ingå hjonelag i mer välordnade former, sker dock en förvandling av kärleken. De två människorna, som först bara ser varandra och inte minst sina idealiserade speglingar av varandra men nu vill leva tillsammans, börjar upptäcka världen omkring sig, och för att använda Badiou filosofiska enkelhet: två presenterar sig för den tredje.

Uppfyllda som de två är av varandra vill de visa världen runt omkring att deras kärlek är unik och uteslutande, och beslutet som följer handlar om att leva tillsammans under överskådlig tid, ja, många benämner till och med till livets slut. De båda kontrahenternas familjer och andra tidigare sociala sammanhang dras in och synliggörs för paret som nu blir granskat av omgivningen. Paret är nu uppfyllt av att visa sin kärlek för världen. Beroende av kultur och krets formaliseras i ceremonier denna etablering, riter som kan fyllas till brädden av innebörd, men som av utanförstående kan uppfattas som tomma. Djupare sett förnekar de utanförstående den avundens tag som sargar deras inre som i riten bara ser det mer eller mindre glänsande ytskiktet.

Vad innebär då riten för parets självuppfattning och självbespeglning? De kanske avger religiösa löften och knyter ett förbund ”tills döden skiljer dem åt”. De kanske bara flyttar ihop och firar med ett house-warming party. De lovar kanske varandra trohet och i förbundet ingår att de skall leva monogamt. Möjligen underförstår de denna kodex som kärlekens självklara villkor. Det officiella löftet som ges övervakas av respektive familjer, som kan gilla eller ogilla detta förbund och som de båda älskande söker övertyga om att böjelsen är baserad på kärlek.

Monogamin som idé baserar sig som vi fastslagit på det

genuina avståendet: Nu är den livsfas över då jag söker en partner, ty jag har funnit den som jag kan älska och leva med. Det hindrar inte att det i universum kan finnas andra möjliga partner, kanske också sådana som jag blir ännu mer attraherad av men jag avstår från att leta vidare. Letandet har haft sin tid. Nu gäller det att undersöka vad jag har funnit.

Förälskelsen innefattar till en början sökandet och berusningen i tanken att alla möjligheter står öppna och fördjupas i extasen i finnandet – ”Heureka!” – som är dess kulmen och prøvosten: Finnandets *heureka* reducerar alla möjligheter till en enda: Denna och ingen annan, Förbundet förvandlar världen. Den är en affär mellan två, men det varaktiga kärleksförbundet mellan de båda inbegriper de bådas familjer och släkt. Ett spel för respektive gallerier tar sin början med all den avund och det rivaleri som kan förekomma när alla de övriga familjemedlemmarna dras in i den tänkta parbildningen, förbjuder den eller cementerar den. Den oidipala aspekten med de incestuösa önskningarnas tabubelagda inskränkningar och inflytanden på de förälskades sexuella förverkligande hotar att försvåra eller ibland förlama de tvås utveckling till sexuellt mogna individer. Det krävs både integritet och mod att avstå den oidipala kärleken till förmån för en monogam vuxen förening. Det gäller ju att ge upp det ena för att bli två. Och, i enlighet med Badiou's tes om åtskillnaden, att bli ett som också är två. Samhället runtomkring som bevittnar att dessa två är två kan uppleva ett starkt hot och motsätta sig en önskad tvåsamhet, och detta av såväl psykologiska som sociala och kanske maktpolitiska skäl.

Äktenskapet

I *Romeo och Julia* har Shakespeare tydliggjort hur de unga med var sin släkt dras in i en släktfejld och det tragiska dramat slutar bekvämt och melodramatiskt med bådas död. Där ändrar dramat som innehåller de eviga frågorna kring den otillbörliga kärlekens pris. Shakespeares pjäs bygger på antika förebilder, och otaliga kärlekshistorier som skildrats om och om igen slutar med att de älskande finner varandra och hemligen förenas. I tragedierna dör de tillsammans och i komedierna får de älskande varandra på slutet. Men vad händer sen med kärleken? Hur hade livet tett sig för ett par medelålders Pyramus och Thisbe eller Romeo och Julia?

Här finns återigen prøvningen i en övergång från den ljuva förälskelsen på tu man hand till det jag vill kalla ”den äktenskapliga kärleken”, vare sig den beseglas med giftermål, partnerskap eller endast mynnar ut i att man beslutar sig för att flytta ihop.

Nu inträder paret, på ett för många överraskande sätt, i med tiden alltmer avgränsande moraliska, ekonomiska och juridiska förhållanden som binder, snärjer och fängslar kontrahenterna som gett sig i lag med varandra. De älskande befinner sig nu på väg in i ett gemensamt liv som kan symboliseras av det gemensamma hemmets väggar men också av lagar och förordningar, gemensamma plikter och skyldigheter, uttalade eller uttalade anspråk från respektive släkter och till och med olika arbetsgemenskaper. Hur ska livet levas i övergången från den till intet förpliktande berusande förälskelsen till den äktenskapliga kärleken, som uppenbarligen och successivt är på väg att bli något helt annat?

I dramatiken finns tydligt förutom den brusande förälskelsen också ett frigörelsetema: de revolterande ungdomarna frigör sig från den förstockade och konservativa föräldragenerationen, den som ingenting förstår av den nya generationens liv och värderingar med tekniska landvinningar och umgängesformer med tidigare oanade tempoväxlingar.

Generationsmotsättningarna biläggs i komedierna, medan konflikten på liv och död i tragedierna ändrar med de älskandes undergång.

Motsättningarna mellan de förälskades ljuva förening och föräldragenerationens opposition innehåller förstås också de ett incestuöst drag, och de fientliga familjernas motstånd mot de ungas förening innehåller också det oidipala dramats tema om fadermordet och incesten med modern som omärkligt smälter samman med den unge mannens älskade; och i flickans fall: moderns undergång – gärna i styvmoderns gestalt som i sagan om Snövit och föreningen med den livgivande prinsen – som krossar glaskistans mödomshinnor och väcker den sovande skönheten till liv.

Sagan slutar vid den punkt då de båda älskande får varandra efter konflikter och strid, och i sagorna är det uppenbart hur i olika symbolisk form föreningen har innebörden av den sexuella penetrationen, det första samlaget som allmängiltig initiationsrit och samtidigt frigörelse från barndomens beroende till ett vuxenliv – ett liv som bara antyds vid sagans eller skådespelets slut. Äktenskapet som förälskelsen mynnar ut i antyds bara diffust: ”så levde de lyckliga i alla sina dagar...”

Regressionen

Den äktenskapliga kärleken lever emellertid inte på luft utan av de materiella villkoren som de sammanlevande nu kan skapa genom att sammanföra sina tillgångar och sin arbetskraft.

Donald Meltzer påpekar i boken *The Sexual Mind* hur erövrandet av den sexuella kärleken i det genomlevda oidipus-

komplexet för mannens del ibland följs av en regression från den sexuella mognaden som skulle möjliggöra den vuxna sexualitetens utveckling och fullbordan i relationen. Det kan bli en alltför svår påfrestning att upprätthålla den krävande vuxenheten och ofta sker nu sakta en återgång till det latensstadium där den sexuella fullbordan ännu inte dominerar utan de praktiska färdigheterna och en asexuellare och mer pragmatisk syn på tillvaron dominerar. Lekar och sport, samlarvurmer och lekfull samvaro med jämnåriga på puben, macken eller shoppingrundan blir en mer lustfylld tillvaro än den mer komplicerande och krävande samvaron med partner och familj. Sexualiteten reduceras liksom i latensåldern till sexuell nyfikenhet och fingerfärdiga manipulationer utan relationer, i dagens värld till exempel vid datorns tangentbord. Den sexuella driftens utlopp blir till intet förpliktande och relationsfri: prostitution, pornografi, kanske pedofili. Dessa verksamheter isoleras från äktenskapet som också det berövas sin karaktär av relation och blir ett bland flera praktiska områden som ska manipuleras och hanteras. Regressionen till detta latensfungerande utesluter ömsesidigt känslomässigt relaterande och äkta dialog med en annan människa – den som tidigare tedde sig som den älskade reduceras till ett av flera lösliga – eller olösliga – praktiska eller tekniska problem.

För att åter citera Badiou: ”För att säga det en smula brutalt: varje sexuellt avklädande av kroppar som inte görs av kärlek är egentligen masturbation; den rör endast det inre av en position.”

Den i detta förlopp övergivna partnern kan antingen inta en position som förälder till latensbarnet eller ställa krav på en vuxnare relation – om hon själv har nått en införlivad vuxen sexualitet. Detta innebär förstås konflikt och kanske uppbrott. Den till latensbarn regredierade mannen kanske nu hemsöks av sina omedvetna fantasier om en uppslukande, destruktiv, farlig och ond moderskropp och inleder en förtvivlad strid utifrån sitt hjälplösa perspektiv, och han går till storms mot det gäckande modersbröstat. I realiteten kan sådana hemsökelse leda till kvinnomisshandel, eller ett passivt nedsjunkande i missbruk. Trösten kan ju sökas i än djupare regression.

En annan utväg vid upptäckten av att den vuxna polymorfa sexualiteten inte står till buds och aldrig har existerat annat än som illusion är att man tränger bort detta faktum och fortsätter att leva i något som mer är en imitation av en relation än ett genuint utbyte med den andra. Man förblir ”den ena” för varandra och något ”två” kan inte upprätthållas. Könspositionerna kan suddas ut och ett slags asexuellt och frusterande liv tar över.

I vår tid innebär detta i utvecklingen av ”den äktenskapliga kärleken” att de praktiska göromålen, kamratskapet i arbete och studier, byggandet av tekniska lösningar för hemmet eller för att lösa den fysiska överlevnadens och njutningens ekonomiska problem blir själva huvudtemat i livet. Hela komplexet kring den vardagliga samvaron och umgänget med en större eller mindre nätverk av släktingar och vänner fortsätter som ett slags skådespel. I Jonas Karlssons pjäs *Nattpromenad* söker en av parterna förtvivlat en utväg – han ska gå ut, men vet inte vart. Ingen av parterna förmår finna utvägen.

När kärlekens ”händelse” inträffar och två drabbas, kan de överväldigande infantila fantasierna om skeendena i föräldrasamlagets kroppar skapa mer ångest och smärta hos den ena eller båda kontrahenterna så att en förvirring kring åtskillnaden mellan könen och könstillhörigheten uppstår. Denna ångest och förvirring kan då leda till att två aldrig kan formeras och upprätthållas såsom – enkelt uttryckt – två älskande. Det händer då att de sliter sig från den uppslukande och monsteraktiga fantasivärld som i deras omedvetna inre är så hotande och som aktiveras av samvaron.

I stället uppsöker kontrahenterna från ett aldrig bildat par av två en mindre ångestväckande konstellation, kanske genom regression till en mer asexuell samvaro eller en form av två som inte är formad av kärlekens ”händelse” utan av andra tillsammansformer av till exempel intressegemenskap, ekonomiska fördelar och liknande. Sådana former av tvåsamhet blir kanske ”lågintensiva men varaktiga”. Kanske kärlek växer fram också i dessa parbildningar, ett slags indirekt väg till den äktenskapliga kärleken, ett långsamt tämjande av de inre monstren från passionens tid.

Släktens kontroll

I gamla tider ogillades den förälskelse som inte på ett rimligt sätt sammanförde tillgångar, tydligast materialiserade i jord och skog som tillhörde de älskandes familjer. Äktenskapet blev en ekonomisk affär för släkter som genom sina söners och döttrars förening i bästa fall kunde sörja för det berikande i sammanlagda resurser men också sörja för omsorgen om sin egen ålderdom och samtidigt för en ny generations framväxt och säkrande av försörjningen i framtiden. I ett mer avgränsat samhälle var kontrollen av de materiella tillgångarna av största betydelse vid ett äktenskaps ingående. Det var naturligtvis inte bara en incestuös avund utan också krassa ekonomiska överväganden som frambragte en stark kontroll från föräldragenerationen av ungdomarnas förehavanden med sikte på den ekonomiska fusion som ett ”gott parti” skulle medföra. Famil-

jerna gjorde upp om lämpliga partners för sina ungdomar, och 1800-talets strikt reglerade debutantbaler inom överklass och adel avsåg till exempel att sammanföra de ungdomar som ansågs lämpliga för äktenskaplig förening. Dessa tillställningar liknade avelsutställningar, där ungdomarnas fruktsamhet, kroppsbyggnad och stamträd granskades genom lorgnett och pincené. I bästa fall uppstod tycke mellan kontrahenterna, annars utövades ett starkt socialt tryck från föräldrarna med de ekonomiska intressena för ögonen och sockrat från brudens familj med en fylld brudkista och en generös hemgift. Otaliga är de skildringar som har illustrerat konflikten mellan den lämpliga juridiska/ekonomiskt opportuna och den olämpliga kärleksförbindelsen. Arketyper är här prinsessan och tiggargossen eller mannen av börd och kvinnan av folket som förälskar sig. Också i dessa sagor skymtar det oidipala temat med den starke fadern som skall röjas ur vägen eller med friarna som rivaliserar om att vinna makten ”och halva kungariket” – moderskroppen.

Kontrollen av avkomman, säkerställande av familjens eller klanens fortlevnad är den ekonomiska och politiska ytliga bakgrunden till omsorgen om de unga kvinnornas jungfrudom. Sexuella aktiviteter som äventyrar jungfrudomen måste till varje pris undvikas och man övervakar därför och kontrollerar framför allt kvinnornas umgänge. Här kommer familjens heder i fara. Bakom dessa motiv finns säkerligen djupgående omedvetna föreställningar om kastration i form av att främmande penisar ska tränga ut de som har rättigheten till vad som ryms i moderskroppen – de existerande bröderna. En olämplig förening kan dessutom leda till en utarmning av klanen både ekonomiskt och politiskt. Här kommer klanens heder in och en olämplig förbindelse som en dotter eller syster avslöjas med – främmande penisar – äventyrar de värden som av klanen sätts högst. Det som här kallas heder handlar ingalunda om någon i djupare grad moralisk heder utan om styrka, politisk och ekonomisk makt, strikt kontrollerad som ett patriarkat, där fäderna och bröderna ser sig som de kontrollerande och dömande makthavarna. De har sin rättmätiga plats inuti moderskroppen, ingen annan penis skall ha tillträde hit än den som fadern har berett plats för. Svordomarna i en del kulturer bär prägel av dessa fantasiers existens. ”I din morsas fitta” eller ”Ska jag knulla din morsa?” vittnar om fantasierna om moderskroppen och dess innehåll och vad som står på spel i de förvecklingar som skall kunna leda till det godkända äktenskapet.

De så kallade ”hedersmorden” på unga kvinnor som söker bryta detta maktväsen blir straffade med en avrättning

som legitimeras av denna heder men som ju är en ren och skär patriarkal maktterrorism.

Arbetet

Den äktenskapliga kärleken som förväntades uppstå när jordbrukande familjer förenades och två ungdomar sammanfördes och i bästa fall förälskade sig i varandra hade sitt fundament i den gemensamma egendomen och ofta nog det gemensamma livslånga arbetet i att förkovra marken. I ett bondesamhälle där människor rörde sig över begränsade områden var urvalet inte stort och ofta nog fann ungdomarna en partner inom grannhåll från den egna gården. Efter bröllopet väntade det gemensamma arbetet med jorden, skogen och självhushållet på gården. Det gemensamma slitet och de gemensamma barnen kom att bli den äktenskapliga kärlekens bas: ett kamratskap baserat på lojalitet mot den gemensamma ekonomins beroende av båda makarnas insatser, där rollerna var givna av hävd och sällan föremål för ifrågasättande. Vilhelm Moberg har romantiserat skildrat Karl-Oskars och Kristinas äktenskapliga kärlek med dessa förtecken – i första hand det gemensamma byggandet i det nya landet, i andra hand den sexuella kärleken som till slut blev Kristinas död med astrakanäpplet i handen. Men besluten, avståendena och försakelserna är det som främst präglar Mobergs skildring av den äktenskapliga kärleken.

Det gemensamma arbetet och det gemensamma ekonomiska byggandet kan tyckas ofta känneteckna den äktenskapliga kärleken mer än det sexuella begäret. Gemensamt övervunna svårigheter och kriser i livet där makarna hjälper varandra och utgör varandras stöd stärker förstås en sådan förening. Tilliten och övertygelsen om varandras lojalitet och trohet blir viktiga byggstenar för att övertygelsen ska vara orubbad att vad som skapas av det äktenskapliga paret verkligen tillhör den egna familjen och säkerställer en tradition bakåt och framåt. Meltzers framförda tanke att också arbetet är en form av sexualitet kan måhända anknytas till sådana romantiska bilder som den av Karl-Oskar och Kristina. De umgås hela tiden påtagligt med moderskroppen som de plöjer och sår i, de slaktar djur och mockar i lagårdens avföring som kommer till nytta i moder jord, de skördar frukterna av sina mödor och de mjölkar korna – allt sådant som vi kan återfinna i de kleinianska framställningarna av de drastiska former som fantasierna om föräldrakropparnas förehavanden bygger på. En allegori i denna anda är ju när Karl Oskar slår ihjäl och klyver sin enda ox för att i dess varma buk värma den stelfrusne sonen undan snöstormen. Allt detta blir i den omedvetna fantasin goda ting

som stimulerar också den vuxna sexuella aktiviteten. Samtidigt kommer de två makarna som är förenade i detta jordiska förbund att behålla åtskillnaden och de demonstrerar i sin goda tvåsamhet kontinuerligt ett gott föräldrasamlag för barnen att identifiera sig med. Och nästa generation tar vid.

Tonvikten läggs i denna tradition framför allt på hustruns trohet: mannen vill vara säker på att det är för sin egen avkomma han strävar och detta ingår i säkerställandet av den egna familjens fortlevnad. Tvivlet på faderskapet finns alltid, medan modern tryggt alltid vet att det barn hon fött är hennes eget.

Kan bristen utfyllas?

Kärlekens möjlighet att överleva är det slags sanning som också Badiou nämner i sina texter; samtidigt möjliggör fasthållandet vid denna sanning åtskillnaden av de tvås könspositioner utan att man låter sig övermannas av de omedvetna infantila fantasiernas hot eller löften. Den psykoanalytiska (kleinianska) formuleringen är att den depressiva positionen dominerar över den schizo-paranoida. Den senare frammanar raskt de förföljande demonerna, svartsjukan och den primitiva avunden som kan omintetgöra parets fortlevnad som älskande och sanningsälskande. Självfallet kan den ena eller den andra inom ett parskap svikta i detta avseende eller redan i början av den äktenskapliga samvaron äga för litet av den depressiva positionens trygghet och vidgade vyer. Badiou talar om att de två älskande i parskapet inte upptäcker varandra utan världen, därmed antydande att de försvarar åtskillnaden och inte går in i en "folie à deux" i sin relation, som i så fall ohjälpligt stagnerar.

En viktig fråga som rör det äktenskapliga kärleken är om det är möjligt för en av de två utifrån sin könsfunktion – i regel den kvinnliga oavsett genus – undvika ett hotande "folie à deux". En kris kan inträffa när en påfrestning eller frestelse för den ena av de två aktiverar de omedvetna fantasierna om till exempel de oändligt givande goda modersbrösten, som, måste vi komma ihåg, också är uppslukande. Kan då den andra parten i tvåsamheten utöva en hårbärgerande funktion på ett sådant sätt att åtskillnaden upprätthålls och sålunda föra sin partner till en stabilare depressiv position? Kan det vara en väg att undvika ett förlamande "folie à deux"?

Om detta är möjligt skulle än bättre möjligheter uppkomma att våga den fördjupade vuxna sexualiteten som i sin polymorfa mångfald också befördrar monogami och trohet. Med andra ord: är den äktenskapliga kärleken möjlig som en utvecklande och personlighetsmognande funktion vid sidan av

till exempel den psykoanalytiska eller terapeutiska?

Det tycks ändå vara så att utfyllnaden av bristen som uppstår i klyftan som åtskiljer människor också i den bästa av världar aldrig kan utfyllas *utifrån* – såsom kommersens eldsprutande drakar envisas med att hävda – utan endast *inifrån* genom övertygelsen av den sanning som förmår tämja och härbärgera också de mest skräckinjagande monster från vår urtid.

Myt, dikt och dröm – några perspektiv på det skapande minnet

En fråga som sannolikt alltid är lika aktuell är definitionsfrågan: Vad är en myt?

Etymologiskt kommer ordet myt från grekiskan där det betyder rätt och slätt ord eller berättelse. I modernt språkbruk har ordet myt dock alltmer fått betydelsen av lögn eller falsk föreställning. Mytoman är den som fritt hittar på lögner om sig själv och andra. Att avliva myter är att tjäna sanningen. När myten avlivats har vi uppdagat den verkliga sanningen om ett fenomen. ”Vi har nu äntligen avlivat myten om att den svenska modellen automatiskt leder till ökat välstånd”, kan det heta. Det är intressant att denna användning av ordet myt står i rak motsats till den betydelse av myten t ex Platon gav den när han ansåg sig behöva myten för att formulera de högsta sanningarna.

Enligt mer moderna tänkare som strukturalisten Lévi-Strauss exemplifierar myten ett allmänmänskligt sätt att tänka; den är ett intellektuellt redskap med vilket människan reflekterar över och symboliskt söker överbrygga både universella och kulturspecifika motsägelser och paradoxer, t ex motsättningen mellan liv och död.

När Georg Henrik von Wright vill utreda begreppet om människans rationalitet och hennes humanism utgår han från de tre myter, skapelseberättelsen i Bibeln, den grekiska antikens myt om Prometheus och sagan om doktor Fausts pakt med djävulen som Goethe utvecklat. I dessa tre myter framställs de risker som är förenade med kunskapen som kan leda till förstörelse, undergång och död men som också kan bringa rikedom, makt och välgång. Kunskapen innebär en utmaning av det gudomliga, och i alla tre myterna finns också inbyggd den eviga kampen mellan människan och de ondas och godas krafter. Som psykoanalytiker kan jag urskilja också ett evigt individuellt tema i dessa allmängiltiga myter när jag ser dem i perspektivet av barnets utveckling. Det lilla barnet växer upp

Texten baserad på föredrag i Filosoficirkeln vid Universitetet i Lund i 6 december 1994.

och tillägnar sig kunskaper och färdigheter i hägnet av de gudalika föräldrarna, som ter sig som alternativt allsmäktigt goda eller onda krafter, och som på olika sätt kan införlivas av det växande barnet som likt de första människorna drivs ut eller måste ta sig ut ur paradiset samtidigt som de upptäcker sexualiteten.

En myt uttrycker sålunda en allmängiltig sanningsdimension. Att vi förblandar ordet "myt" som djup sanning med ett ord "myt" för en lögn eller en villfarelse är mot bakgrund av de nämnda myternas ambivalenta inställning till Kunskapen en intressant utveckling. Motsättningen av de båda betydelserna anknyter till Freuds lilla uppsats från 1917 om "Urordens antitetiska betydelse" där han söker visa hur vissa urord kan ha två betydelser helt motsatta varandra. Att ordet "myt" alltså kan betyda både sanning och lögn är helt i enlighet med denna tes. Kanske berör utvecklingen av begreppet i riktning mot "lögn" den moderna människans avvärjande av de myternas sanningar som kan hota i en självförhärligande och sekulariserad tid.

Begreppet myt som uttryck för en djup sanning är därför i vår tid ingenting självklart och därför kanske något att värna om som en möjlighet att uttrycka sanningar som så att säga inte ryms inom våra vanliga uttryckssätt. Vissa sanningar behöver mytologiseras för att nå den nivå där de kan förstås i andra dimensioner än de rent intellektuella.

Mytens Odysseus kämpar med sin ambivalens inför de frestande, fascinerande men destruktiva sirenernas sköna sånger, och han ber därvid sina matrosar att surra sig vid masten och förbjuder dem att lyssna till honom ens när han ber eller befäller dem att befria honom. Här uttrycks en djup sanning om människans inre kamp inför frestelsen att ge efter för det ytligt inbjudande, lättfångna och attraktiva som dock innebär en fara på längre sikt. Myten är mångtydig och måste därför tolkas i vårt inre innan vi kan omfatta dess sanning. Den innehåller ofta många samtidiga budskap på olika nivåer som bildligt talat sammanpackas i den allegori som den mytologiska berättelsen utgör.

Inom psykoanalysen finner man en liknande symbolisk sammanpackning av budskap i drömmen, som varje natt i olika bilder och för oss oftast helt omedvetna skeenden sammanpackar våra intryck och sorterar dem i minnet i vårt inre. Denna drömmens funktion och egenskap kallas inom psykoanalysen *förtätning*, ett ord som alltså vill beteckna ett slags symbolisk sammanpackning av betydelsefull information i en bild, sammansatt av flera bilder som kan sägas lägga sig tätt över varandra så att ett gemensamt betydelsefullt mönster framträ-

der. Samma förtätning gäller också de mönster som vi återfin-
ner i poesi där betydelsebärande teman av diktaren samlas i en
och samma mångtydiga bild. Låt mig bara ta ett enda exem-
pel, och jag väljer då Gunnar Ekelöf:

På himlens blåa duk
är molnen färger
för vindens lätta pensel:
På jorden blir de skuggor
av vilka skymning timrar
det Hadesrike
där nattvioln står.

G Ekelöf: En natt i Otocac, 1961.

I de sju raderna har Ekelöf samlat en livsåskådning som
vi inte skulle kunna förklara i ord men som vi förnimmer ge-
nom för-tätningen i det bildspråk som han använder. Så kan
förtätningen illustreras – den förtätning som tysken kallar
Verdichtung. I det tyska ordet framkommer ordets dubbla be-
tydelse: det betyder *förtätning* men också *förvandling till dikt*.

Därför använder vi dikten för att uttrycka det eljest out-
sägliga: det sammansatta, mångtydiga gör det dunkelt för-
numna som blir tydligt just genom sin sammansatthet. Det är
också uttryck för ett slags drömtänkande, där bilder och bety-
delseglidningar i en ofta dubbelexponerad ström av bilder sö-
ker samla och känslomässigt bearbeta en konflikt eller ett åter-
kommande livstema.

Sådan är också mytens funktion i sin sammansatta och
symboliska eller allegoriska framställning av allmänmänskliga
sanningar som tydligt utsagda skulle förlora sin kraft och bli
triviala.

Den personliga myten

Var och en av oss är liknande skapare av myter och alltså ett
slags diktare när vi söker meningen med våra egna liv. Detta
sker i vår inre förvandling av våra minnen, särskilt dem från
barndomen. Att avlocka barndomsminnena deras djupare me-
ning kan vara ett sätt att upptäcka våra egna personliga myter.
Det är detta slags uttolkning av myter, skapade av den enskil-
da människan i barndomsupplevelsernas omformning i min-
net, som vi psykoanalytiker dagligen sysslar med i vår spaning
efter mening i allt det som kommer upp i analysandens tal.
Våra tolkningar kan någon gång blottlägga, emellanåt för-
dunkla men ofta nog bereda marken för analysandens upp-
täckt av denna mening. Den kan dyka upp i upplevelser, min-
nen och drömmar som han eller hon för med sig till analys-

rummet och vars betydelse tidigare var okänd.

Jag kan finna liknande processer hos diktare som i mer eller mindre programmatisk form söker framställa aspekter av sitt eget liv i sina texter. Det enklaste är att studera de barndomsminnen eller barndomsskildringar som de tecknat ned i olika former.

Som psykoanalytiker och litteraturälskare har jag sedan några år intresserat mig för ett sådant studium av barndomsminnen som ett slags förtätade dikter eller personliga myter. Dessa myter kan liksom de folkloristiska eller religiösa myterna i en kultur för en enskild individ präglade ett mönster för den vuxna individens utformning av sitt liv. I beskrivningen av varje vuxen människas livssituation kan man alltid urskilja barndomsekon.

Med utgångspunkt i barndomsskildringar i litteraturen har jag sökt visa att skildrade barndomsminnen antyder teman som dyker upp som ekon också i minnen av upplevelser som inte har barndomen som motiv. Här kan ändå barndomsmotivet återkomma som en symbolisk upprepning, som en dialekt i språket – betoningar och vändningar som har sina rötter i barndomens motiv. Synsättet ger undersökaren eller lyssnaren ett perspektiv där sökandet efter barndomens ekon hos analysanden liknar lyssnandet efter liknande ekon i nedtecknade berättelser om människors liv.

Om jag frågar läsaren efter ett konkret barndomsminne kommer de allra flesta att kunna berätta någon episod som man minns från tidiga år. Som regel kommer minnet att handla om något från mellan tre och åtta års ålder. Om man får höra det här minnet i lugn och ro, kommer en hel del detaljer att dyka upp i. Till exempel så här:

Jag minns hur jag som liten pojke en sommardag satt på hemlighuset när jag fick syn på en stor spindel som spann sitt nät ovanför mitt huvud. Jag blev fruktansvärt rädd att spindeln skulle bita mig och skrek på mamma av alla krafter. Pappa, som höll på att hugga ved, kom då rusande och öppnade dörren. Jag såg honom stå där med håret på ända och yxan i handen. Sen minns jag inget mer.

Detta är ett typiskt barndomsminne. Det skulle kunna ha skildrats som en sorglustig historia i någon konversation, det kan ha berättats under en behandlingstimme eller det kan ha stått i en barndomsskildring, kanske lite mer utbroderat eller annorlunda formulerat.

Det här citerade barndomsminnet har säkert etsat sig

fast med sina detaljer då det så tydligt handlar om en konflikt kring den lille gossens sexualitet och hans kastrationsångest. Han får syn på spindeln under det kanske njutningsfyllda besöket på hemlighuset, dunkelt uppfyllt av omedvetna lustfyllda men också konfliktbemängda fantasier. Spindeln, som han får syn på, representerar något överväldigande som får honom att ropa på mamma i en stund av regressiv längtan till passivitet i hennes famn. I stället dyker pappa upp och han har ett mord- eller kastrationsredskap i handen. Där upphör minneskildringen, ungefär som en dröm upplöses av uppvaknandet. Men minnet etsar sig fast.

Detaljerna i ett barndomsminne kan vara rikliga och i vissa fall kanske på ett till synes ovidkommande sätt medtagna i skildringen. Minnet kan handla om skräck eller om lycka, om en viktig händelse eller en till synes vardaglig. Ni kan alla tänka efter på era barndomsminnen och ta reda på vad som dyker upp.

Mitt arbete som psykoanalytiker har kanhända gett mig en vana att urskilja mönster i ett barndomsminne som kan återfinnas i en annan form i den vuxna människans liv. Ibland kan man till och med se ett gång på gång återkommande tema som upprepar sig i olika versioner, livet igenom.

I min bok *Barndomens återkomst* (1993) har jag sökt visa hur minnet fungerar och hur barndomsminnen och andra minnen lagras. Jag presenterar en modell av minnet som en gigantisk samling bilder som sorteras av minnesfunktionen så att minnena på olika sätt blir åtkomliga. I modellen, som jag hämtat från den amerikanske forskaren Palombo, liknas organisationen av detta väldiga minnesförråd ett ständigt växande träd med hierarkiskt ordnade grenföljder för olika sorters minnesbilder, som alltså kan återuppväckas längs grenföljderna. Någon frågar nu: Hur kan det vara möjligt att alla minnen samlas, vi glömmar ju hela tiden?!

Nej, min utgångspunkt är att det vi kallar glömska endast är ett undanskaffande av minnesbilder så att de lagras i en latent form. Möjligheten till återuppväckande finns alltid kvar, även om den oftast inte tas i bruk. Allt upplevt registreras och samlas någonstans. Minneskapaciteten är oerhörd. Allt vi upplever sorteras i minnet genom en jämförande process, där exempelvis en människa som vi möter i minnet jämförs med tidigare möten, kanske därigenom att bilden av ansiktet läggs över tidigare minnen av ansikten, ungefär som en övertoning i en film eller dubbelexponerade fotografier. Likadant kan händelser överlagras varandra och sorteras. På det sättet tar vi oupphörligt in och sorterar en oerhörd mängd ansikten och händelser. Sorteringen av dessa bilder är vad som sker när

vi drömmer om natten. De allra flesta av dessa ständigt pågående drömmar förblir omedvetna. Det hela sker automatiskt och vi märker inget av dessa minneslagrande drömmar. En del drömmar minns vi dock eller kanske vi vaknar av dem. Drömmarna som väcker oss är ibland obegripliga och sällsamma, ibland innehåller de märkliga detaljer, ibland är de diffusa. Snart glömmar vi dem igen. De drömmar som vi minns är drömmar som innehåller olika konflikter och svårigheter i vårt liv och anger på detta sätt att minneslagringen, som annars fungerar så smidigt, inte riktigt kunnat äga rum. Drömmarna ger oss på det sättet ledtrådar till vårt livs svårigheter och konfliktområden, och de ger ibland form åt våra personliga myter.

Därför kan man ibland slås av att ett barndomsminne som dyker upp i minnet kan ha ett utseende som i mycket liknar en dröm. Barndomsminnet om hemlighuset som jag nyss berättade för er kunde lika gärna ha varit en dröm och inget verkligt minne. Enskildheterna i minnet kan man ta fram och undra över, vrida och vända på och relatera till personligheten hos den som kommit ihåg minnet, ungefär som man kan göra med en dröm.

Erinringen av minnet ligger inte stilla som ett dokument i ett arkiv. Det förvandlas successivt genom de nya erfarenheter som vi gör under livet och som hela tiden förändrar våra perspektiv. Den berättelse 20-åringen skulle ge av minnet liknar inte alls den skildring som 40- eller 60-åringen skulle ge av samma minne. Om minnet reaktiveras, kommer det att projiceras mot den erfarenhet som 40- eller 60-åringen har och ges då en form som ”stämmer” för det perspektiv som den vuxne nu kan ha på sig själv som den skrämde femåringen.

Återuppväckandet av ett barndomsminne är aldrig någon slumpmässig sak. Något i nuet tänder minnet via en association, det som vi inom psykoanalysen kallar en *fri association*, en överraskande, obunden tanke som väcks av ett eller annat stimulus, ett ord, en röst eller en sinnesförnimmelse. Världslitteraturens mest kända fria association är förstas Marcel Prousts madeleinekaka, doppad i lindblomste som frammanar hela Berättarens barndom ”ur min kopp med te.”

Ibland kan man därför fundera över vilket slags verklighet som finns bakom det uppdykande minnet. Hur är det med sommarminnet på dasset? Jodå, hemlighuset står kvar på samma ställe som i minnet. Och vedboden ligger bredvid. Man kan fråga föräldrarna – minns pappa den här gången? Nej, han minns ingenting av händelsen, men han minns att du var paniskt rädd för spindlar. Jo, du tycker fortfarande illa om spindlar i likhet med många andra människor. Det har nästan blivit ett symptom. Ibland har det varit ett symptom som tett sig

obegripligt så länge minnet förblivit bortträngt och dolt från medvetandet.

Det visar sig kanske snart att du inför olika svårigheter i ditt liv alltid undvikit att be om hjälp. Du har alltid föredragit att klara dig själv. Inte ens när du verkligen hade behövt ett gott råd har du frågat. Det har också visat sig i ditt liv att du sökt dig fram längs vägar där du sluppit ha någon överordnad. Du har alltid haft svårt med chefer och sett till att du har blivit din egen. Är det måhända den yxförsedde fadern som spökar här? Den psykiska verkligheten bakom minnet eller den som minnet kommit att symbolisera visar sig betydligt mer omfattande än vad den manifesta minnesbilden anger. Men i symboliken finns problematiken och den *psykiska* verkligheten innesluten och förtätad. Häri kommer den psykoanalytiska tolkningen att kunna medvetandegöra och locka fram meningssammanhanget ur den manifesta minnesbilden, som alltså lika gärna hade kunnat vara en dröm, och kanske är det först ur detta sammanhang som den konkreta minnesbilden dyker upp.

Den fria associationen som vägvisare

Min grundtes i detta blir alltså att våra minnesbilder, när de dyker upp, innehåller precis samma grundelement som drömmen. Vårt psyke använder samma grundfunktioner av förtätning, förskjutning och olika former av symbolisering i detta minnesmaterial som dem drömmen utnyttjar och som vi i mer allmängiltig form återfinner i dikt eller religiösa myter.

Eftersom en association tänder minnet och en dagsrest fungerar som ett associativt incitament till drömmen, så är det naturligt och följdriktigt att psykoanalytikern, för att avlocka ett minne eller en dröm dess bakomliggande sanning, använder sig av fria associationer. Dessa är ju analytikerns och analysandens viktigaste instrument för att komma de omedvetna tankar och sammanhang på spåren som leder till den bakomliggande sanning som är konflikten, ångestorsaken eller det olösta problem av infantil art som finns dolt till exempel i ett symtom i en karaktärsegenhet eller i ett livsmönster hos en människa.

I en psykoanalytisk läsart av en barndomsskildring kommer den litterära texten att väcka associationer hos oss läsare, associationer som vi går tillbaka till texten med för att se om vi kan finna ett gensvar där. Psykanalytikern som läsare kommer förstås i sitt associerande att vara präglad av den individ han eller hon är med sin speciella erfarenhet och sitt sätt att tänka på samma sätt som varje annan läsare kommer att vara präglad av sin unika bakgrund.

I en given kultur finns därtill samtidigt ett gemensamt latent språk och en erfarenhet dold, allmänmännsliga problem kring, liv, död, kärlek, rivalitet och hat, maktlöshet och illusioner om makt, gudsföreställningar med hopp om frälsning eller skräck för straff och fördömelse, allt sådant som tar sig manifesta uttryck i den egna kulturens mytologi. Denna gemensamma kulturella bakgrund utgör därvid den pannå på vilken konstnären kan teckna sina bilder, som därför väcker likartade associationer och likartat igenkännande hos en mängd läsare och betraktare av ett konstverk. Därtill kommer så den estetiska formen som förmår väcka och hålla inom sig dessa konflikter och problem, att väcka de associationer som i sin tur ger konstupplevelsen till en individuellt särpräglad upplevelse för betraktaren.

Psykoanalysen har format systematiska teorier kring de allmänmännsliga problemen och avtäckt utvecklingsgång och meningssammanhang i sitt studium av det omedvetna. Detta har för psykoanalytikerna sitt ursprungliga och viktigaste tillämpningsområde i den speciella form av dialog som är den kliniska psykoanalysens signum. Men redan från psykoanalysens begynnelse har det varit naturligt för psykoanalytiker att tillämpa sitt kunnande och sin erfarenhet på konstverk, litterära texter och andra kulturfenomen, något som inte minst Freuds egen produktion bär vittnesmål om.

Till de tidiga barndomsupplevelserna som formar materialet till våra personliga myter hör också allt det som förmedlas till oss som barn genom berättelser och sagor som de vuxna läser eller skildrar för oss. Kulturen runtomkring oss, normer och konventioner, trosföreställningar och fakta kring livets grundläggande hemligheter förmedlas till var och en. Detta sker inte bara genom de förebilder som våra föräldrars leverne utgör utan hemligheterna förmedlas också till oss genom *sagan* som kan ses som en kombination av en mytologisk berättelse och en skildring av en verklighet som barnen kan identifiera sig med.

Bland de tillämpningar som psykoanalysen gjort i studiet av kulturen har man ägnat sagan ett särskilt intresse. Freud har skrivit en liten uppsats om sagor, men den mest omfattande studien har gjorts av Bruno Bettelheim.

Sagens psykologiska betydelse

I alla barns uppväxt förekommer det att de får höra sagor berättas. Vanligast är kanske att föräldrar eller andra vuxna läser sagor, inte sällan som en ritual vid sänggående eller i andra sammanhang av regelbundenhet. En del barn kanske inte alls har den här vanan. I vilken som helst familj berättas dock i

olika sammanhang historier ur det verkliga livet, händelser som har inträffat eller kanske någon rolig historia som upprepas eller sedelärande berättelser i uppfostringssyfte.

Barnen har öronen på skaft för dessa historier. De är ofta särskilt intresserade av hur livet gestaltade sig i deras egen förtid, innan de själva ännu var födda.

Det talas sällan om vilken betydelse sådana berättelser har i utformningen av barnens uppfattning av världen, särskilt gäller kanske det sådana sagor och berättelser som barnen får höra i tidig förskoleålder. Ändå minns vi dessa sagor så väl, men ofta på ett sätt som är dunkelt för oss. Bildkonstnären Carin Hartmann har berättat i boken *Sagor jag glömt att jag mindes så väl* hur hon i en period upptäckte gestalter i sina bilder som härrörde från barndomens bilderböckers motiv, böcker som hon helt glömt bort att hon läst.

Sådana intryck gjorde i min generation kanske Elsa Beskows sagor om *Tomtebobarnen*, *Pelles nya kläder* eller den sedelärande berättelsen om *Hattstugan*. Dessa relativt moderna sagor skiljer sig inte så mycket från klassiska folksagor där de har hämtat sina förebilder. Gemensamma teman är att det finns en dunkelt skrämmande kraft i bakgrunden, att övergivande hotar, att den svage ofta klarar sig genom list och rådighet och får sin belöning. Ibland är det så att den stora, hotande katastrofen till slut kan vändas till något gott. Få sagor har ett rent tragiskt slut, men dessa sagor etsar sig inte sällan särskilt fast. Ingen som hört sagan om den lilla flickan med svavelstickorna i sin barndom glömmar den och för moderna barn gör *Bröderna Leijonhjärta* av Astrid Lindgren ett outplånligt intryck: Detta är sagor som starkt och påtagligt introducerar döden i barnens liv.

Vi kan alltså ana att sagornas betydelse har att göra med att till de små barnen introducera de stora och svåra livsfrågorna på ett sådant sätt att den kunskap de får kan passera de rationella spärrarna och nå in i barnens innersta och därmed blir en i det inre integrerad och med personligheten införlivad kunskap – en kunskap som man inte vet om att man har eller omvänt: en kunskap om vilken man inte vet annat än att den alltid funnits där. Den kanske inte ens skulle kallas kunskap utan mer integrerat upplevas som en del av det egna jaget och dess egenskaper.

Bettelheims studier av sagans djuppsykologi bekräftar tanken att sagor och legender, muntligen berättade för barn i tidig ålder, har den allra största betydelse för barnets omedvetna förståelse av livet och för uppbyggnad av barnets känslighet för människor och djupa insikter om de stora livsfrågor som är alla sagors tema. Bettelheim skriver:

Psykoanalysen anses ha till uppgift att göra livet lätt att leva – men det är inte vad dess upphovsman avsåg. Psykoanalysen kom till för att göra det möjligt för oss människor att acceptera livets problematiska natur utan att duka under eller hänge oss åt eskapism. Freuds ordination till människan är att hon måste kämpa modigt mot till synes överväldigande odds för att få ut någon mening av sin tillvaro.

Precis så lyder det budskap som folksagorna i många former förmedlar till barnen: man kan inte slippa undan hårda strider i livet – de ingår i vår mänskliga tillvaro – men om man inte väjer utan tappert möter oväntade och ofta orättvisa prövningar, kommer man att övervinna alla hinder och till slut stå som segrare.

[...] Vad barnet behöver mest av allt är en symbolisk framställning av hur man bäst griper sig an med dessa frågor för att i trygghet kunna växa upp till mogen ålder.

Bettelheim, s 14

Bettelheim betonar berättandet framför läsandet av sagor, eftersom berättaren omedvetet anpassar berättelsen till sina åhörare och till situationen. Den muntliga framställningen får därvid en annan dimension av korrespondens med det omedvetna än den höglästa framställningen.

Barnen söker upp och tillvaratar allt som står till buds för sin utveckling och lägger ned så stort förtroende och tillit till de vuxna att de infogar i sina fantasier allt som de vuxna berättar. Därvid igångsätts en process där barnet med hjälp av den vuxnes sagoberättande får djupa insikter i människolivets villkor och komplikationer, dock att alla dessa budskap kommer att med sagans språk vara anpassade till barnets föreställningsvärld. Bettelheim skriver om detta följande:

Eftersom sagorna talar symbolspråk kan barnet blunda för sådant som de ännu inte är i stånd att fatta och fästa sig bara vid sagans ytterhölje, men de kan också lager för lager skala fram den innebörd som döljer sig under symbolerna i takt med sin förmåga att dra nytta av dem. På så vis är sagorna det idealiska medlet för en inblick i sexuallivet, eftersom de anpassar sig efter barnens ålder och förståndsutveckling.

Bettelheim, s 326

Detta innebär en viktig egenskap i mytens eller den allegoriska berättelsens funktion, nämligen att den dels lämnar utrymme för barnets fantasi och personlighet att ta till sig eller att lämna därhän; de delar som just i ögonblicket står i samklang med barnets plats i tillvaron tas in, medan svårfattliga och svåracceptabla sammanhang så småningom ändå kan ta sig fram och bilda en väsentlig kunskap. Det handlar den oundvikliga döden vid livets slut eller föräldrars sexuella förhållanden som villkor för den egna existensen.

Sexualupplysning i vedertagen, ”teknisk” mening har inte alls denna förmåga att skapa insikt. Den ger på sin höjd en kunskap som ytligt liknar en bruksanvisning om hur man trycker fram stiftet i en penna som lämnar brukaren av penna i komplett okunnighet om skrivkonsten. Sagan lämnar bruksanvisningen därhän och förmedlar endast den väsentliga del som i denna liknelse handlar om just skrivkonsten.

Så långt en del av det material som formar individens ”personliga myter” och som legerar sig med den berättelse som minnenas mångfald skapar. Därmed kan vi förstå att en mängd psykologiskt material samlas hos varje människa, en mångfald så stor att den inte kan omfattas av någon erinring utan måste undergå en process av sammanfattning eller förtätning för att bli gripbar.

Jag tänker mig därvid att varje människa av sina barndomserfarenheter i form av upplevelser lika mycket som ur sagor och berättelser formar sin egen ytterst personliga berättelse som mycket tidigt bildar ett slags ledmotiv eller outtalat valspråk som omedvetet formar en människas ”öde”, hennes uppfattning om sig själv, hennes förhoppningar, farhågor och syn på sin plats i världen. Denna formulering är som ett grundtema för en människa och kommer att styra hennes liv. Den är mera sällan formulerad i ord utan kan snarare upplevas som ett öde. Så skulle jag vilja beskriva det fenomen som skulle kunna kallas ”den personliga myten”.

Det hågkomna barndomsminnet med sina detaljer kan ses som en symbolisk version av denna myt, och den ger sig senare under livet tillkänna i form av de upplevelser, möten, handlingar och beslut som en människa genomgår. Inte sällan kan sådant som förälskelser, yrkesval, uppbrott, utbildningsvägar, fritidspassioner och intressen härledas till aspekter på den oformulerade myten och dess mönster.

Omvänt, allteftersom utvecklingen fortskrider och nya händelser inträffar i livet, kommer nya barndomshändelser, sagor och minnen dyka upp som i någon mån omformulerar den ursprungliga myten – eller snarare, gör dess tolkning och dess formulering klarare. Ja, kanske är det så att vi under vårt

livslopp är sysselsatta med att ständigt omformulera och förvandla den ursprungliga myten, men att den ändå hela tiden kan igenkännas som just den egna personliga versionen av den personliga formeln, blott att den nu blivit tydligare och konturskarpare.

”Uppdraget”

Någon gång kan denna personliga myt omformas till föreskriften av ett *uppdrag*, ett uppdrag som man ägnar livet åt att fullgöra. Detta livsuppdrag kan hänföras till hemliga och omedvetna föresatser som vi redan tidigt i barndomen kan ha förelagt oss och som då var omöjliga att närma sig och ens tänka, men som senare i livet kan omformas till uppgifter som blir mer möjliga i olika sammanhang.

”Uppdraget” kan exempelvis ha sprungit ur det lilla barnets starka upplevelse av sin moders lidande i en familj där modern plågats av något handikapp eller sjukdom och där barnet i sin maktlöshet haft starka fantasier om att kunna rädda eller hjälpa henne. En sådan situation kommer då att bli en källa till fantasier som tar hjälp i valda delar i sagor och berättelser som handlar om att rädda de olyckliga, svaga och sjuka och därur formas så ett uppdrag som kan utmyнна i ett yrkesval: kanske ett vårdyrke, kanske försvarsadvokat eller en eller annan form av missionerande uppgift.

När vi går till mytologi och klassiska sagor kommer vi här finna en mångfald legender och berättelser, sånger och historier som berättar just om sådana ”uppdrag” som i Herkules storverk eller i sångerna om Odysseus äventyr. I dessa myter finns också en hel del varningar om vad som händer den övermodige som tar på sig alltför stora uppdrag, om de mänskliga svagheter som kan försvåra eller omöjliggöra uppdraget. Hit hör Orfeusmyten där Orfeus vänder sig om och förlorar sin älskade som han skulle hämta ur Dödsriket eller myten om Sisyfos som fick göra om sitt arbete gång på gång och som fick se det ödelagt åter och återigen. Dessa myter kan ses som uppmaningar till människan att ge sin egen myt eller historia en sådan avklarnad form att vi i omöjliga uppgifter också kan infoga en ”mänsklig begränsning” och alltså försona oss med att vi måste ge upp anspråken på att kunna utföra det omöjliga. En sådan omformning av den personliga myten eller ”uppdraget” hör till den mänskliga mognaden.

Dialektiken mellan de kulturella myterna och den personliga myten

Jag har i det föregående sökt visa hur språket och upplevelserna formas i en dialog mellan den växande individen och den

mänskliga omgivningen. Alla betydelsefulla händelser lagras som minnen som tolkas och transformeras när olika skeenden mytologiseras i samspelet mellan föräldrar och barn, mellan individen och den mänskliga omgivningen, småningom också med lärare, kamrater och partner. Mytologiseringen och intresset för den mytiska berättelsen framkommer till exempel i barns intensiva intresse av att få veta hur det var "förr i världen" och däribland historien om hur föräldrarna träffades en gång. Detta möte är ju intressant för varje människa, eftersom det är villkoret för födelse och existens. Det händer att jag söker fånga något av innehållet i denna tillkomstens mytologi genom att be människor berätta om upprinnelsen till det samlag vid vilket de blev till. Frågan väcker förstås ett visst uppseende, de flesta svarar avvärande "det har jag ingen aning om", men om jag är ihärdig och förklarar att jag menar allvar med frågan kan de börja berätta. Det blir i regel en blandning av fakta och fria fantasier. Inte sällan får dessa berättelser sagans form, och mycket av de infall som vävs in i en sådan historia bär prägel av den atmosfär som rådde i föräldrahemmet och uppväxtfamiljen. "Föräldrasamlaget" som individens mytiska kärna traderas ju inte bara genom föräldrarnas återgivna historia om sitt romantiska eller oromantiska sammanträffande utan det förmedlas också indirekt i familjens kök och fönster i den vardagliga samvaron under hela uppväxten. Det förmedlas också under sagoberättandet och fortsätter under varje barns nyfikenhet och läsning och studier av allt som hör till familj, kärlek och samvaron mellan könen. Allt detta införlivas genom uttalat och outtalat samspråk och samliv under uppväxten och kan inrymmas i sådana allmänna myter som Oidipusmyten, ungefär som Lacan beskriver i sin studie av Råttmannen i "Neurotikerns personliga myt". Lacan säger här:

Om vi förlitar oss på definitionen av myten som en viss objektiverad gestaltning av ett epos eller en hjältedikt, som på ett imaginärt sätt uttrycker de grundläggande relationer som under en bestämd epok utmärker ett visst sätt att vara människa, om vi förstår den som en social yttring, latent eller uppenbar, icke realiserad eller förverkligad, fylld med eller tömd på mening, av detta sätt att vara människa, då är det säkert att vi kan finna dess funktion i neurotikerns faktiska upplevelse. Erfarenheten förser oss i själva verket med alla möjliga slags yttringar som stämmer med detta mönster och om vilka man kan säga att det i egentlig mening handlar om myter... .

Mytologiseringsprocessen har som sin kärna i den psykoanalytiska teorin Oidipusmyten med sitt innehåll av rivalitet och passioner, fadermord och ödesdiger aningslöshet. Det är mot den allmängiltiga och kulturella fonden av denna myt som den personliga mytens variant utspelar sig. Det finns därför också ett slags dialektik mellan föräldrarnas mytologisering av sin egen barndomsmyt och individens egna upplevelser och omtolkningar, avståndstaganden, avvärjanden respektive accepteranden som utformar den mycket specifika berättelse som blir styrande i den uppväxande människans liv.

Den berättelse som varje människa är samlar sålunda i sig skildringar som innehåller förädrabilder och barndomsminnen, sagor, myter och magiska motiv, erfarenheter av den egna kroppen och dess lust och smärta liksom av relationer till andra via kropp, tröstande beröringar, röster och ord. Allt detta finns samlat inom oss i ett inre arkiv liksom i ett privat bibliotek.

Denna berättelses rikedom tar vi i anspråk i mötet med andra människor, och i de olika mötena utspelar sig de personliga dramer som innebär att de inre gestalterna inom varje människa aktiveras i minst lika hög grad som den yttre människans uppträdande i vårt synfält.

Arenan för de dramer som utspelar sig är först vardagsrumsgolvet eller rummet där föräldrar och barn leker sina första lekar. Barnen lär sig här att införliva sina föräldrar, både föräldrarna av kött och blod men samtidigt också fantasins föräldrafigurer, som dels är mäktiga och välvilliga som snälla kungar eller goda fler men som också är skräckinjagande som elaka häxor som äter barn eller väldiga jättar som i ett nafs kan trampa ihjäl den som är liten.

I sagor och i serier liksom via filmens gestaltningar dyker dessa figurer upp i otaliga versioner av kampen mellan ont och gott. I föräldrarnas trygga hägn slutar dessa dramer oftast lyckligt och barnen lär sig i sin utveckling att bearbeta och härbärgera de skrämmande gestalterna genom leken på barnkammargolvet, kring köksbordet och genom allt vad de ser, hör och upplever i familjen.

Det är i vardagsrum, barnkammare och kök som de stora frågorna ventileras, där sådant som ondska, godhet och kärlek och hat kommer att utspela sig och därvid införlivas och ta plats i barnens inre för att successivt länka sig till tidigare bilder. Hur förmedlar då föräldrarna sin kärlek till varandra så att den kan strömma över till barnen? Hur förmedlar de sin sexualitet, sin förmåga till tillfredsställelse respektive brist på tillfredsställelse – alltså sin frustration och besvikelse på varandra? Hur lär sig därmed barnen om konfliktlösning eller

kapitulation inför olösta konflikter? Hur hanteras våld inom familjen – våldet som alltid är ett slags vanmaktens medel, det som kommer när samtalet och förhandlingen har brutit samman, när de primitiva krafterna tar överhanden?

Alla dessa frågor kan få sitt svar ur en undersökning av vardagens enkla leverne. Här utspelar sig det vi kan kalla föräldrasamlaget eller dess frustration och ofullbordade svek och alla turer och indirekta anspelningar på vad som har utspelat sig mellan familjens vuxna i det slutna sovrummet, rummet dit barnen inte har tillträde och om vars tilldragelser de har så mycket nyfikenhet och fantasier. Ibland är tillträdet helt fritt eller till och med påtvingat, övergrepp kan förekomma. Flyktvägarna är kanske då så slutna, att fantasins förvanskningar blir den enda räddningen från en tillintetgörande verklighet.

På uppväxtens olika scener upprepas dramerna åter och åter igen, och alltid kommer de mytiska figurerna att i olika utsträckning att finnas där som de fasta rollerna i *commedia dell'arte*s gestaltning av grundteman som ur den tidiga personliga myten upprepas i ständigt nya former.

I psykoanalysrummet skapas en variant av gestaltningen i en ytterligt säregen situation som inte liknar någon annan. Psykoanalytikern sitter utanför analysandens synfält och är därigenom närvarande i rummet utan den begränsning som analytikerns synliga gestalt och ansikte utgör. Närvaron är i stället i rummet en förändligad, nästan mytologiserad närvaro vilken som sådan tar plats i analysandens tillvaro. Analytikerns initiala tystnad förstärker denna närvaro. Analysanden vilar på en divan, mer eller mindre avslappnad. Därvid sätts liksom i drömmen den motoriska apparaten ur spel och detta ger möjlighet för den inre världen av fantasier och infall att strömma ut i rummet genom det tal som analysanden uttrycker.

I analytikerns hägn kommer berättelsen att få en speciell form, där dess innehåll kan hämta sin inspiration ur vad som för ögonblicket kan vara aktuellt. Talet kan därvid kretsa kring en främmande person som analysanden mötte i trappan på väg till analytikern och fantasier kring den personen. Det kan kanske röra en händelse som tidigare på dagen utspelade sig på arbetsplatsen och som dröjer sig kvar i minnet och som dyker upp där på soffan. En dröm från den gångna natten kan också bli föremål för intresset. Ibland kan det hända att en detalj i mottagningsrummet kommer att fånga uppmärksamheten, en tavlas motiv, lite smuts på mattan eller ett intresseväckande brev på analytikerns arbetsbord. Allt detta tal, denna berättelse, dessa ord tar sig ut i analysituationen och fångas in av analytikerns närvaro och blandar sig med analytikerns tan-

kar, fantasier och fria associationer i analysandens närvaro. I dessa blandade närvaror av två människor lägger sig så småningom mönster över varandra och bildar igenkännbara drag. Dessa mönster kommer efter hand att urskiljas av de båda personerna i rummet, båda jämför dem med sina kulturella gobelänger, som finns i deras inre. Analytikern har sin mytologi inbäddad i sin förståelsevärld och analysanden blottlägger sin personliga myt. Den analytiska tolkningen är den gemensamma fantasi som den ena av dem kan formulera i rummet och som därvid upplevs av analysanden som ”Detta har jag alltid vetat”, det som har benämnts ”Den otänkta vetenskapen”. Vad som händer är att den personliga myten får en gestalt och en mening och därvid kan bli individens egendom. Uttryckt i mytiska termer är det bilden av hur Prometheus gång på gång erövrar elden.

Så kan jag beskriva den psykoanalytiska situationens variant av formlaget av mening ur den personliga myten. Den situationen är på sitt sätt speciell och unik: en verkstad som är tillrättalagd för just detta syfte. Men samma process äger naturligtvis rum i olika former på en mängd platser i livet utan att det blir så tydligt och utan att syftet är just detta enda.

Författarna kämpar i sina självbiografier med att fånga den säregna form som deras egen tillkomstshistoria har för att kunna ge den en mening eller den brist på mening som är möjlig att formulera i ett diktverk. Också läsningen av god litteratur kan skapa en liknande process. Genom att läsa kan vi – som Marcel Proust uttrycker det – läsa i oss själva. Sådan läsning och reflektion är ett sätt att skapa en mening åt det egna livets speciella mytologiska saga.

Ett kärleksförhållande som vi med imperativ nödvändighet och med hänsynslöshet mot omgivningen störtar in i kan ibland tjäna samma uppgift. I den älskandes ögon igenkänner vi en flik av den gobeläng som innehåller de mönster vi vill förtydliga. I kärleksmötena spanar vi kanske ömsesidigt efter de nya mönstren som kan ge de svar vi söker. Någon gång finner vi dem och då uppstår kanske något av ett lyckligt igenkännande, en hemkomst. Ibland bedrar vi oss, kärleken uteblir när förälskelsestormen bedarrar, och då får vi börja på nytt eller söka andra vägar.

Studier och intensiv forskning över de mest varierande ämnen är oftast samtidigt ett intensivt sökande efter svaren på också de egna livsfrågorna lika mycket som det är en problemlösning inom en vetenskap. Alla forskare är därvid Oidipus som står inför sfinxen för att söka svaret. Svaret leder ibland, som i myten, till att obehagliga men nödvändiga sanningar uppdagas.

I själva verket är vägarna att tydliggöra den personliga myten otaliga, och när vi närmare begrundar våra egna liv ska vi snart finna att en del av vårt strävande, vår forskning, våra studier, vår kamp för tillvaron, vårt val av partner, våra konflikter och tillfredsställelser, vårt sexualliv, ja, kanske till och med vår kokkonst och vår kroppskultur, ingår i olika sätt att gestalta omsätta och tydliggöra var och en vår historia, vår berättelse, vår personliga myt.

Läsning för barn

Elisabet, 5 år har just hört mamma läsa Hattstugan av Elsa Beskow. Hon är rosig om kinderna och full i fniss. ”En gång till mamma”, säger hon. Nej, säger mamma vi har redan läst den två gånger ikväll – och du kunde alla rimmen”. ”Bara en gång till, mamma”, ber hon med sin sötaste röst. ”Ja”, säger mamma till slut, men bara en gång till.” ”Ja, ja, ja, mamma”, säger Elisabet förtjust. Hon nästan kiknar av skratt och säger ivrigt: ”Börja nu mamma, börja nu genast!” Och hon sätter sig till rätta i mammas knä och stoppar tummen i mun och är idel öra.

Det är med svårförklarad iver som barn upphetsat upptäcker läslustan – först vid högläsningen och sedan i en andra våg vid upptäckten av det egna läsandets absorberande kraft.

Sagens förtrollade värld är den som rullas upp i bilderböckernas värld, där text och bild i förening med en högläsares röst skapar den nödvändiga stämningen. I sagovärlden möter sällsamma äventyr, faror skrämmer och hotar, magiska förvandlingar löser ångslan och skräck och de mest omöjliga situationer kommer att sluta i någon form av magisk upplösning.

I de trogna folksagorna med rötter i muntlig tradition finner vi Askungen, Törnrosa, Rödluvan och Snövit och massor av sagor på liknande teman där det goda besegrar det onda och där upplösningen till och med kan betvinga den skenbara döden – den hundraåriga sömnen eller Snövit i glaskistan som fått äppelbiten i halsen. Dessa sagor är exempel på hur barnets symboliserande förmåga stimuleras i de fantastiska och fantasieggande bilder som sagan förmår framkalla i det inre. I olika former presenteras i sagorna sexualitetens ännu hemliga och dunkelt spännande världar som av barnet ännu bara anas. Barnets egen sinnlighet och gryende sexualitet stimuleras och utgör en del av högläsandets iver inför sagornas fantastiska uppbyggnad med uppladdning, genomförande och en extatisk kulmen som också innehåller en fara och inte sällan något våldsamt – kommer man att överleva eller inte, kommer hjälten och hjältingen att klara de svåra provningarna och få varandra?

Drastiska upplösningar av förloppet i sagorna saknas

sannerligen inte, åtminstone inte i deras originalversion. När prinsens tjänare ska prova glasskon på Askungens systrar, skär de av sig hälarne för att få den lilla skon på foten. När häxan i pepparkakshuset söka göda barnen, får de sticka ut fingrarna ur sitt fängelse så häxan ska smaka och när de lurat häxan att släppa ut den, så vräker Hans och Greta dem med gemensamma krafter in i ugnen och bränner upp henne. Och när jägaren i Rödluvan räddar mormor och flickan, sprättar han raskt upp magen på vargen och befriar de instängda, fyller så vargens mage med tunga stenar som han släpar på tills han dör. Alla folksagor som upptecknats i många versioner handlar nästan undantagslöst om sexuella förhållanden, graviditet, rivalitet mellan syskon, synd och straff.

Den sexualupplysning som sagan framkallar och lämnar till barnen är skonsam och indirekt. Den bygger både på barnsexualitetens föreställningar om att barn kommer genom någon form av ätande, att storken kommer med dem och att barn kan uppslukas och försvinna i hotande skogar och snår. Skendöda kan väckas till liv genom en kyss som i Törnrosa och Snövit och ondskefulla häxor kan förinta genom drypande gift eller stänga in barn i trollens hålor. Var och en som lyssnar till sagornas dolda symbolvärld kan ta till sig kunskapen efter sin förmåga, på sin nivå och efter sin personlighet. Symbolerna med hjälp av vilka barnen assimilerar och tar till sig vuxenvärldens hemligheter berövas inte poesi och ömsinnet men heller inte passionernas kraft.

Det som förmedlas som neutral men brutalt saklig upplysning om frön från pappa som sticker in sin penis i mammas springa går in genom ena örat och ut genom det andra eller förvandlas av kreativa småttingar till poesi, måhända stimulerad av sagoläsningen. Infantila fantasier växer fram också ur den sakligaste upplysning eftersom barnens infantila önskevärld måste hantera de barnsliga önskingarna om att pappas frön ska växa i flickors mage så snart de har gift sig med pappa eller att mamma ska få ett barn snart bara pojkens snopp inte var så erbarmligt liten – och vad skulle pappa göra om han blev arg? Sakkunskaperna om kroppens funktioner blandas med önskefantasier, sagofragment, drömmar och lekar i ett sammelsurium som varje barn så småningom reder ut på sitt eget sätt och där den sakliga sexualupplysningen spelar en bara undanskymd roll. Och den förmedling av kärlekens och sexualitetens kraft som förmedlas när sagans prinsessa kysser grodan, den gömmer varje barn under sitt hjärta.

Läsandet frammanar bilder i det inre. Vårt tänkande och vårt införlivande av yttervärlden sker med hjälp av ett slags bildseende och bildskapande i det inre. När barnen blir lite

äldre och själva kan läsa tyst, bok efter bok, stimuleras minnets känsloladdade bilder i det inre och de bilder som läsandet väcker, kommer allteftersom att legeras med de tidigare bilderna. Bilderna är privata och deras känsloladdningar härrör från de inre erfarenheterna som förmår tända och stimulera de nya bilder som läsningen väcker. Här sker en dialektisk process mellan de läsandets bilder som författaren frammanar och de bilder som det läsande barnet eller ungdomen förmår skapa. Det fantastiska med denna process som är djupt berikande är att den version av den lästa texten som läsaren skapar vid sin läsning är hans eller hennes alldeles egen.

Vikten av mångtydighet

Tevebilden är kraftfull och flerdimensionell och fixerad och den stänger därför delvis av tittarens egen bildskapande kraft. Därför är TV-tittandet inte längre på samma sätt en djupt dialektisk process som griper fatt i det symbolskapande som är nödvändigt för en god kommunikation mellan människor. TV-mediet är som återger en berättelse därför ohjälpligt platt om filmmakaren inte har förmått att också i skapandet av TV-bilderna ingjuta den mångtydighet som är nödvändig för individens språkliga och symbolskapande förmåga i kommunikationen med andra. Därför kan man inte filma eller göra teater av en bok utan nödgas göra ett nytt konstverk. Den goda teaterföreställningen, säger Ingmar Bergman, äger inte rum på scenen utan i åskådarens bröst. Läsningen, däremot, äger alltid rum i läsarens bröst, ja hela kropp. Läsandet kan därmed paradoxalt sägas vara en synnerligen kroppslig och inte alls bara intellektuell aktivitet.

Den kulturella verksamheten i ett samhälle är beroende av människornas förmåga att symbolisera och därmed att hantera det svåruthärdliga. De kulturella produkterna – litterära texter, bilder i form av målningar, fotografier och andra bilder, skulpturer, installationer och arkitektur – måste vara mångtydiga för att kunna beskriva inte bara en yttre utan också en inre verklighet. Det är stimulansen av det inre bildskapandet som är kulturens viktigaste uppgift och den är inte något självklart givet utan något som måste läras in och erfaras i samverkan med andra människor, för barnen tillsammans med de vuxna som omger det. Detta sker bäst, inte genom pedagogiska förnumstigheter utan genom att lyssna till barnets egen berättelse om vad det ser och upplever i sin kulturella omvärld.

Den litterära texten som ingång till all kultur

De litterära texterna och läsningen är enligt min mening den

viktigaste vägen till kulturen, just därför att just de bildlösa texterna på boksidorna på ett suveränt sätt förmår att i sin mångtydighet väcka de bilder som är precis de rätta för just den individ som läser texten just vid den tidpunkt när läsningen sker. Man kan inte stiga ned i samma flod två gånger, brukar man säga. Man kan inte heller läsa samma bok två gånger. De böcker som lockar till omläsning väcker nya perspektiv och nya bilder vid andra och tredje omläsningen.

Nå men bilderböckerna, de illustrerade sagoböckerna då? Har de inte sitt berättigande som inkörsport till bildernas kulturvärld, bildkonst och arkitektur? Jag tror att de goda bilderböckerna fungerar väl, så länge mångtydigheten och det gåtfulla får uttryck i illustrationer och bilder. Att bilderna ställer nya frågor och väcker nya perspektiv. Vi erinrar oss vid första eftertanke bilder från vår barndoms böcker, och vi ser dem tydligare för vårt minne än många texter. Elsa Beskows suggestiva bild av det skrämmande trollet som lurar i Tomtebarnen eller bilden av Fredags fotspår som Robinson upptäcker i sanden på sin ödsliga strand, eller Ilon Wiklands oförglömliga bilder i Astrid Lindgrens första böcker, för att ta några exempel där text och bild i förening lockar fram nya läslustor.

Många barn och ungdomar älskar att läsa om böckerna om och om igen. I de böckerna söker de något av sig själva, kanske något som är en hemlighet också för dem själva. Helt och hållet hittar de inte fram till något slags klarhet, bara nästan. Just detta stimulerar vidare läsning, nästa bok och nästa och nästa. Denna upptäcktsfärd kan inte ersättas av något annat och hos de riktigt besatta varar den sedan hela livet!

Symboler, drömmar och barndomsekon i ett par Lagerlöftexter

Som psykoanalytiker och litteraturälskare har jag sedan några år intresserat mig för barndomsminnet som fenomen i tillva-
ron och hur de ger sin prägel åt det vuxna livets utformning,
där man alltid kan urskilja barndomsekon. Med utgångspunkt
i barndomsskildringar i litteraturen har jag sökt visa att skild-
rade barndomsminnen antyder temata som dyker upp som
ekon också i de litterära texter som inte har barndomen som
motiv (Crafoord, 1993). Här kan ändå barndomsmotivet åter-
komma som en symbolisk upprepning, som en dialekt i språ-
ket – betoningar och vändningar som har sina rötter i barndo-
mens tema. Synsättet härrör från min yrkessituation där lyss-
nandet efter barndomens ekon hos analysanden har gett en
lyhördhet för liknande ekon genom en författares produktion.

Nu kan man ofta slås av att ett barndomsminne som dy-
ker upp i minnet kan ha ett utseende som i mycket liknar en
dröm. Enskildheterna i ett minne kan man ta fram och undra
över, vrida och vända på och relatera till personligheten hos
den som kommit ihåg minnet ungefär som man kan göra med
en dröm som dyker upp i psykoanalysen.

Minnet av en erinring ligger ju inte stilla som ett doku-
ment i ett arkiv. Det förvandlas successivt genom de nya erfa-
renheter som vi gör under livet och som hela tiden förändrar
våra perspektiv. Den berättelse 20-åringen skulle ge av minnet
liknar inte alls den skildring som 40- eller 60-åringen skulle ge
av samma minne. Om en minnesbild dyker upp i nytt sam-
manhang, kommer den att projiceras mot den erfarenhet som
40- eller 60-åringen har och ges då en form som ”stämmer”
för det perspektiv som den vuxne nu kan ha på sig själv när
han eller hon utsätts för något som skrämmt eller överväldigat
en femåring.

Ett barndomsminnes uppdykande är aldrig någon
slumpmässig sak. Något i nuet tänds minnet via en associa-
tion, det som vi inom psykoanalysen kallar en *fri association*, en

överraskande, obunden tanke som väcks av ett eller annat stimulus, ett ord, en röst eller en sinnesförnimmelse. Världslitteraturens mest kända fria association är förstås Prousts madeleinekaka, doppad i lindblomste som frammanar hela hans barn-dom ”ur en kopp med te.”

Den fria associationen som vägvisare

Min grundtes i detta blir alltså att våra minnesbilder, när de dyker upp, innehåller precis samma element som drömmen och att vårt psyke använder samma grundfunktioner av förtätning, förskjutning och olika former av symbolisering i detta minnesmaterial som den drömmen utnyttjar. Eftersom en association tänder minnet och en detalj från föregående dag fungerar som ett associativt incitament till drömmen, så är det naturligt och följdriktigt att psykoanalytikern, för att avlocka ett minne eller en dröm dess bakomliggande sanning, använder sig av fria associationer. Dessa är ju analytikerns och analysandens viktigaste instrument för att komma de omedvetna tankar och sammanhang på spåren som leder till den bakomliggande sanning som är konflikten, ångestorsaken eller det olösta problem av infantil art som finns dolt till exempel i ett symtom.

I en psykoanalytisk läsart kommer texten att väcka associationer hos läsaren, associationer som han kan gå tillbaka till texten med för att se om han kan finna ett gensvar där. Psykoanalytikern som läsare kommer förstås i sitt associerande att vara präglad av den han är med sin speciella erfarenhet och sitt sätt att tänka i analysrummet på samma sätt som varje annan läsare kommer att vara präglad av sin bakgrund.

Den psykoanalytiska praktiken har format systematiska teorier kring de allmänmänskliga problemen och avtäckt utvecklingsgång och meningssammanhang i sitt studium av det omedvetna. Detta har för psykoanalytikerna sitt ursprungliga och viktigaste tillämpningsområde i den speciella form av dialog som är den kliniska psykoanalysens signum. Men redan från psykoanalysens begynnelse har det varit naturligt för psykoanalytiker att tillämpa sitt kunnande och sin erfarenhet också på konstverk, litterära texter och andra kulturfenomen, något som inte minst Freuds egen produktion bär vittnesmål om. Som konkreta uttryck för konstnärernas och diktarnas fantasi bär konstverket med nödvändighet vittnesbörd om den själsliga aktiviteten inom den människa som skapat verket. En annan sak är verkets form, dess allmängiltighet i tiden eller dess förmåga att fånga åskådaren eller läsaren genom att vara uttryck för det som i samtiden har påverkat kulturen. Den sköna formen, den nytänkande framställningen eller den över-

raskande sammanställningen är sådant som särskiljer konstnärens uttryck från andra människors. Skönheten eller den konstnärliga hantverksskickligheten i förening som skapar verket undgår psykoanalysens, kan inte ”förklaras” eller ”tolkas” – endast upplevas.

Sådan har varit min utgångspunkt när jag gripit mig an med att själv tillämpa min psykoanalytiska erfarenhet vid studiet av det litterära konstverket som en sammansatt minnesprodukt och ett slags iscensatt drömprodukt. Det har ifrågasatts om jag behöver den psykoanalytiska teoribygnaden för detta. Kanske skulle jag kunna undvara den, men dessvärre är den så införlivad med min person att jag inte kan lägga av mig den. Därför blir jag – även om jag kanske inte behöver det för att se det jag kan se i texterna – ohjälpligt en psykoanalytisk läsare. Och det är som en sådan läsare som jag återvänt till Selma Lagerlöfs texter efter att inte ha upplevt dem på decennier. Och jag tycker att en hel värld har uppenbarat sig. Kanske den uppenbarelsen kommit till mig också om jag inte varit psykoanalytiker – bara i kraft av att texterna bär ett annat budskap till en femtioåring än de förmedlade till en tonåring.

Bland de tillämpningar som psykoanalysen gjort i studiet av kulturen har man ägnat sagan ett särskilt intresse. Freud har skrivit en liten uppsats om sagor, men den mest omfattande studien har gjorts av Bruno Bettelheim. Jag kommer att referera en del till honom när jag söker ta upp inslaget av saga i Selma Lagerlöfs författarskap. Jag vill söka visa att det finns ett oänt djup i sagoinslaget som ofta använts som en negativ kritik av Selma Lagerlöf i meningen ”bara en sagotant”. Den som så reducerar sagan har ingen aning om vad en saga är.

Sagens psykologiska betydelse

Det tillhör allmänkunskapen om Selma Lagerlöfs barndom att hon på grund av sina svårigheter att röra sig mer än de andra syskonen satt och lyssnade på farmor Lisa Maja som berättade sagor och legender från det gamla Värmland.

Det sägs också ofta att det här sagoberättandet knappast kan ha haft så stor betydelse för henne eftersom farmor dog när Selma var mellan fem och sex år gammal. Från psykoanalytisk synpunkt kan man nog utifrån Bettelheims studier av sagans djuppsykologi tvärtom hävda att sagor och legender, muntligen berättade för barn i tidig ålder, har den allra största betydelse för barnets omedvetna förståelse av livet och för uppbyggnad av barnets känslighet för människor och djupa insikter om de stora livsfrågor som är alla sagors tema.

Bettelheim betonar berättandet framför läsandet av sagor, eftersom den som återberättar en historia omedvetet an-

passar texten till sina åhörare och till situationen. Den muntliga framställningen får därvid en annan dimension av korrespondens med det lyssnarens omedvetna än den exakt upplästa framställningen. Jag tror inte att det är att föra resonemanget alltför långt att som psykoanalytiker påstå att Selma Lagerlöfs stunder hos "gammelfrua" kan jämföras med den process som är en barnanalys. Där använder barnet det material som står till buds för sin utveckling och lägger ned så stort förtroende och tillit till den vuxne att barnet infogar i sina fantasier i allt som den vuxna berättar. En process tar form där barnet med hjälp av den vuxnes sagoberättande får djupa insikter i människolivets villkor och komplikationer, dock att alla dessa budskap kommer att med sagans språk vara anpassade till barnets föreställningsvärld. Bettelheim skriver om detta följande:

Eftersom sagorna talar symbolspråk kan barnen blunda för sådant som de ännu inte är i stånd att fatta och fästa sig bara vid sagans ytterhölje, men de kan också lager för lager skala fram den innebörd som döljer sig under symbolerna i takt med sin förmåga att dra nytta av dem. På så vis är sagorna det idealiska medlet för en inblick i sexuallivet, eftersom de anpassar sig efter barnens ålder och förståndsutveckling.

Jag vill därför betona att de här tidiga sagostunderna inte bara öppnade den värld av besjälade föremål, mystik och magi som är sagans språk utan att de också hos den begåvade Selma Lagerlöf beredde en grogrund för en sällsam personlig mognad som fortsatte under ungdomsutvecklingen och hennes första trevande litterära försök och som nådde ett slags psykologisk fullbordan under förarbetena till *Gösta Berlings saga*. Debutromanens tillkomst kan betraktas som en självlärds utbildning i skrivkonsten men också som en form av självanalys till en djup nivå av insikt. Sålunda förberedd hade Selma Lagerlöf på ett sällsynt sätt skapat tillgång till sitt eget omedvetna, något som tillät henne att tämligen obehindrat göra det Birgitta Holm kallar "nedstigningar" för att hämta stoff till sin säregna skaparkonst.

Tack vare dessa processer hade Selma Lagerlöf på ett unikt sätt tillgång till de symboler som är gemensamma för minne, dröm och konst, en förmåga som vann stark genklang under symbolismens tid. Det finns emellertid sällan något sökt i Selma Lagerlöfs symbolism – det förefaller som om hennes nämnda "självanalys" möjliggjorde för henne att på ett unikt

sätt integrera symbolspråket. Det förefaller i Lagerlöfs konstnärssjäl gå till på i princip samma sätt som då vi alla i drömmen har tillgång till de symboler som är specifika för oss själva och vårt individuella egna behov av bearbetning av livets konflikter och upplevelser. Skillnaden mellan drömmaren och konstnären är att den senare förmår att fånga symbolerna i fantasin, levandehålla dem i skapelseprocessen och samtidigt förläna dem en kongenial estetisk form – och detta kräver parallellt ett tålmodigt och målmedvetet arbete. Målet för det arbetet, som äger rum på både en medveten och en omedveten nivå, är att form och innehåll ska sätta i gång ett motsvarande ”drömarbete” hos läsaren.

Här kommer vi åter till gammelfrua Lisa-Maja och hennes sagoberättande i nära kontakt med barnen. Selma Lagerlöf har med sitt konstnärskap lyckats skapa en motsvarande kommunikation med en allmängiltighet som berör och kan förmå utveckla läsaren ungefär som sagoberätterskan förmådde utveckla sinnet hos barnet som hon berättade för. Detta är sagans djupaste ändamål, ett ändamål som ibland synes mig förfuskat i mycket av modernare tiders pedagogiskt tillrättalagda framställningar för barn.

När man sålunda ofta kallat Selma Lagerlöf lite nedsättande för ”sagotant”, vilket skett i upprepade omgångar med början hos Levertin, så har man inte alls förstått vad en sann sagoberätterska – en sådan som Scheherazade – egentligen är.

Vineta-novellerna

Liksom de sanna sagoberätterskorna alltid lägger till lite av sitt eget i sagorna och ger dem en unik form så har Selma Lagerlöf alltid satt sin personliga signatur på sina sagor och sin sago-symbolik. Samtidigt anknyter de personliga symbolerna till den symbolskatt som återkommer i myter, folklöre, berättelser och konstverk i hela världen, det som har kallats ”det stora narrativet”.

Vad vi alltså kan vänta oss i dessa konstfärdiga sagor är en del dröm och minne, en del insmuget självporträtt och en del, ska man säga, arkaisk visdom.

Jag ska här inskränka mig till att som exempel ta upp till granskning de två novellerna om Vineta, den sjunkna staden. När det gäller deras publicering tycks en viss tveksamhet ha rått. Den ena, ”I Vineta”, finns återgiven i *Osynliga Länkar*, dock inte i 1:a upplagan. Den andra, ”Ett äventyr i Vineta”, kritiserades så hårt av Sophie Elkan att den inte uppenbarade sig i bokform förrän postumt i *Från skilda tider*, del 2.

Båda historierna anspelar på myten om Atlantis, det i havet sjunkna (ideal-) samhället som ett förlorat paradiset, som

dock samtidigt är den stad som sjunkit i historiens hav, ruiner-
nas Visby. Båda historierna handlar också om idealiserad men
förlorad och hopplös kärlek som för en kamp mot galenska-
pen, illusionen och försöker att avvisa sanningen och verklig-
heten.

I denna symbolik synes finnas dold både den förbjudna
ouppnåeliga oidipala kärlek som finns återgiven i så många
sagor men också avståndet från en idealiserad orealistisk kär-
lek till förmån för sorg, sublimering och ett mer realistiskt
närmande till en möjlig och praktisk realitet.

Eftersom de här novellerna är skrivna i samband med
Selmas första passion för ”reskamraten” Sophie Elkan och ett
av deras första gemensamma resmål just var Visby, kan det ha
sitt intresse att studera hur symboliken som framträder i de
båda novellerna tar upp förbjuden sexualitet, ofullbordade för-
bindelser och ett oidipalt tema. I ”Ett äventyr i Vineta” finns
också ett tema kring hur den ena kärleken väcker upp den
andra, mer möjliga och tillåtna kärleken.

För dem som inte har de här båda novellerna aktuella,
skrivna 1894 och 1895, skall jag kort referera de båda rambe-
rättelser i vilka symboliken finns dold.

”I Vineta”

Novellen ”I Vineta” inleds med att berättaren skildrar sjökap-
tenen Rickard från Visby som fått ta över fartyget ”Vineta”
sedan den gamle skepparen plötsligt blivit sjuk och lämnat sin
tjänst. Här finns alltså en son som efterträder en far. Rickard
är nu på väg över Atlanten och på vägen skriver han kärleks-
brev till sin hustru som han känt endast en kort tid. Man får
veta hur han skriver om minnet av deras första möte som upp-
stod sedan Rickard hjälpt en stackars fattig gumma med en
slant. Som i en förvandling uppenbarar sig flickan, varvid ero-
tiken finns dold i skildringen av den lilla trädgård där flickan
som blev hans hustru bodde.

Då förde hon mig in i en trädgård, vars like jag ald-
rig skådat. Den var alldeles utan grönt, ty där var
ett blomstrande och ett fruktbarande, så att inga
blad kunde skymtas. Vi gingo fram på kalkvita
gångar mellan alléer av vita liljor, som stodo som
riktiga vaktare utmed rabattkanterna, och det hade
jag aldrig förr sett. Därefter gingo vi över en gård
där små kullerstenar lågo i rutor och stjärnor, det
hade jag heller aldrig förr sett. Och på det hela ta-
get hade jag aldrig sett något likt den trädgården
och det huset och den flickan. Men då jag gick min

väg, var jag riktigt inne i en saga och skämdes inte för att göra mig själv till hjälte i den. Jag var den fattige Johannes, som hade varit barmhärtig mot en död, ty den där gumman kunde ju nästan räknas som död, och nu skulle det bli min lön att få en ängel till reskamrat. Så drömde jag och så gick det med.

Han skriver också om deras första gemensamma resa och annat som handlar om hans kamrater ombord, den manliga sjömansvärlden. Han lägger breven i en försluten plåtlåda som kan flyta iland om skeppet går under. Rickard lider sedermera verkligen skeppsbrott. Fartyget stöter på grund vid Karlsöarna och förliser med man och allt.

Nu inträder modern till Rickards hustru på scenen. Rickards hustru får i slutet av novellen namnet Annie, men benämns ofta som ”den lilla reskamraten” eller rätt och slätt ”flickan”.

Modern är den som gör efterforskningar efter skeppsbrottet, medan flickan förnekande drömmer om mannen som ska komma hem. Hon vill inte tro att skeppet förlist. Hon förnekar olyckan och döden, som ändå uppenbarar sig i att den lilla trädgården efter skeppsbrottet ter sig förbränd och blomlös. Modern beger sig ut att söka vrakdelar som kan bevisa för dottern att katastrofen verkligen har hänt. Hon får då av en fiskare skrinet med breven som denne räddat. Glad återvänder hon med breven, men dottern vill inte se åt Rickards kärleksbrev, hon broderar näsdukar som efterhand döljer breven som ligger där på bordet.

Modern får nu ett vredesutbrott över att dottern inte tar befattning med breven, som hon med sådan möda räddat, och kastar breven på elden – en befängd handling som Selma har kommenterat i ett brev till Sophie Elkan som en av de galenskaperna som hon finner på utan att först förstå varifrån de kommer – det måste bara vara så. Dottern i berättelsen finner moderns handling just så befängd och blir förstås rasande.

Så småningom finner flickan att moderns grymma brännande av breven var en rituellt handling som innebar att hon fick kontakt med sin sorg och kunde gråta över Rickard. I slutet av novellen sitter hon och modern och samtalar om vad som kan ha stått i breven.

”Ett äventyr i Vineta”

Den andra novellen förefaller mig än mer allegorisk, och den återger en historia som Sophie Elkan alltså inte tyckte om. Selma publicerade den möjligen därför inte i någon bok. Den

kom in i en jultidning men i bokform först bland de efterlämnade papperen. Möjligen kan detta ha att göra med att Sophie Elkan anade att ett motiv fanns från hennes kärlekshistoria med M. Sluys i Belgien, dit hon ville resa med Selma Lagerlöf som förkläde, något som gav Selma blandade känslor, ty otvivelaktigt älskade hon Sophie men till den graden att hon först ädelt ville underlätta för Sophie att möta sin älskare, men senare ville hon tvärtom hindra Sophie Elkan att råka in i en fruktlös förbindelse. I verkligheten utspelade sig alltså ett sammansatt triangeldrama, precis som i novellen, och kanske var det denna parallell som gjorde Sophie Elkan så avståndstagande.

”Ett äventyr i Vineta” inleds liksom den förra novellen med en scen på havet och här uppträder också en sjöman, denna gång benämnd rorgångare, som också har ett namn, Tom Sundling. Ombord på båten finns Mr Stone, en engelsman, som fascineras av rorsmannens sång om Vineta, den sjunkna staden, det förlorade paradiset. Sången väcker längtan, rädsla och fascination hos engelsmannen. Destinationen är Visby vars drömkaraktär ges av hur staden – som kan vara både Visby eller det omsjungna Vineta – beskrivs ligga i dimman.

Sedan tre dagar låg dimma över Visby. Den hade kommit till staden vid sextiden en morgon, strax innan stockholmsbåten lagt till vid kajen, och alltsedan hade den legat över staden. Det var, för att ändå vara en dimma, en tämligen behaglig sådan. Den var alldeles vit, mycket ullig och lätt, ständigt i rörelse. Den ingav alltid de bästa förhoppningar om att den skulle draga bort i nästa ögonblick, den förhindrade ej sommarvärmen att göra sig gällande, den klibbade sig ej fast som rå fukt varken vid murar eller träd, marken var torr som under solskens. Trots detta verkade den nog nedstämmande, det var, som om blickarnas ständiga oförmåga att genombryta de vita slöjorna gjorde också hjärnorna osäkra och famlande. Den hade i mycket samma verkan som nattmörkret. Folk kände sig böjt att tro på övernaturliga ting, att hålla för möjligt och sant sådant, som man eljest ej ville skänka en troende tanke.

Här fascineras engelsmannen av en ung flicka som finns i en vacker trädgård dit mr Stone blir anvisad nattlogi. Denna gång ligger trädgården bakom en smedja, och den beskrivs något annorlunda än den föregående, varför får vi senare veta, eftersom en smed hade del i flickans öde...

– Gatan begränsas ej där av mur eller väg utan berget självt springer fram i dagen. – Uppför klippan kryper murgröna, utför den störtar clematis, men på dess topp står en guldregnsbuske. Och tack vare dimman, tänker den busken liksom syrénhäcken nyss, att den är den enda i världen och blommar därefter, men bördan har blivit den för tung, och de blombelastade grenarna vilja brytas. En flicka ligger på knä där uppe och binder upp guldregnet. Hon är den som sjunger visan.

Flickan sjunger samma sång som rorsmannen, och mr Stone blir så betagen att han måste gifta sig med flickan. Han ber då rorsmannen som han möter att berätta om Vera, som flickan heter, och han blir anvisad tre gamla damer som hela staden frågar till råds och som också talar engelska. Den mest talföra av de tre damerna, Maria, varnar mr Stone och frågar den medföljande Tom om hon verkligen ska berätta Veras historia. Här uppträder sålunda en sagoberätterska som förmedlar en sagolik historia. (*Maria* är förresten samma namn som Farmor Lisa *Maja*). Det visar sig nu att Tom är en huvudperson i den berättelse som följer. Vera beskrivs som sagornas Dummerjös, den lite fumliga och rättframman, som dock till slut tar hem spelet. Tom har alltid varit hennes uppmärksamme hjälpare, han älskar Vera men haft svårt att yppa sin böjelse, och gick till sjöss utan att ha närmat sig henne.

Veras mamma, som var sömmerska, hade "sålt" sin dotter till den lame smeden som fanns i smedjan vid sidan av den blommande trädgården. Priset var en ny symaskin som modern behövde. Vera blev tvungen att gifta sig med smeden, som utmålas som ett elakt troll.

När Tom kom åter för att fria, var Vera redan bortgift. Samröret med den illasinnade smeden gjorde att också Vera blev bitter och hatisk som han. Småningom fick han slag och blev än mer lam och slutligen bad han Vera hjälpa honom att gå i sjön vilket hon gjorde och blev därefter anklagad för mord. Tom vittnade dock till hennes förmån och räddade henne men kunde ändå inte yppa sina känslor för henne.

Mr Stone blev efter att ha hört denna historia än mer intagen av Vera och ville genast uppsöka henne för att gifta sig med henne. Äntligen brister det så för Tom, han ger sig slutligen till känna och säger att det får inte ske, ty han är den Tom som älskar Vera. Så beger sig mr Stone tillbaka ut på havet och kan konstatera att ändamålet med hans resa var att sammanföra de båda älskande.

Varianter av samma saga

Låt oss nu betrakta de båda historierna som varianter av samma saga och söka det gemensamma tema som förenar dem. Här kanske psykoanalysen kan vara oss till hjälp. Låt oss betrakta skeendena och enskildheterna i sagan som ett drömmaterial i enlighet med resonemanget att dikten, minnet och drömmen är olika framträdelseformer för dolda, latenta tankar. De framställs på ett förvanskat sätt för att kunna förmedla ett budskap direkt från det omedvetna.

De båda novellerna kring Vineta tar upp ett ambivalensens och avståndets komplicerade psykologi som går att följa genom hela Lagerlöfs författarskap och som berör de båda områdena kärlek och makt. I hennes värld, så som den utvecklades från den tidigaste barndomen, synes endast finnas två relativt konfliktfria områden; det ena området är skrivandet, författarkallet, som alltid går först och som hon i det ständigt citerade brevet till Sophie Adlersparre beskrivit som sin *enda* passion, det andra området är familjen och rötterna, dit hon ständigt återvänder, och där omsorgerna om släktingarna alltid var självklara. Dessa båda områden finns i novellerna med i hemstaden Visby och dess spegelbild Vineta respektive författandet av breven och den invävda berättelsen om Vera med gumman Maria som fångslande berätterska. Mot dessa områden står som en kontrast konflikterna kring ambivalensen inför kärleken och i fråga om makt och självhävdelse.

Två drömmar

Om vi som drömtolkande analytiker närmar oss en del av texterna och tar oss före det vanskliga att associera kring drömmaterialet, så vill jag börja med två drömmar. I "Ett äventyr i Vineta" finns en dröm om hur en vimpel ska hissas på en emigrantångare. Den som drömmer är engelsmannen, och han återberättar en dröm från 12-årsåldern, då han skulle emigrera med sin familj.

Då tänkte jag, som drömde: den vimpeln kommer aldrig upp, och så gick det. Då den var halvvägs uppåt masten, trasslade den in sig i tågverket och fastnade. Jag såg hur mannen slet och ryckte i den för att få ned den och hur den åter fastnade, då han hissade den på nytt. Aldrig kunde han få den mer än halvvägs uppåt masten.

I drömmen blir så detta enkla företag överdrivet betydelsefullt, och alla ombord deltar i den trassliga vimpelhissningen.

Somliga kastade sig på knä för att bedja Gud att han måtte låta vimpeln gå upp. [...] Människorna voro likbleka, deras hår reste sig, ögonen trängde ur sina hålor, det rosslade i struparna, och händerna knäppte de så hårt att det knakade i lederna. Då blev jag så rädd att jag vaknade vid det.

Drömmaren tog det drömda som ett förebud och vägrade följa med båten som mycket riktigt gick under, så att han förlorade sina släktingar som var ombord. Engelsmannen berättade drömmen som ett exempel på en bebådelse, och Tom Sundling, som lyssnar, blir starkt berörd. Läsaren frågar sig vad för ett förebud denne tänker på. Min association går genast till en annan av Selma Lagerlöfs många återberättade drömmar, nämligen drömmen om St Barthélemy i *Dagbok*. Selma har berättat om ”sin student” som hon sörjer, då han är förlovad med en annan. Hon drömmer så om ett palats i ett sydligt land.

Men trots detta svajade från palatsets högsta torn vår egen blågula svenska flagga, och som Sverige inte har mer en en enda besittning i främmande land, så förstod jag, att ön, som jag såg, måste vara St Barthélemy.

I denna påhittade tonårsdröm uppträder Selma själv som en ädel och räddande ängel som efter uppvaktning hos kungen fått ”studenten” utnämnd till guvernör över St Barthélemy och som nu tas emot med flaggspel, pomp och ståt på ön. Han kommer med sin nygifta fru och de talar om Selma som sin välgörare.

”Jag tycker egentligen, att det är märkvärdigt att hon inte blev svartsjuk, då hon fick veta att du var förlovad”, sa guvernörskan småleende.

”En så oädel känsla som svartsjuka kan aldrig få insteg i Selma Lagerlöfs bröst”, sa studenten.

Efter att ha skildrat denna idylliska flaggspelsdröm, berättar Selma Lagerlöf i *Dagbok* om Trasfröken, som blev galen av olycklig kärlek och konkluderar slutligen med den ofta citerade meningen:

Jag börjar tycka att det är bra, att studenten är förlovad. Om jag hade blivit gift med honom, hade jag säkert aldrig fått tid att skriva några romaner, och det är ändå det, som jag alltid har önskat.

Det ligger nästan 40 år och ett livs skrivande mellan dessa båda återgivna drömmar som jag associerar via drömelementet vimpeln som trasslar sig och flaggningen på St Barthélemy. Det är då bekräftande att konstatera hur associationen knyter samman två texter som handlar om ett triangeldrama och ett avstående. Engelsmannen driver historien till sin spets via de tre "nornorna" Isfeldt i novellen och förmedlar en möjlighet till förening mellan Vera och Tom Sundling. Det ädla avståndet och kärleksförmedlingen finns också med i *Dagbok*, beskrivet med humor och överseende självironi. Man kan av korrespondensen med Sophie Elkan, som hade sin starkaste känsmässiga intensitet just under 1894–95, när de här novellerna tillkom, läsa om triangeldramat Belgiern, Sophie och Selma. Det framgår här att Selma skulle vara förkläde för Sophies besök hos M. Sluys och att Selma ädelmodigt skulle verka för deras förening. Men så småningom ifrågasätter hon det lyckliga i Sophies förbindelse och är samtidigt rädd för det steg hon tar.

Före jul skref jag till dig att jag skulle följa med dig till Belgien, hela året har jag tyckt att din kärlekshistoria var rörande och vacker och fram för allt har mannens hustru ej generat mig, jag har ej tänkt på henne. I Julas tyckte jag du var barnlig med dina samvetskval. Men så slog det om för mig. En dag öfverraskade jag mig med att säga att jag var led på att höra talas om Belgiern. Jag sade det som af en nyck, visste ej själf hvarför. Strax därpå sade jag dig visst, att jag var säker på att du en dag skulle komma att gräla på mig för att jag ej nu försökte hålla dig tillbaka.

I samma känslösamma brev berörs ytterligare förbindelser med de litterära gestalterna, som har tagit risker för att söka rädda den älskade genom att gå emot en destruktiv relation som tycks vara på väg att fördärva den man håller av.

Det är dock genom att skriva man lär känna sig själf, i dessa dagar vet jag fullväl hvarför jag lät gumman kasta brefven i elden eller hvarför jag lät grefvinnan Dohna gå öfver isen i nattmörkret. Jag undrar alltid öfver hvarför jag låter folk göra sådana omöjligheter, men det är helt enkelt så att jag är själf sådan. Då det är fara å färde för den jag älskar blir jag totalt vansinnig.

Här finner vi associationer till den första Vineta-novellen, som jag ska återkomma till, men också till den berömda passagen i *Gösta Berlings Saga*, där Gösta självdestruktivt beslutat förlova sig med "kvastflickan" och Elisabet Dohna riskerar livet när hon går över isen för att hindra honom från att förstöra sitt liv. I ett parallellskeende håller symboliskt vår floden på att bryta alla fördämningar och paradoxalt och ambivalent lämnar Gösta arbetet på att hejda katastrofen vid dammen för att ta hand om grevinnan. Parallellen med Selmas sjöskamp inför Sophies destruktiva kärlek till en gift man och sin egen kärlek till Sophie är slående. Kanske finns återspeglningar av dessa passionerade turer i de dubbla triangeldramerna i novellen med engelsmannen mr Stone som kommer till det dimmiga Vineta-Visby. Att *Gösta Berlings saga* och Elisabet Dohnas drama skrivits långt före mötet med Sophie visar blott på hur detta möte också uppstod som en upprepning av något tidigare upplevt triangeldrama.

I Selmas liv fanns nu Sophie Elkan och hennes "Belgiern" och dennes hustru som Selma liknar vid Böigen i *Peer Gynt* som ett triangeldrama och samtidigt ett annat mellan "Belgiern", Sophie och Selma själv.

I "Ett äventyr i Vineta" finns den lame smeden, en Sint-ram-liknande djävulsgestalt som hotar att förstöra Veras liv, som i sista stund räddas av Tom. I novellen utstår Tom i det längsta berättelserna om Vera och hennes öde och uthärdar tigande engelsmannens tillbedjan tills han till slut brister, ungefär med samma kraft som Selma i det citerade passionerade brevet till Sophie där hon talar ut och sätter allt på ett kort.

Vet du jag är så rädd, så rädd, när jag tänker på att sända af det här brefvet, men jag måste, jag tror jag måste. Jag kommer annars att skriva det nästa gång, jag får ej ro förr än det är skrivet, bara tänker och vrider och vänder på frågan. Men mitt hufvud är alldeles värkande af koloset sedan i går, jag är ej mig själf, det är ett vilddjur uppe i mig alltsedan i lördags. Jag kan ej hålla det kufvat längre. Jag kommer att gå i förtviflan så snart jag fått brefvet på posten. Jag vet att jag ger mig i strid med det mäktigaste i världen, men jag är ock lika lidelsefull som någon af er, och jag har rätten och min förtviflade ängslan på min sida. Jag skulle kunna göra ett löfte till Gud att afstå från min egen lidelse för dig, om det hjälpte, så att försynen befriade dig från din.

Jag tror att det är mot bakgrund av dessa motstridiga och rasande passioner som vi skall förstå den av Selma Lagerlöfs fantasi återgivna drömmen om den tilltrasslade olycksbådande vimpeln.

”I Vineta” är den tidigare av de båda Vineta-novellerna. Här är det centrala kaptens Rickards brev, kärleksbrevet som så småningom brändes av den lilla reskamratens mor. Den association som finns till texten är här den nämnda referensen i samma brev till Sophie, där Selma Lagerlöf antyder att hon ”själv är sådan”. Hon kan ta en stor risk för att rädda någon ur det hon anser vara en galenskap. Min association går åter till ”Trasfröken” som förtvivlat ropade efter sin kärlek och livet igenom förödmjukade sig i sin groteska brudklädsel.

Relationen till Sophie, som vidmakthölls per korrespondens och där epitetet ”reskamraten” också förekommer, är här nödortfött förklädd. Novellen är dock fylld av intressanta symboler som man kanske lättare förbiser. Den ena är den gamla nästan döende gumman som tigger en slant och som Rickard betraktar som död. Hon försvinner ur historien sedan hennes plats intagits av flickan, och Rickard ser sig som Johannes som fick sin belöning. Här skymtar en föräldragestalt som välsignar förhållandet och snart dyker en annan upp. Det är kolgubben som sitter och matar duvor – kärlekssymboler – och som möjliggör Rickards frieri.

Både kolgubben och den gamla gumman synes vara symboler för goda föräldragestalter som skymtar fram som ur det förgångna.

Det förgångna är också själva Vineta, den i havet eller i tiden sjunkna staden som ”reskamraten” försvar sig till när hon i förvirring och sorg lämnar den förvisnade trädgården och beslutar hänge sig åt minnena – ruinerna av en verklighet. Som i en syn ser hon staden som hon lämnat som en stad av ruiner. Det är minnena. Om denna process skriver Selma Lagerlöf:

Om någon hade byggt en sådan stad, borde det vara minnet. Ja, om minnet kunde bygga, så skulle det bygga en stad av ruiner. Och det skulle försvara den med murar och torn. Hon fängslades av tanken: ”Om minnet kunde bygga sig en stad.” Kunde det inte förunnas minnet att bygga sig en stad? Ingen undrade över alla de slott och städer, som hoppet hade byggt. Men hoppet bygger i molnen. Minnet skall väl lägga sin stad på havsbotten, nere i de skumma, gröna djupen.

Detta synes mig vara det centrala i denna Vinetanovell som tycks bära en förtvivlan över en kärlek, som har sina rötter i det förgångna på ett gåtfullt sätt och som har inneslutits i

de ruiner som trots allt de försvunna och återfunna breven representerar. Flickan har först ett motstånd mot att läsa dem och sorgens fällade men obegagnade näsdukar skyler breven.

I ett vredesutbrott av klarsyn bränner så gumman breven, och flickan vaknar till liv. Vi har redan fått veta att Gumman, det är i en inkarnation Selma själv. Och som drömydare vet vi att Drömmaren i drömmen kan uppträda som flera olika personer. I den här Vineta-novellen tycker jag mig därför urskilja hur drömmaren, författaren, uppträder i Rickards gestalt, som den som förmår skriva så vackra brev som måste räddas undan all förstörelse. Men hon uppträder också som flickan med den prunkande trädgården liksom som den som inför besvikelsens förödelse frestas hänge sig åt ältande av det förgångna. Hon är förvisso också gumman som representerar verkligheten, som kan bränna brev men som också kan skapa levande berättelser av dem. Gumman representerar verklighet och liv. Dock undrar läsaren, till vilket liv flickan vaknar, sedan gumman med sin förtvivlade åtgärd räddat hennes förstånd. I slutet av berättelsen sitter gumman och flickan och ägnar sig åt fantiserade berättelser om vad som kunde ha stått i breven. Kanske är detta en allegorisk framställning av författarskapets seger över både mänskliga passioner och självförsunkenhetens ofruktbara upprepningar.

”Skrivandet, ser tante, det är min *enda* passion.”

Häri finns säkerligen ett budskap till Sophie Elkan och till henne själv. Författarskapet är det enda viktiga. Hon avstår varje tanke på en bindande samlevnad eller annan form av förbindelse som skulle kunna vara till hinder för det viktigaste – att skriva.

Ekon från barndom och ungdom

I båda novellerna finns exempel på för Selma Lagerlöf så betydelsefulla uppvaknanden, de som flera gånger upplevdes som jordbävningar. I det avseendet undrar jag om inte Sophie Elkans största betydelse ligger i att hon för Selma Lagerlöf inkarnerade den befrielsens passion som dikten var för henne, att hon förkroppsligade den Cypris som den unga Selma Lagerlöf lät sitt diktade jag hänföras av, samtala med och som hon slutligen enleverade. I detta ljus vill jag tolka Rickards brev som aldrig avsändes och som därtill låstes in i en tättslutande låda för att återfinnas först sedan havet gett den tillbaka efter skeppsbrottet. De återfinns då av gumman, ett annat alter ego för författaren. Musan – som vi kan kalla flickan Annie – vill inte ta befattning med dem, sedan hon väl lämnat den

instängda staden och upptäckt det perspektiv som fanns utanför ringmuren. Återkommen fallar hon näsdukar men gömmer åter undan de bundna texterna i en låda. Då musan är nära att ge upp och förlora sig i minnenas ruiner kommer gumman till undsättning och bränner breven. Vi måste förstå att detta leder till en befrielse av berättarformen, och att det alltså verkligen är en räddning och ett uppvaknande. I de instängda brevens ställe kommer det fria berättandet. Dess kraft får en särskild pregnans mot bakgrund av Bettelheims resonemang om hur den personligt återberättade sagan är överlägsen den som har en bunden form. Sophie Elkan, reskamraten, blev av Selma Lagerlöf älskad som en befriande musa och kanske samtidigt avvisad som en mer bindande partner – är det för djärvt att gissa att detta besked finns dolt i Rickards skeppsbrott?

Uppvaknandet ur en dimma, ett slags sömn, finns också som tema i den andra Vineta-novellen. Här finns, tror jag, också ett eko från barndomen, där så mycket var bindande och ofritt mitt i den lekfulla idyllen. I en strof i ungdomsdikten *Madame de Castro* finns detta stråk:

Der hemma, tag det icke illa
Du jord som är mitt hjerta kär
Men kanske var det alltför stilla
Kanhända alltför ödsligt där
Den gamla herregården drömde
der drömde skog, der drömde park
Och friden all sin sällhet tömde
Utöver denna fromma mark.

Men ack ett då af dagens strider
Ej hördes i vårt lugna bo
Jag längtade mot bättre tider
Med mera fröjd och mindre ro.

Här finner vi ett eko från barndomens Mårbacka som låter ana andra kvaliteter än de traditionella: att barndomshemmets atmosfär var själva källan till dikten. Här finns sålunda något av Törnrosaslottets instängdhet och tillika Atlantis eller Vinetas fullkomliga men ofritt idealiserade värld. Också i "Ett äventyr i Vineta" kommer liksom i *Madame de Castro* det främmande elementet in; nu i engelsmannens mr Stones gestalt. Han visar i drömmen på faran i att ge sig ut på den sinnliga kärlekens emigrantfartyg med vimpeln i topp men ger sig ändå själv in i ett äventyr i det dimmiga Visby, med sirensången från Vineta klingande inom sig. Han beger sig tillsammans med Vera – kanske ett slags sanningens genius – bort

från staden för att betrakta Visby utanför ringmuren, men han är kvar i Vinetas trollkrets och träder ringens boja på Veras finger. På återvägen möter de en uppriven Tom; och när denne ser ringen på Veras hand sliter han av den och återerövrar i sista stund sin Vera, sedan hans kärlek på allvar väckts av mr Stones förälskelse. Maria, sagoberätterskan, hyllar nu mr Stone som väckt Toms kärlek till liv och sammanfört de älskande. Mr Stone går åter ombord och seglar ensam ut på havet, dimman lättar, och han ser äntligen den ringmursomgårdade staden klart.

Men han brydde sig ej stort om utsikten. Han endast frågade sig varför, varför? Om han kommit endast för att sammanföra dessa två, varför hade då hans kärlek blivit så stark? Kunde det ej hava gått med mindre? Varför behövde han känna en tomhet, som brände likt stark köld, ett lidande, en förtvivlan? Han vände sig åter mot havet. ”När”, sade han, ”när ämnar du upphöra att förfölja mig? Det dröjde någon tid, innan han upptäckte, att han gjort havet orätt. Det är ej på verklig, levande lycka, dess sagostad har att bjuda, endast på ett upprepande av det gångna. Havet hade gjort honom till ett barn, det hade givit honom hemmets ljuvhet, det hade låtit en sval hand lägga sig om hans handled. Vad mer vågade han begära?

Och vi kan med detta slut på novellen ana att den ingalunda innehåller någon nyckel i avseende på triangeln Selma – Sophie – Belgiern utan att ställningstagandet som döljs ligger betydligt djupare och vidare – som havet. Triangeln torde snarare vara mellan det bindande kärleksförhållandet till en människa och Selma Lagerlöf och det frigörande kärleksförhållandet till själva dikten. Därför krävde det också en lång seglats innan Selma Lagerlöf kunde återvända till sin ringmursomgårdade hembygd. Hon kunde göra det efter femton år som Liljecrona i *Liljecronas hem* och det hemmet var framförallt dikten.

Och åter går associationen till det kanske viktigaste barndomsekot i självbiografen: skildringen av förlamningen i barnkammaren som kunde lösas först ombord på ett skepp, ett skepp med en paradisfågel ombord. För den befrielsen krävdes också en sjöresa bort från hembygden, och det var fadern som var hjälten på den resan.

En dotters kärlek och skuld

Några psykoanalytiska synpunkter på kvinnoödet i *Kejsarn av Portugallien*

Det har ofta framhållits att det inte går att bedriva psykoanalys med diktade gestalter. Inom den tillämpade psykoanalysen har man dock alltsedan Freuds tid ägnat sig åt att söka fördjupa förståelsen av ett litterärt verk genom att tillämpa den psykoanalytiska kunskapen och låta ett diktverk illustrera en psykoanalytisk teori eller att utforma en psykoanalytisk teori vunnit i det kliniska psykoanalytiska arbetet med hjälp av den tydlighet som en litterär framställning kan förläna åt ett mänskligt dilemma. Sofokles "Kung Oidipus" är ett exempel på en text som använts för att ge namn åt en psykoanalytisk teori. Sagan om Narcissus är ett annat sådant exempel.

Selma Lagerlöfs texter har kvaliteter som dels episka diktverk med personer som ställs i mänskliga grundkonflikter som gör att de får kämpa för sin mänskliga och moraliska överlevnad, dels förtätade poetiska texter fyllda av symbolik och därmed med starka förbindelser till det omedvetnas värld. Selma Lagerlöfs författarskap blommar också ut mitt under den period som kallas symbolismen. Hennes tidigaste verk flammar av Jugend. Därtill kommer att hennes berättelser nästan alltid innehåller ett utvecklingstema, en individ kommer till en högre grad av mognad genom sina upplevelser och handlingar. Här har hon berörts av en tidigare epoks lärodikter. Hon växte ju upp med texter av Tegnér, Geijer och Fryxell. En sådan utveckling "mot mognad" ses hos Gösta Berling och Majorskan, den ses hos Ingmar Ingmarson och de övriga personerna i *Jerusalem*, Nils Holgersson utvecklas genom sin resa, Gunnar Hede i *En herrgårdssägen* genomgår en liknande metamorfos liksom Liljecrona i *Liljecronas hem*. *Charlotte Löwensköld* är ett annat exempel. Också de övriga av Selma Lagerlöfs verk innehåller liknande utvecklingslinjer.

I olika konstellationer kommer kärlekens kraft att vara den läkande och utvecklande energi som leder de vilsekomna till en högre mognad, till insikt eller till ödmjuk försoning.

Texten baserad på ett föredrag i Selma Lagerlöf-sällskapet i april 1995.

Kejsarn av Portugallien innehåller en typisk sådan utveckling, och här förefaller det bärande temat att vara faderskärleken som ända in i döden följer dottern Klara Gulla som slutligen vid föräldrarnas förening på kyrkogårdsbacken kommer till mognad.

Kanske kan man dock lyfta fram händelserna och skildringen av Kejsarn som en illustration till ett annat tema som debatterats mycket i psykoanalytisk litteratur, nämligen utvecklingen av kvinnans sexualitet och hennes erövrande av den vuxna kvinnligheten genom en konfliktfylld frigörelse från bindningen till föräldrarna och det omedvetna införlivandet av deras sexualitet. Mognadsförloppet innebär att hon måste ta sig igenom en invaderande känsla av skuld som flickan har att kämpa med när hon i relation till fadern överflyglar modern och likt Selma Lagerlöfs romanfigur Klara Gulla idealiseras av fadern. Detta vanliga dilemma i flickans erövring av sin vuxna sexualitet illustreras väl i *Kejsarn av Portugallien*.

Karakteristiskt inleds romanen med Klara Gullas födelse i kvinnovärlden som fadern hålls utanför. Jan i Skrolycka är utestängd från förlossningsbestyren och sitter ensam i vedboden i regnet.

I vedskjulet går han igenom sitt liv och känner sig berövad och snöpt trots att han blivit sin egen och kunnat flytta ut från föräldrafigurerna Mor och Erik i Falla. Karakteristiskt nog är det också *Mor i Falla* som bjuder in honom i stugan och lägger den nyfödda hos honom. De kvinnliga bestyren är slutförda, mor och dotter befinner sig väl och dottern placeras som en gåva i Jans famn. Först tar han lite motvilligt emot flickebarnet. I samma stund är det dock som om Jan i Skrolycka äntligen får sin upprättelse. Det går i berättelsen till så att han får kontakt med sitt hjärta. Han börjar älska som han aldrig älskat förr. Något nytt har väckts till liv inom honom, och sannolikt är det ett minne – min gissning är att det är minnet av den egna moderns kärlek. Denna moder representeras i romanen av *Mor i Falla*, som lägger barnet hos honom, tillför honom faderskap och manlighet som om hon förlänar honom en symbolisk fallos som just fattas honom. Det är också hon som senare kommer att ge honom de *falliska* insignierna, den höga kasketten och käppen med silverknoppen. Så flammar kärleken till dottern upp, och i denna kärlekshistoria idealiserar de båda varandra ömsesidigt. Kattrinna, barnaföderskan som är mor till dottern kommer strax i bakgrunden.

I den postfreudianska psykoanalytiska uppfattningen av den kvinnliga sexualitetens utveckling beskrivs (Chasseguet-Smirgel 1964) hur flickan i sin omedvetna fantasi firar en narcissistisk triumf över modern när hon utsätts för faderns idea-

lisering. I sitt omedvetna upplever hon att hon har berövat modern den fallos som denna har inneslutit i sig i form av faderns penis, och erövrandet av denna trofé väcker visserligen en narcissistisk tillfredsställelse men framförallt också en plågsam skuld som måste bearbetas. När flickan ska utvecklas till vuxen kvinna måste hon överge sin temporära identifiering med faderns fallos. Det är en process som underlättar för henne att efter denna identifiering tillgodogöra sig och njuta av den fallos hon efter hand tar till sig för att så småningom hålla ett eget barn i sin famn.

Den idealisering som skildras mellan far och dotter i *Kejsarn* känner emellertid inga gränser och kommer att hindra den unga kvinnans sexuella självkänsla och mognad som kvinna. Jan döper dottern efter solen och hon är hans sol i livet, i sanning hans fallos och hans egendom över vilken han är stolt och lycklig. Klara Gulla besvarar faderns kärlek med att helt troskyldigt betrakta honom som Gud, i varje fall innan hennes gryende egna sexualitet väcker till liv den skuldkonflikt som hennes strävan efter självständighet försätter henne i. Det röda tyget som inhandlas till henne symboliserar nu hennes könsmognad. Det har ju färgen av hennes röda menstruationsblod. Flickan kommer dock att få kämpa med allt svårare skuld som hon söker bearbeta genom att hon än starkare identifierar sig med faderns fallos, tar upp den i sin kropp och uppfylls av den. Nu kan hon välja att identifiera sig med fadern och fullgöra hans värv eller frigöra sig genom att välja en egen man.

Denna nya identifikation kulminerar i en av romanens mest dramatiska scener. Huvudpersonen Klara Gulla har tagit sig upp på berget Storsnipa, traktens högsta punkt. Hon gör efter bergsbestigningen ett desperat och exalterat försök att i sin sexuella röda klänning bokstavligt slita sig loss från fadern och ger sig åt världen. Hon ställer sig att sjunga på bergets topp och fadern får syn på henne:

När Jan äntligen hade skogen bakom sig och kom ut i det fria, såg han genast den sjungande. På den allra högsta klinten, där utsikten var vidast, var upplagt ett gränsröse av sten, och på översta stenen stod Klara Fina Gulleborg i sin röda klänning. Hon syntes klart och tydligt mot den bleka aftonhimlen, och om folk nere i dalar och skogar djupt under henne hade haft sina ögon riktade mot Storsnipa, borde de ha kunnat se henne där hon stod i sin lysande dräkt. [...] Till sist slog hon ut med armarna. Det var, som om hon ville ta allt detta i

famn, allt detta stora, mäktiga, rika, som om hon hade varit avstängd från ända till denna dag.

Och parallellt härmed känner sig fader Jan berövad sin viktigaste ägodel som han inte förmår släppa ifrån sig. Han blir kroppsligen uttömd:

Jan gick krokig och såg dödssjuk ut. På rocken hade han mossa och jord. [...] Men vad det var, som hade stannat i det ögonblicket, då han förstod, att den lilla flickan hans hade erbjudit sig att rädda stugan åt dem, inte av kärlek, utan därför att hon längtade bort från dem ut i världen, det ville han inte säga.

Jan känner sig alltså förunderligt försvagad, liksom berövad den falliska stolthet som Klara Gulla tagit till sig. Klara Gulla beger sig nu ut i världen för att söka fullgöra det som Jan inte förmådde – friköpa hemmet och utföra hans värv. Hennes skuld leder henne dock till prostitution och skam, och den hindrar henne från att fullgöra det ädlare värv som fadern i sin idealisering hade utsett henne till. Lars-Johan Schalin (1979) har i en artikel skildrat de olika öden som vad han kallar ”Illa faciet-dottern” kan råka in i, dottern som ska fullgöra en uppgift åt fadern. I många fall kommer kvinnan som fastnat i denna position inte att kunna utveckla en normal sexualitet och förmåga till vuxna relationer i sin kvinnlighet.

Så långt kan man följa hur Klara Gullas öde kan ses som ett tragiskt drama som följer en skuldfylld kvinnas försök att frigöra sig och nå fram till en egen vuxen kvinnlighet. Kanske vågar man ana en återspeglning av Selma Lagerlöfs öde i efterföljden till en ömsesidig idealisering med fadern, Löjtnant Lagerlöf, som ju också skymtar i romanen. Selma Lagerlöf kämpade länge med sin egen känsla av skuld, kanske tydligast uttryckt i Nobeltalet där hon i tydliga ordalag formulerar sin skuld inför fadern och söker försoning med honom.

Det kan kanske också ha ett intresse att belysa Jans utveckling i romanen, där också det falliskt-oidipala temat kan illustreras. Jans föräldrarepresentater är Erik och Mor i Falla, hans onda rival är Lars Gunnarsson, som utför fadmordet genom att inte undsätta Erik i skogen. Mor i Falla kommer med arvklenoderna som gått från far till son och överlämnar dem till Jan, som förvirrad tar emot dem.

Han begrep knappt hur detta hade gått till. En så stor heder hade han aldrig kunnat vänta sig. Skulle

dessas arvklenoderna nu bli hans tillhörighet?

Så knyter han ihop dessa manlighetens insignier med sin förlorade fallos – dottern i den röda klänningen.

Men så med ens fann han en förklaring. Det var Klara Gulla, som låg bakom det hela. Mor i Falla visste, att han snart skulle bli så upphöjd, att ingenting var för gott för honom. Ja, om käppen hade varit av silver och mössan av guld, så hade de kanske varit ändå mera passande för Klara Gullas fader.

Fadern, Erik i Falla, ger sedermera i gengångarens form ytterligare upprättelse åt Jan som än en gång kan erövra insignierna på sin manlighet sedan de vid något tillfälle berövats honom. Men hans kejsarvärdighet kan ändock bara delvis kompensera honom för förlusten av den fallos som dottern utgör. När hon för andra gången utan att ha kunnat sona sin stora skuld i sin flykt bedrar och lämnar honom och han tycker sig ånyo ha berövats allt av värdighet, går han i sjön, helt kastrerad. Han skiljs nu till sist från de falliska symbolerna som flyter upp till ytan medan han själv går till botten.

Dotterns skuld blir först nu medveten och manifest. Hon har i sina försök att erövra en egen kvinnlighet till synes tillintetgjort både modern och fadern, berövat dem det som var deras gemensamma sexualitet av vilken hon var frukten. Hon inser sent sin skuld och det ihåliga i sin narcissistiska triumf och kan befrias först när hon låter föräldrarna vara förenade i dödens stund.

Nu flög allas blickar till Klara Gulla för att se om hon också förstod. Och det märktes nog på henne att hon det gjorde.

Klara Gullas utveckling och hennes erövring av en egen individualitet och vuxen sexualitet glimtar strax fram i hennes förhållande till August Där Nol och det sker först när hon har kunnat symboliskt återlämna den fallos som hon identifierat sig med och som hon rövat från föräldrarna med åtföljande skuld.

August Där Nol gick fram till Klara Gulla och tog henne i hand.

– Klara Gulla har väl inte någe emot, att vi har ställt det på det här sättet?, sa han.

– Vi fann honom i fredags först. Jag tänkte att det kunde bli lättare för Klara Gulla så här. Klara Gulla svarade bara ett par ord, Och läpparna skälvde, så att dessa var knappt hörbara.
– Tack. Det är nog bra. Jag vet att han kommer inte te mej utan te mor.

Därmed har Klara Gulla nått försoning av sin skuld och är äntligen fri att erövra sin vuxna kvinnliga sexualitet, något som tycks mig bekräftas i romanens slutord.

Hon var likaså vacker som den söndagen, då hon gick till kyrkan i den röda klänningen, om inte vackrare.

Romanens slutscen sluter händelseförloppet likt en i Värmland utspelad grekisk tragedi. Föräldrarna förintas i sin slutliga förening i döden och befriar dottern från skulden genom att symboliskt överlämna henne till hennes eget liv. De falska falliska symbolerna flyter upp som livlös drivved vid stranden. Det mörka vattnet är bäraren av både födelse och död.

Vem äger barnens sexualitet?

Under de senaste åren har det talats mycket om barns sexualitet, sexuella övergrepp och pedofilers intresse av barnpornografi. Några teaterstuderande filmade barn i förskoleåldern som fick lyssna på en pornografisk text skriven av en vuxen. Experimentet kom till allmän kännedom och rörde upp en debatt i medierna. Teaterhögskolans rektor stred tålmodigt för sina studenter. Handledaren visste väl i bästa fall inte vad som skedde.

Jag tänker att barnens sexualitet står i en hemlig dialog med vuxnas vällust på ett helt annat sätt än genom beskäftig upplysning om vuxnas förhållanden, uttryck eller beskrivningar. Den vuxenvärlden är för barnen som ett ovidkommande brus likt biltrafiken på gatan. Barnens vällust har sin egen värld, sitt eget språk och sina egna föreställningar. Det rör sig om fantasier knutna till barnens värld av lekar, sagor och förnimmelser i den egna kroppen. Föräldrarna förmedlar atmosfären där barnens sexualitet tryggt kan leva sitt eget liv i fantiserande och lekande och kroppsligen genom lek med egna kroppsdelar, tumsugning eller rytmiska rörelser.

När vi läser högt för barnen till exempel saga om Rödluvan och vargen, om Askungen eller om prinsessan Törnrosa berör vi starkt barnens fantasivärld som bearbetar sexuella föreställningar genom alla de symboler som förmedlar aningar om kärlekens under till barnen samtidigt som de tillåts leka vidare i sin egen annorlunda värld. Sagans symbolvärld förstås av barnen på barnens nivå. Vi kan yvas över det till synes dumma i att berätta för barnen att lillebror kom med storken. Visst kom han med storken! Barnen förstod alltid omedvetet att storken, det var pappa med sin långa näbb.

Det viktiga är att barnen får vistas med sina barnsliga lustkänslor i hägnen av de vuxna som inte har tillträde till den infantila världen. Den har de för länge sedan lämnat bakom sig för att under ungdomsåren långsam närma sig den vuxna sexualitetens värld. Föräldrarnas tillfredsställelse i sin vuxna gemenskap ger den atmosfär i hemmet där barnen kan leka sina lekar färdigt utan inblandning av de vuxna. Alla försök av vuxna att beträda barnens värld med den vuxna sexualitetens

Inslag i "Tankar för dagen", Sveriges Radio, P1, 2002.

språk eller handlingar är övergrepp på barnen. De teaterstuderande som läste upp en pornografisk novell gjorde just ett sådant övergrepp utan att förstå det. De flesta sådana övergrepp glider nog av barnen som ovidkommande om inte barnen hålls fast eller handgripligt utsätts för och dras in i de vuxnas lystnad.

”Barn är ett folk och de bor i ett främmande land”, sjöng Olle Adolphson på sextiotalet. Han hade rätt i detta och till det landet kan vi vuxna bara göra besök som respektfulla turister i ett främmande lands tempel. Vi får nöja oss med att beundra skönheten, men vi kan aldrig förstå eller lägga oss i ritualerna.

Symbolisering äger rum

Vid Harley Street i London finns den kände barnläkaren. Den sjuåriga flickan L och hennes mamma kommer dit för att få hjälp, eftersom L har börjat kissa på sig och är på ett oroande sätt rädd för damer i hatt. Doktorn är en vänlig liten man som visar L och hennes mamma några djurtidningar medan han bekantar sig med dem. Sedan ber han flickan att följa med honom in i ett rum. Han föreslår att de ska leka en lek. Han vet en som är rolig och som nästan inte har några regler. Den är inte svår att lära sig.

De lägger några stora papper mellan sig och doktorn river dem mitt itu. Det verkar inte vara så viktigt hur papperen ser ut.

”Jag börjar rita något och sen försöker du se vad det föreställer och ritar färdigt. Sen är det min tur att rita färdigt vad du klottrar dit.”

Det är ingen konst. Doktorn ritar några streck. Det ser ut som ett par ben och en halv kropp, tycker L. Hon ritar dit bakbenen till kroppen som verkar för stor. ”Det är något fel med magen”, kommenterar L. Doktorn säger inget. Men han anar att L redan har börjat berätta om sina våndor kring mammas graviditeter med hennes yngre syskon. De ritar vidare och L går upp i leken. De pratar inte mycket. Papperen mellan dem fylls med fler och fler underliga bilder, en del roliga, som känguruerna med påsar på magen, andra mer obehagliga som otäcka djur med klor. De påminner L om en dröm hon haft som hon inte minns. Efter någon timme har de gjort minst tjugo teckningar på papperen mellan sig. L får göra den sista teckningen. Den föreställer en gubbe med glasögon och doktor Winnicott noterar att det blir ett porträtt av honom själv.

Nu kan de sluta och går ut till mamma som väntar. ”Vi kanske ses någon gång igen,” är doktor Winnicotts avsked. ”Hoppas det”, svarar L och besöket är över.

Efter detta enda lekfulla besök hos doktor Winnicott försvann Ls besvär. Under den här leken och småpratet kring teckningarna kunde L i lekens form syssla med sina inre demoner som plågat henne så att hon kissade på sig och var rädd

Först publicerad i *Divan* nr 9, 1994.

för olika saker.

Den här leken kallades av Winnicott "the squiggle game", (Winnicott, 1964) och ger oss en konkret bild av hur Winnicott arbetade och därtill en uppfattning om hans sätt att närma sig det omedvetna hos en människa och att beskriva hennes speciella sätt att använda sina symboler.

Bakom det till synes enkla i leken ligger en sinnrik teori om hur varje människa skapar och använder symboler inom ett psykiskt fält som Winnicott en gång kallade "den tredje psykiska världen" (Winnicott, 1971b). Den första världen är den inre psykiska världen – det omedvetna med de inre objekten och deras driftsladdningar. Den andra världen är den yttre verklighet som vi delar och som vi försöker orientera oss mot. Till den världen hör kritorna och papperet som L och hennes doktor använde när de ritade. Den tredje världen är den värld som de båda tillsammans skapade i "krumelurleken" när de ritade på papperet. Figurerna på papperet innehöll budskap från den första världen men tillhörde också den andra – kängurun till exempel fanns i djurtidningarna i väntrummet. Papper och kriter förvarades i mottagningsrummet. Men den dolda meningen som dök upp i teckningarna och som de småpratade om medan de ritade tillhör den tredje världen, den som Winnicott kallar "The transitional area" eller övergångsområdet, mellanområdet.

Transition betyder övergång och överskridande men också övergång från en fas till en annan, till exempel transition från vatten till is, från gas till vätska. Transition betyder därmed också omvandling eller förvandling. Förvandling är den magiska term som vi är vana att förknippa med genomgripande förändringar. Teckningen på papperet genomgår en genomgripande förändring i samma ögonblick som L anmärker att det är något fel på magen mellan frambenen och bakbenen på det improviserade djuret som de tecknar tillsammans. Nu leker de; nu befinner sig L och Winnicott på förvandlingens fält – i mellanområdet.

Om detta fält säger Winnicott: "Detta tredje område skulle visa sig utgöra individens kulturella tillvaro" (Winnicott 1971b).

Winnicott har beskrivit vad psykoterapi är i ett berömt citat ur *Lek och verklighet* (1971a). Han säger att psykoterapi är när patienten och terapeuten leker tillsammans. Förutsättningen är att terapeuten kan leka och när patienten inte kan det är det terapeutens uppgift att föra patienten från en situation av att inte kunna leka till att kunna leka.

Lek blir i Winnicotts värld en högst allvarlig sysselsättning, ja, kanske den viktigaste för mänskligt liv, kultur, politik

och religion. Den psykoanalytiska eller terapeutiska situationen är en modellsituation för lek och lekövningar, var sig leken är en krumelurlek med penna och papper eller en session för berättande ord.

Leken äger rum på ett område som erbjuds av analytikern eller terapeuten i det rum där de båda möts, men först och främst i det psykologiska fältet som skapas mellan dem. Analytikern rullar ut en matta och erbjuder patienten att ta plats. I gynnsamma fall rullar också patienten ut en matta. Där mattorna täcker varandra bildas ett gemensamt område där leken äger rum. Det är förvandlingens område, mellanområdet.

Freud – föregångaren

Som så ofta finner man en liknande tankegång i Freuds skrifter. Han utgår därvid från upprepningstvävet som får analysanden att upprepa sina symtom i behandlingssituationen. I uppsatsen ”Erinring, upprepning och bearbetning” skriver Freud (1914g):

Det viktigaste medlet för att stävja patientens upprepningstväv och omgestalta det till ett motiv för att minnas ligger emellertid i hanterandet av överföringen. Vi oskadliggör, ja, till och med nyttiggör det i och med att vi tillerkänner det rätten till ett eget revir. Vi öppnar överföringen för det som en *tummelplats*, där det ges tillåtelse att utveckla sig i nästan fullständig frihet och får till uppgift att för oss visa fram allt som i form av patogena drifter har gömt sig i patientens själsliv. Om patienten bara visar så pass mycket tillmötesgående att han respekterar behandlingens existensvillkor lyckas vi regelbundet regelmässigt ge alla sjukdomssymptomen en ny överföringsbetydelse, från vilken han kan botas genom det terapeutiska arbetet. Överföringen skapar på så vis en buffertzona [*Zwischenreich*] mellan sjukdomen och livet, och genom den sker övergången från det förra till det senare. (Min emfas).

Winnicotts teoretiska presentation av övergångsobjektet och mellanområdet

D.W. Winnicott presenterade sina första teorier om detta mellanområde 1951 och den grundläggande artikeln kom i tryck 1953. Det här var en tid när striden mellan freudianer

och kleinianer stod som hetast i den brittiska psykoanalytiska föreningen. Freudianerna var anhängare av jagpsykologin med tankegångar om adaptation till verkligheten baserad på jagets försvarsmekanismer som sammanfattats av Anna Freud, och de stod emot kleinianerna med deras betoning av de omedvetna fantasierna knutna till inre delobjekt i ett intrapsykiskt drama. I denna strid intog Winnicott en mellanställning när han lanserade ett mellanliggande område av en psykisk verklighet och där samtidigt en "independent group" formades i den brittiska föreningen.

Winnicotts tankar om mellanområdet sprang sålunda inte fram i något vakuum utan stimulerades mitt i en kulturell konflikt som ett i Hegels mening naturligt utvecklingssteg:

Jag har infört termerna "övergångsobjekt" och "övergångsfenomen" för att beteckna ett mellanliggande upplevelseområde, mellan tummen och teddybjörnen, mellan oral erotik och en verklig objektrelation, mellan primär skapande aktivitet och projektion av det som redan introjicerats, mellan primär omedvetenhet och tacksamhetsskuld och erkännandet av en tacksamhetsskuld (säg: "tack"). (Winnicott 1971a)

Barnets första ägodel, dess första egna skapelse i varseblivningen av ett icke-jag, kallade Winnicott alltså övergångsobjektet – the transitional object – är den världsberömda nallen. Jag tycker det är olyckligt att vi har knäsat översättningen övergångsobjektet och skulle ha föredragit att man använde översättningen transition = förvandling och kallade objektet förvandlingsobjektet. Winnicotts upptäckt var ju hur ett föremål av barnet laddas med den omedvetna fantasin att det också är mamma, eller att det vid behov (i mammas frånvaro) kan för en tid förlänas mammas egenskaper och förvandlas till mamma. Det sker i leken och inom ett psykologiskt område – the intermediate area – som har grundlagts i mammas närvaro. Freud har i *Bortom lustprincipen* (1920g) beskrivit den här processen i den berömda leken *Fort!-Da!* Där hans lilla barnbarn leker med en trådrulle fastbunden i ett snöre och Freud tolkar hur trådrullen i leken förvandlas till mamma som barnet i leken kontrollerar när hon försvinner (Fort!) och när hon kan kallas tillbaka med snöret (Da!).

Winnicott betonar att barnet i sin lek både vet att trådrullen inte är mamma och samtidigt vet att den ändå kan vara hon. Det är inte objektet i sig som är det intressanta utan själva det psykologiska skeendet i att det skapas. Det skapas av

barnet som dess tillhörighet – och samtidigt finns det där förut. Här ligger en av Winnicotts paradoxer. I sin bok *Lek och verklighet* (1971a) sammanfattar Winnicott sitt livsverk som han ser förtätat i teorierna om övergångsobjektet, mellanområdet och leken. Han skriver:

Man har nu i regel insett, tror jag, att det jag syftar på i denna del av mitt verk inte är den teddybjörn eller tygbit som barnet använder – det vill säga inte så mycket det föremål som används som *användandet* av föremålet. (Min emfas).

Winnicott uppehåller sig i teorin inte bara kring de objekt som barnet fäster sig vid och ”förvandlar” utan också vid fenomen som har samma funktion utan att vara lika konkreta. Hit hör ljud, strykningar av tyg eller kroppsdelar, ram-sor eller upprepade rörelser som har samma funktion som övergångsobjektet och som därför måste skiljas från autoerotiska aktiviteter.

Winnicotts teorier om övergångsobjektet tilldrog sig snabbt intresse. Den italienska barnanalytikern Renata Gaddini uppmärksammade hur övergångs fenomenen i barnets utveckling har föregångare i aktiviteter som tumsugning, tvinnandet av hår och användandet av tröstnapp. Dessa aktiviteter kan i sin tur antingen mogna till konstruktivt skapade av övergångsobjekt som ett viktigt steg i utvecklingen mot symbolisering och psykisk bearbetning eller utvecklas i mer ofruktbar riktning mot formandet av fetischer eller psykosomatiska symptom (Gaddini, 1978).

Skillnaden mellan dessa utvecklingslinjer är att det i första fallet sker en betydelsebärande förvandling i moderns hägn som tillåter utveckling och lek, medan det i det andra fallet utvecklas ett mer desperat sökande efter tröst i själva aktiviteten som inte i första hand blir betydelsebärande. I första fallet sker en symbolisering, i det andra syftar aktiviteten som sådan till att avvärja konflikt. För att använda min metafor i sammanhanget sker aktiviteten i det första fallet på de utrullade mattorna och förvandlas till en lek, i det andra fallet rullas aldrig mattorna ut och aktiviteten blir då något som är *i stället för* den uteblivna leken. Detta skiljer fetischen från leksaken. Perversioner, psykoser och psykosomatiska symptom är ingen lek. Fetischen utgör ingen symbol, den formas tvärtom i stället för en utebliven symbolisering till följd av en avspjälkning och dehumanisering av en aspekt av en person. Den utgör därvid ett skydd mot det som fruktas av fetischisten, en genuin relation. Fetischen underlättar inte symboliseringen vilket är

övergångsobjektets funktion, den snarare förhindrar den. Fetischen hanteras inte symboliskt utan bokstavligt när den miss-handlas, skändas eller smutsas ned (Stoller, 1975).

Människor som har dessa problem utvecklade ur föregångarna till övergångsfenomenen – till exempel perversioner, psykosomatiska sjukdomar eller psykoser – hör till dem om vilka Winnicott säger att de behöver föras från ett tillstånd av att inte kunna leka till ett där de kan börja leka. I efterhand, i analysrummet, kan de därvid omvandla sina aktiviteter från symtom till lek för att få tillgång till sitt mellanområde.

Mellanområdet som tolkningens rum

Mellanområdet är det utrymme som öppnas för tolkning i psykoanalysen, den plats där ny mening genereras. Ett exempel är just uppkomsten av genuina, icke schabloniserade metaforer.

En analysand beskrev analysen som ett arbete nere i en kolgruva, i ett mörker som fanns inom henne, men kanske fanns det guld också i gruvan. När analytikern efter att fått höra detta plötsligt nös två gånger, menade analysanden att det kanske var kolstoff som fått honom att nysa.

En annan kvalitet är att *rörelsen* inom mellanområdet har lekens karaktär med ett totalt uppgående i leken men samtidigt en insikt om att det är fråga om en lek, ett kontrollerbart men samtidigt perspektivväckande och allvarligt förhållande.

Det förefaller att inom mellanområdet finnas en annan rörelse som kan urskiljas i det drömliknande givna exemplet. Den rörelsen skulle kunna beskrivas som en *dialektisk relation* mellan primärprocess och sekundärprocess.

Om mellanområdet saknas förekommer inte denna nödvändiga rörelse mellan primärprocess. En individ kan därvid riskera att ”fastna” i endera processen såsom vid psykos (primärprocess) respektive normopati eller alexitymi (sekundärprocess).

En man med psykosomatiska besvär och som föreföll att värja sig mot att beträda sitt mellanområde fyllde analytistimmarna med praktiska och triviala redogörelser för vad han gjort under dagen eller på vägen till analysen alternerande med detaljerade beskrivningar av familjens vardagsbestyr. Analytikern förtvivlade och fann sig fylld av leda i denna

enformighet, tyckte sig sakna all kontakt med sin analysand. Så småningom dök tanken upp hos analytikern att han skulle kunna betrakta de till synes triviala skildringarna av hur trafiken flöt på gatan eller hur den och den uppträtt på analysandens kontor som ett drömmaterial. Tolkningen av realitetsbeskrivningarna som om de var återgivna drömmar blev nu samtidigt en invitation till patienten att närma sig primärprocessen. Analytikern erbjöd ånyo sitt mellanområde som en ”lekplats” för analysanden att pröva sina erfarenheter i en ny ”lek”. När analysanden så småningom kunde ta till sig en del av dessa ”drömtolkningar” avtog de psykosomatiska besvären och han noterade förvånat att han den senaste tiden blivit kroppsligt ”friskare”.

Analytikern söker sålunda i sina tolkningar vidga utrymmet från en endimensionell beskrivning till en tredimensionell. Denna tredimensionalitet karakteriserar enligt Ogden (1985) det förvandlingsområde han kallar ”the potential space”. De av Ogden skildrade tre dimensionerna är: 1) rörelse mellan inre och yttre värld, 2) rörelse mellan fantasi och verklighet och 3) rörelse mellan primärprocess och sekundärprocess.

Psykoanalys eller psykoanalytisk psykoterapi innebär en inbjudan till alla dessa tre dimensioner som mellanområdet erbjuder. Denna inbjudan accepteras sällan lika beredvilligt som L accepterade doktor Winnicotts inbjudan till krumelurleken. Tvärtom är det inte ovanligt att psykoanalysen upplevs främmande eller farligt, ibland destruktivt.

Människor skräms därför ofta av varje inbjudan till psykoanalytisk undersökning, eftersom man anar att den erbjudna undersökningens nya perspektiv inte bara innebär positiva insikter utan också kan ge skrämmande upplevelser av sorg och smärta som följd av ökad förståelse av tidigare levnadsvillkor, till exempel bortglömda minnen som framträder på det av analytikern erbjudna mellanområdet. Detta kan emellanåt till och med bli en anledning till att sabotera eller förstöra det erbjudna området, liksom relationen till terapeuten, eller till att attackera den mening eller de sammanhang som analytikerns tolkningar erbjuder.

I den analytiska situationen som jag har beskrivit har mellanområdet liknats vid hur två personer mellan sig rullar ut mattor som delvis täcker varandra. Det här är också ursprungssituationen där leken uppträder i rummet mellan mor

och barn. Winnicott har därtill betonat hur därvid förmågan att vara ensam växer fram som något specifikt som paradoxalt förutsätter förmågan att vara ensam *tillsammans* med någon, ursprungligen ensam i föräldrarnas hägn. Detta är ett mer komplext tillstånd än man i förstone tänker sig. Den tillfredsställande ensamheten innebär ett slags integrerad samvaro, medan ensamheten för den som inte uppnått detta tillstånd kan liknas vid ett slags tortyr. I min tolkning innebär detta att förmågan att vara ensam förutsätter ett mellanområde att vara ensam på.

Mina associationer går till *mystiska upplevelser* som ett slags mellanområdesskapelser.

En man går en dag uppför en trappa. Plötsligt grips han av en stark känsla i trappan. Ett slags tacksamhet över förmågan att just gå uppför trappan, att fötterna lyder, att den ena foten rör sig först och den andra sen på alldeles rätt sätt, att det är en nåd. En affekt i det triviala skapade ett ögonblick av stark känsla av mening i trappan. Efter en stund är den där känslan borta, och livets gilla gång fortsätter som vanligt.

Tystnaden i analysen eller terapin kan ha denna innebörd av ensamhet i någons närvaro. Winnicott betonar att sådan tystnad emellanåt uppkommer i situationer då en analysand för första gången uppnår förmågan att vara ensam. Var och en förstår hur viktigt det är att analytikern i sådana stunder också har vett att tiga. Tystnad kan alltså inte sällan vara ett första tecken på att ett mellanområde har upprättats. I tystnaden kan därvid upplevas en annan kvalitet än vid tidigare kanske ångestfyllda tystnader. Det är en tystnad som fyller rummet.

På spaning efter mening

Allt som hittills beskrivits om mellanområdet syftar till att skildra förutsättningarna för den förvandling som symbolisering utgör. Winnicott diskuterar symboliseringsprocessen mer indirekt i sina texter men återkommer till hur den symbolisering som uttrycks genom människans kulturella aktiviteter utgår från övergångsfenomenen och förekomsten av ett mellanområde.

Ogden (1986) har i sitt studium av "the potential space" försökt fånga själva symboliseringsprocessen som han i en bok med den pregnanta titeln *The Matrix of the Mind* beskriver i följande termer:

Att uppnå förmågan att urskilja symboler är att uppnå subjektivitet. Från denna punkt och framåt inbegriper en symbolfunktion tre distinkta entiteter i en treenighet: Symbolen (tanken) – det symboliserade (det som man tänker på) – tänkaren (det tolkande subjektet) som skapar sina tankar och som står vid sidan av de båda föregående. ”The potential space” upphör att existera i samma ögonblick som några två av dessa element dedifferentieras (från treenigheten); tänkaren och symbolen, symbolen och det symboliserade eller tänkaren och det som symboliseras. (Ogden, 1986, min över.)

Om en sådan dedifferentiering sker, sker alltså en rörelse bort från ”the potential space” i en analys till exempel genom analysandens attack på analytikerns tolkningar.

Jag vill ur detta forma hypotesen att vad analytikern erbjuder i invitationen till sitt mellanområde är sin strävan att hålla ihop symboliseringsprocessen för att möjliggöra ett gemensamt skapande av *mening*.

Skapandet av mening äger bokstavligen rum inom mellanområdet. Det blir tydligt i analysen men är förstås analogt med andra symboliserande processer. Det är tillstånd där människan om och omigen föds som psykisk varelse på samma sätt som i den ursprungliga relationen med föräldrarna. Genom att stimulera och ta emot barnets lek inviterar föräldrarna barnet till *meningen* och så att säga inbjuder barnet till kärlek till livet. Om barnet inte kan ta emot eller avvisar denna ”inbjudan” till mening, eller om modern inte inte inviterar barnet, uppstår den situation som Bion (1962) beskriver där osmälta tankefragment oförstådda projiceras ut till omgivningen. Även föräldrarnas invitationer kan av en del barn uppfattas som sådana farliga fragment som inte kan smältas och som kraftfullt avvisas, kanske som förstörelse av allt som hotar att likna mening. Med detta resonemang kan den konstnärliga verksamheten betraktas som ett sätt att övervinna en sådan förstörelse, ett röjande av en egen väg, att mödosamt nalkas sig själv i skapande som inte bara är en stereotyp upprepning av autoerotiska eller fetischistiska aktiviteter, utan som lyfter det inre skeendet till en nivå där ny mening skapas. Detta kan kännas som en födelseakt. Om konstnären har funnit en förmedlande form kommer konstverket att ge upphov till en liknande upplevelse av att vara pånyttfödd till den som tar del av konstverket. För såväl konstnären som för läsaren eller betraktaren kan detta

vara en väg till ytterligare ”subjektivation”, vare sig detta är fråga om en reparativ process som leder till bearbetning av svåruthärdliga trauman och minnen eller det handlar om en kommunikation av en egen lycklig tilldragelse.

Självfallet blandar sig dessa former av skapande med varandra men hela tiden tycks jakten efter meningen vara den viktigaste drivkraften hos den skapande konstnären.

Det sökande efter mening som är subjektivationsprocessen, det vill säga processen att forma en identitetsupplevelse, har i olika sammanhang sysselsatt fransk psykoanalys. R. Cahn (1991) har till exempel betonat motsatsen mellan total subjektivation hos neurotiker som inte tvivlar på sig själva som subjekt och den uteblivna subjektivationen hos schizofrena som en annan extrem. Psykotikern betraktar han därvid som rent ”ödesstyrd” [pure destin], en individ som helt saknar subjektivitet medan den neurotiske betraktas som ”rent subjekt”. Där emellan får man tänka sig ett kontinuum.

Det förvandlande objektet

C. Bollas (1987) talar om hur tidigt störda individer har ett skuggrike inom sig av objekt där de levande objekten inte är tillgängliga för individen utan ter sig diffusa och dunkla som skuggor. Individen känner sig då som ett offer för ödet i motsats till att ha ödet i sina händer. Bollas talar också om individens strävan att söka sig till ett ”transformational object” – ett förvandlande objekt som kan bidra till att levandegöra de inre skuggorna.

Detta förvandlande objekt kan i yttervärlden representeras av den förmedlande föräldern i vars hägn leken äger rum eller av analytikern som rullar ut sin matta. Vid en gynnsam utveckling internaliseras detta som ett inre förmedlande eller förvandlande objekt. Det förvandlande objektet blir därvid katalysatorn för processen från föregångare till övergångsobjekt till symbol.

Det är en skapelseakt i ett språng som kan tänkas ske från en nivå till en annan i psyket. Språnget är hisnande och betyder ibland att ett helt nytt perspektiv öppnas. Strävan till språnget kan förstås mot bakgrund av upprepningstvänet som ständigt för individen tillbaka till samma konfliktfyllda punkt i ett slags cirkelgång. Detta är alltså vad som sker vid uppsökandet av fetischen eller i symptomet, missbruket eller i den psykosomatiska attacken. Detta innebär att återvända till samma välbekanta och trygga men samtidigt tröstlösa punkt.

När det förvandlande objektet griper in sker en förvandling av perspektivet och det är som när trollkarlen rör vid ett föremål med sin stav. Det som synes vara en pumpa blir en

kaross och det som föreföll vara en groda blir en prins. I upprepningstvångets cirkel sker ett språng till en ny nivå och det som tidigare varit en upprepningens cirkel blir en spiral. I upprepningens tema återkommer man till samma ställe men på en allt högre nivå. I upprepningens cirkelgång finns ett hopp om en förändring dolt. I hoppet om förändring finns också en fruktan för vad språnget kan innebära. Detta dunkla hopp leder till att en del människor utan att riktigt förstå varför söker sig till analys eller terapi. De tycks ibland ledas av ett omedvetet och nästan driftmässigt uppsökande av någon som kan inviter till ett mellanområde.

En annan sak är att när en patient på detta sätt sömngångaraktigt söker sig till analys eller terapi, driven av sin stråvan efter ett förvandlande objekt, så kommer han kanske i nästa stund att i den terapeutiska situationen att bekämpa samma objekt med all kraft.

En patient säger i sin psykoterapi: "Förra gången hade vi en bra diskussion – då vet jag att nästa gång blir det ingenting."

Så kan ambivalensen till utvecklingsmöjligheten uttryckas. Den kan djupna till en vacklan mellan liv och död i själva analysarbetet något som föranlett Ludvig Igra att kalla sin bok om dessa processer *På liv och död*. I konstnärens sökande efter det rätta uttrycket finns samma ambivalens innesluten. Beträdandet av nya områden, överskridandet av gränser blir därvid nödvändigt, eftersom de gamla uttrycken bara leder runt i en cirkel och inte längre lovar något språng. Språnget kan komma när man minst anar det och har en förbindelse med guden *Kairos*, den förbiilande med kal hjässa och endast en hårlock i pannan, som man snabbt måste gripa innan han skyndat förbi.

I krumelurleken med L säger doktorn till synes litet lättämt: "Kom och lek med mig ett slag, jag vet en bra lek." Men han tillägger utan att det yppas: "Leken handlar om liv eller död. Det är en livsviktig lek." Psykoanalysen med vuxna handlar också om liv och död men det yppas sällan där heller.

En analysand minns från barndomen hur hon kände sig oändligt ensam när hon satt på en bänk framför barndomens hus. Hon kände sig utanför. Hon minns det inte som något speciellt tillfälle, det kanske ofta var så, men det kan också ha varit en särskild gång. Så småningom kunde man i analysen återkomma först till "flickan på bänken" och

senare bara till en formulering av ”där på bänken” som en symbol för utanför- och övergivenhets-känslorna inom analysanden. Ordet ”bänken” blev så småningom ett slags övergångsobjekt i analysen, laddat med alltmer affekt.

Skapandet av sådana övergångsobjekt ingår i det analytiska tolkningsarbetet och innebär upprättande av ett förvandlingsområde i analysen. Skeendet är ofta snabbt och överraskande men kan härledas i en långsam förberedelsefas. Den kan liknas vid moderns dagliga handhavande med sitt lilla barn som gradvis upptäcker hennes kropp och som en dag slås av att moderskroppen är skild från hans egen. Vilken upptäckt av möjlighet, men också av skräck! Mellan de två kropparna finns nu ett mellanrum, ett utrymme för förbindelser och möjligheter – ett mellanområde. Om tomrummet kan uthärdas finns här alla möjligheter. Om det stängs, förnekas eller förbjuds, tar de fruktlösa upprepningarna vid.

Bara genom det förvandlande objektet kan det öppnas på nytt.

I den första teckningen som doktor Winnicott och L gör tillsammans finns referensen till moderskroppen. Här överskrider de gränsen och ett poetiskt språk tar sin början. I vad de gör synes mig Winnicotts närvaro representera det förvandlande objektet, och snart sker en förvandling via strecken på papperet till symbolerna utan att någon av de båda fångas i fetischens fålla.

Sagans, barndomens och psykoanalysens förvandlingar

Analysanden önskar sig ofta en förvandling av sin tillvaro. Det man söker i psykoanalysen är en kunskap som kan begagnas som ett förändringens instrument, ja, många drömmer om att inträdet i analysrummet ska leda till en omvandling av hela livet så att man lättare ska finna vägen till en mer tillfredsställande och lycklig tillvaro. En och annan hoppas i hemlighet på psykoanalytikerna magiska kraft, att en formel ska uttalas eller att en nyckel ska överlämnas som kan lösa alla problem eller skingra all oro.

I psykoanalysen föreställer sig analysanden ibland att det skulle vara lätt att hänge sig till att vara hur liten och barnlig som helst. Föreställningen är att bara man lägger sig på soffan förvandlas man till barn och tänker att erinringarna och analytikerns lugna tolkningar ska medföra något omvälvande, och att dessa nya perspektiv kommer att serveras. Sådana förhoppningar kommer genast på skam. Analysen går ofta motigt och trögt och bli fylld av brustna illusioner. En stor del av det analytiska arbetet måste därför ägnas åt att ge upp illusionerna om sådana radikala förvandlingar, och en annan del av mödorna måste ägnas åt vad vi kan kalla det försonande avståendet från drömmen om förvandling, vari kan anas möjligheten till ett annat slags tillfredsställelse.

I den psykoanalytiska processen kommer i överföringen till analytikern denne att anta en mängd olika gestalter, som alla i grunden är känsloladdade figurer i analysandens inre vilka i varierande former flyttas ut till analytikern. Analytikern kommer än att uppfattas som den allsmåktiga magikern, än som den ogina och snåla men omätligt rika makthavaren, än som den givande modern, än som den ointresserade och förströdde bibliotekarien, än som den farliga och eldsprutande draken, än som den blodtörstiga vampyren.

Alla dessa upptänkliga gestalter som i fantasin eller drömmen passerar revy, och bara i bleka avbilder kommer att benämnas i analysen, motsvarar inre perspektiv och förvandlingar som analysanden får kontakt med hos sig själv och som

ibland skrämmer, ibland stimulerar honom eller henne, stundtals känns som en njutning, stundtals som en meningslös och monoton tristess, en frustrerande maktlöshet, och som ibland inger en kuslig känsla.

Glömda genomlevda tillstånd

Samtidigt utgör alla dessa perspektiv och gestaltningar återspeglings av längesedan glömda, genomlevda tillstånd som når upp till en förmedveten nivå i den analytiska situationen, och oftast inte kan formuleras utan mer gestaltas i alla de infall och handlingar som kommer att utgöra material som analytiker och analysand tillsammans söker införliva i processen. Endast indirekt förstår vi att de utgör utblickar och gestaltningar av hur man som litet barn uppfattade tillvaron. Fyllda av fantasier och farhågor uppfattade vi nämligen som barn en stundtals obegriplig och överväldigande verklighet runtom oss, som vi tidigt i livet saknade verktyg att förstå och hårbärga i vanliga kategorier. Vi krympte emellanåt och kände oss ännu mindre och maktlösare än vi i vår litenhet var. Vi sökte bringa reda i alla intryck med fantasins och lekens hjälp. I dessa fantasilekar kunde vi ibland vara starka jättar och hade alla möjliga magiska medel till vårt förfogande. Snart kom en verklighet att desillusionera denna föreställning om styrka och storhet, kanske lyftes vi upp av oerhört mycket starkare armar. Det lilla barnet upplever sig litet eller stort om vartannat, jämförande sig med varelser runt omkring, väldiga föräldrar, både allsmäktiga och skrämmande syskon, de stora mäktiga och grymma och farliga eller beskyddande, det beror på. Ibland tycks gestalterna i omvärlden små och hjälplösa – kanske som en del av djuren i lekvrån: marsvinen, kaninerna, en liten hund och alla sagans djur, gosedjuren av tyg eller fantasins djur, små och hanterbara eller hotande och ruskiga. Allt emellanåt uppträdde det invant trygga i nya former som förnams hotande och svårbegripliga, kusliga. Ovanliga ljud, främmande åtbörder, känslan att vara lämnad utanför mitt i det invanda, trygga. Barnets värld är på detta sätt fyllt av förvandlingar i den mening som kan beskrivas som att än bli liten som en pyssling, maktlös och osedd och än stor som en jätte, stark och triumferande. Ur denna barndomens värld av växlande förvandlingar där storlek och styrka är en typ av egenskaper växer förhoppningsvis så småningom en förmåga att skilja mellan fantasi och verklighet, att se sig själv tydligare och kanske viktigast – övervinnandet av det magiska i barndomsvärlden.

Det kusliga

Freud har i sin uppsats "Das Unheimliche" tagit upp en diskussion om hur det kusliga som vi stöter på i tillvaron, inte minst under barndomen, bearbetas och fortsatt stimulerar oss i vuxenlivet. Han anknyter i sin diskussion av "Das Unheimliche" till dess närliggande motsats "das Heimliche", det välkända, hemvanda och bekanta som omärkligt glider över i det kusliga när det är förändrat, när stämningen i det nyss välbekanta nu förefaller oss skrämmande eller hemskt. Särskilt hotfullt blir det när det hemlika förvandlas till något hotande, när det trygga blir förvandlat och tycks innebära en fara. Sådana förvandlingar vimlar det av i sagorna som har sin funktion i att låta oss möta det hemska och övervinna det i sagans form. Detta kusliga uppstår just i hemmets trygga sammanhang där något svårbegripligt förvandlar det välkända. Kanske det förnimms bara som en dunkelt förändrad stämning, en övergående kyla i en varm omgivning, en plötslig känsla av övergivenhet och ensam utsatthet i det trygga. Dessa stämningar väcker dunkla fantasier till liv som delvis är vagt erinrade minnen. Freud tar upp som den allra mest kusliga fantasin att bli levande begravd eller skendöd. Motivet att begravas, för att sedan återuppväckas, dyker upp i dikt och saga som i *Törnrosa* eller *Snövit* och detta symboliserar kanske både övervinnande av kastrationsångesten och upplivandet av minnet av skendöden i moderlivet. Motivet finns konkret och träffsäkert återgivet hos Selma Lagerlöf i *En herrgårdssägen*. Ur dessa föreställningar om kusliga hot kommer så längtan efter förvandling eller återlösning av det hemska, vilket efter många förvecklingar i Lagerlöfs roman.

Freuds tankar rör sig i riktning av att vi fascineras av det kusliga både i de fantiserade faror och förbjudna önskningar som vi övervunnit och kan stärka oss med att återupprepa i olika former. Det kusliga kan också handla om det bortträngda, som förbjudna sexuella önskningar eller kastrationsångest, där förändringar av kroppen eller avskilda kroppsdelar förekommer och dyker upp i spökhistorier och sagor. Att genomleva det hemska och uppleva upplösningen ger den känsla av överlevnad som är en bearbetning av dessa urfantasier som därför återfinns i de flesta av de förvandlingsformer som gestaltas i sagornas och diktningens värld.

Det kusliga innebär också en förmedling av en mångtydighet som ökar spänningen och ger djupare nyanser till de förvandlingar som gestaltas. Det som förändras måste behålla sin dunkelhet, annars kan förvandlingen bli platt. När vi betraktar de klassiska sagorna finns alltid denna mångtydighet, medan moderna sagor som *Teskedsgumman* eller *Nils Karlsson-*

Pyssling i sina förvandlingar saknar mångtydigheten hos *Nils Holgersson* eller *Tummelisa*, och därför inte griper tag i oss som kusliga.

Det mångtydiga

Bruno Bettelheim har i *Sagens förtrollade värld* (1975) betonat hur just mångtydigheten i sagovärlden ger barn möjlighet att ta till sig de aspekter i sin bearbetning av det hemlighetsfulla som de är mogna för och lämna det andra därhän till en senare tidpunkt. Det är till och med så att de sagor som inte innehåller det kusliga momentet uppfattas som tråkiga och snart överges. Utan sidan där trollet tittar fram skulle Elsa Beskows *Tomtebobarnen* vara en menlös historia. Det kusliga spelar sin roll här, också om barnen snabbt vill bläddra förbi den hemska sidan, men vågar titta närmare på den vid senare läsning.

Mångtydigheten i bilderna och mångtydigheten i psykoanalysen, det som frammanas genom erbjudandet om fria associationer, att säga precis vad som faller en in, är grundläggande för bearbetningen och härbärgerandet av det kusliga i Freuds mening. Psykoanalytikerns jämnt svävande uppmärksamhet ger det utrymme som behövs för att tillåta alla fantasier och drömmar med förvandlingar och desillusioner att äga rum. Och bara i denna atmosfär kan detta ske i den ordning som det är möjligt att härbärgera och bearbeta dem.

I psykoanalysen kommer en mängd av barndomens genomlevda perspektivväxlingar att gestaltas i överföringen, kommer att kunna urskiljas – även om det är en blek återspeglings – och igenkännas och tolkas, men kanske viktigast genomlevas och tillsammans med analytikern *överlevs*. Kanske är själva överlevandet av alla dessa gestaltningar och ”förvandlingar” ett sätt att beskriva analysens mål, och så formuleras något helt annat än de föreställningar om förvandling i begrepp som ”uppnåendet av lyckan”, ”uppnåendet av det totala insikten” eller ”den genomskinliga människan” eller dylikt låter ana. Föreställningen om förvandling i betydelsen förädling har då så småningom utbytts mot försoningen med den uteblivna förvandlingen och med det till synes enkla i att bara *överleva* i ordets djupaste betydelse. Att genuint acceptera att den önskade förvandlingen aldrig kommer att inträffa är emellertid också ett slags förvandling.

Sagens förvandlingar

Sagorna berättar om mängder av förvandlingar, där sagan hjältar och hjältnor genom feers eller trollkarlars försorg får företa underbara resor som innebär omvandlingar av de vardagliga tingen till vackra vagnar eller farkoster för den resan-

debort över haven eller genom luften. Tummelisa går igenom många strapatser och äventyr på sin förvandlingsresa, hon kan tala med djuren i underjorden, hotas av den fula paddan och den blinda mullvaden innan svalan räddar henne och hon får möta sin tillkommande. I slutet av resan möter hon sin prins, och de kan leva lyckliga i alla sina dagar.

En av våra käraste sagor är den om Nils Holgersson, som förvandlades till en liten tumslång parvel. Vi förstår att han inte bara förvandlats till en pyssling och sedan till en normalstor yngling, utan att han också hade genomgått en inre förvandling. Han hade gjort en milsvid yttre resa, men viktigast var den resa han företagit i det inre, han hade mognat som människa och samtidigt lärt känna sitt inre odjur.

Den moraliska innebörden i att bli förvandlad till en liten parvel lyfts påtagligt fram hos Selma Lagerlöfs sagofigur. När han fångar och lurar tomten som uppenbarar sig som en liten tvärhandshög ofarlig gubbe drabbas han av en förskräcklig örfil som från en jättes hand och blir själv förvandlad till en lika liten pyssling. Han förstår likt Tummelisa djurens språk och får höra hur alla djuren på gården är skadeglada över att han blivit liten och hjälplös, och de vill inte hjälpa honom. Mer eller mindre frivilligt kommer han så iväg på vildgåsresan över Sverige – vår första och mest välbekanta road-movie. Resan är ju själva läroboken för barnen, och alla äventyr med gåsflocken och mor Akka är Selma Lagerlöfs sätt att smyga in geografikunskaper hos barnen. Men resan är också upplevelsen för Nils Holgersson att överleva i en stundtals skrämmande och kuslig värld – ett slags återupplevande av en inre förtvivlan och hjälplöshet som han tidigare sökt bearbeta genom att bli en översittare och låtsas stor och stark. Han överlever resan och hans mentor eller modersgestalt Akka kan lämna honom. Hans förändring när han är tillbaka i Västra Vemmenhög är en annan förvandling än den att bara ändra kroppslig storlek. Han har upplevt möjligheten och ödmjukheten i att överleva, och i den meningen kanske man vågar påstå att han gått i ett slags psykoanalys hos Akka.

En häftigare, mer koncentrerad, kanske brutalare skildring av dessa förvandlingar, som skulle kunna liknas vid vad som kan tilldra sig i en psykoanalys, är den gestaltade drömvärld som Alice får uppleva i Underlandet. Förvandlingarna sker här slag i slag och hela sagan är groteskt psykedelisk. Men dess konstnärliga värde synes mig ligga i de mångtydiga och symboliska sekvenserna som fascinerar genom att de är beskrivningar av detta överlevande som är så betydelsefullt för Alice i hennes inre resa, och som Carroll låter de storögda barnen genomgå. Mångtydigheten i groteskeriet gör att barnen

utan vidare begriper utan att klart förstå vad det är de lär och inser. Detta är en form för insikt som kan liknas vid den som stundom sker i en psykoanalys. Alices möte med kålmasken kanske tydligast illustrerar det här. Och låt mig föreslå en läsning av detta citat som analysanden Alices möte med sin analytiker.

Den stora frågan var verkligen ”Vad?” Alice såg sig omkring överallt bland blommorna och grässtråna, men hon kunde inte se något som verkade vara det rätta att äta eller dricka under dessa förhållanden. Alldeles bredvid henne växte en stor svamp. Ungefär lika hög som hon själv. När hon hade tittat både under, på båda sidor och bakom den, föll det henne in att hon också borde se efter vad som fanns uppe på den.

Hon sträckte sig på tå och tittade över kanten på svampen. Då fick hon se en stor blå kålmask, som satt däruppe med armarna i kors och lugnt rökte pipa utan att det minsta bry sig om henne eller något annat.

Kålmasken och Alice tittade på varandra en stund under tystnad. Slutligen tog kålmasken pipan ur munnen och frågade med sömnig, släpig röst:

– Vem är *du*?

Detta var ju inte någon lovande början till ett samtal.

Alice svarade blygt:

– Jag vet det knappast själv just nu. Jag visste vem jag var när jag steg upp i morse, men jag har visst blivit förvandlad flera gånger sen dess.

– Vad menar du med det? Frågade kålmasken strängt. Förklara dej.

– Jag är rädd att jag inte kan förklara mig, svarade Alice, för jag är inte mig själv, ser du.

– Det ser jag inte, sade kålmasken.

– Jag är rädd att jag inte kan förklara det bättre, sa Alice mycket artigt, för jag förstår det inte själv, och det är så förvirrande att ändra storlek så många gånger om dagen.

– Nej, det är det inte, sade kålmasken.

– Du kanske inte tycker det än, sade Alice, men när du en dag blir förvandlad till puppa – det vet du att du kommer att bli – och sedan till fjäril, så tror jag nog att du kommer att känna det lite konstigt.

– Nej, inte alls, sade kålmasken.

- Kanske du känner det annorlunda, sade Alice,
men jag vet att det skulle kännas besynnerligt för
mig.
– Du! sade kålmasken föraktfullt. Vem är *du*?
Detta förde dem tillbaka till samtalets början.

*

Alices hisnande äventyr ändrar ju med att hon blir väckt ur sin dröm och åter är sig själv men ändå har hon förändrats genom denna sin dröm, alldeles som Nils Holgersson fann sig förändrad när han återvände från sin drömmresa. Sagan är liksom analysen en resa som för genom olika äventyr som i en långsam process lämnar spår, och som i lättningen vid uppvaknandet: "Det var bara en dröm!" påminner oss om överlevandet. Det sker i det omedelbara uppvaknandet men det finns ett mer långsiktigt i de tillsammanantagna drömmarnas överlevnad som läggs som erfarenhet till allt som händer oss i det så kallade verkliga livet. Det är nu omöjligt att avgöra vad som är liv och vad som är dröm eftersom de båda liksom saga och psykoanalys är olika sidor av livet. Och ett särskilt slags förvandling inträder inom oss när vi till slut vågar inse att vi paradoxalt kan överleva också att livets oändlighet är en illusion och att vi sist och slutligen lämnar över världen till andra, ungefär som i Alices slutreflexion:

Till slut föreställde hon sig hur hennes lilla syster en gång i framtiden själv skulle bli vuxen och hur hon genom alla år skulle behålla sitt enkla och goda barnahjärta. Och hon skulle samla andra små barn omkring sig och få deras ögon att glänsa och stråla när de fick höra sällsamma historier, kanske till och med drömmen om Underlandet från svunna tider.

Huldran mitt ibland oss

Huldran skymtar mellan granstammarna nära den glittrande tjärnen. Hon bländar med dunkel skönhet, sveper med sina lockande slöjor, vinkar till dig komma närmare, gesterna lovar njutning, men förförelsen är gäckande.

Ordet förförelse är fantasieggande. Prefixet för- får upprepat ytterligare pregnans om det läggs till ytterligare en gång – *förförelse*. Frågan är: vad föregår förförelsen?

Här infinner sig fantasin om förförelseakten som något som äger rum såsom ett ömsesidigt spel, där förföraren redan under sitt närmande till den som utsätts för förförelseförsöket i sitt inre har någon form av representation av förföraren liksom av själva förförelseakten.

Det som väcks till liv i det inre är önskefantasin om en drifttillfredsställelse kring vilken finns ambivalenta känslor, där önskan om hängivelse blandas med fruktan för straff och undergång.

Det handlar här om förbjudna men åtrådda driftönsningar och objektet i det inre har sin grund i det incestuösa objektet vars intensiva driftladdningar inte upphör att utöva sin kraft och som därför ständigt blir föremål för allehanda omgestaltningar och former. I det inre finns också representationen av det egna självet, en önskan om ett autonomt och frigjort jag som önskar välja den egna vägen och det egna ödet på grundval av internaliserade intressen och ideal. I den psykiska utvecklingen kommer en mängd olika former av internalisering att bidra till utformningen av de inre bilderna, införlivanden som så småningom kommer att ha formen av stabila identifikationer, bildade i kampen mellan den omedelbara drifttillfredsställelsens krav och uppskovet, avbidan av mognad och egna val. Det oidipala dramats innebörder och följer innesluter hela komplexiteten i förförelsens drama: önskan om att likt ett spädbarn kunna hänge sig åt den totala sammansmältningen samtidigt medvetenhet om faran att ge upp sin individualitet i sammansmältningens förintelse. Det är alltså födelsen i ny version, om och om igen upprepad under livet, i former som leder till alltmer sofistikerade individuationsgestalter av det egna självet. Hela tiden finns grunden

Texten baserad på artikel i *Divan*, nr 1-2, 1998.

kvar i det basala varat som ger must och färg åt livets kontinuerliga pendlings mellan tillfredsställelser och avstående.

Barndomen skyddslöshet mot dessa känslostormar känner föräldrarna intuitivt i sin kärlek till barnet, och det inbyggda incestförbudet förmedlas i avgränsningarnas successiva räckvidd: avvänjningen från bröstet, den fasta födans olika former, kroppens utsöndringar och deras kontroll och placering i tid och rum, könsskillnaden och skillnaderna mellan barn och vuxna, generationernas ordning, samhällets krav. Gränserna dras upp och blir skarpa – gränsen mellan inuti och utanpå, mellan yta och innehåll, mellan det avskyvärda och det intagande, mellan ömheten i föräldrakärleken och sexualitetens vuxna former.

Genom gränsernas införlivande formas konturerna av personlighet och självständighet. Uppskovet och väntan på vuxenheten långt borta skapar en hett åtrådd framåtsträvan mot det som kan hägra i framtiden av förverkligande av önskingar och drömmar. Uppskovet är smärtsamt men sublimeras i latenstidens intensiva lekar och förvärv av färdigheter som – anar man – är förberedelser och träning för det kommande i ett självständigt vara. Men vägen kan kännas lång och omständlig, den narcissistiska fantasin att utgöra ett lysande undantag, om att särskilda regler gäller, att hemliga kunskaper om genvägar till den hägrande tillfredsställelsen existerar blir ibland outhärdligt lockande. Kan de vuxna stödj barnen att vänta på sin tid, eller kittlas deras inre av identifikatoriska föreställningar om att det går att ”underlätta” för barnen?

I narcissismens locktoner finns förförelsen dold. ”Jo, det finns en genväg, där både de starka önskingarna från barndomen kan tillfredsställas, sammansmältningen ske och ändå den egna självkänslan behållas”, viskar Djävulen. I den atmosfären grundläggs förförelsen, det är förförelsens värld.

Huldran lockar med sin skönhet, sina löften, skogsrået med sina locktoner. Men ryggen är ihålig – någon ryggrad finns inte. Men det ser inte den som lockas, och han eller hon ser inte heller att den egna ryggraden håller på att urholkas eller att den ännu saknas. Där finns grogrunden för förförelsen. Den som fastnar i narcissismens nät blir här ett lätt byte.

Man förespeglas att gränser kan överskridas – gränsen mellan ömhet och otillbörlig sexualitet, gränsen mellan sammansmältning och formande av kontur och personlighet.

I vår postmoderna värld lockar ett sargassohav av huldror och djävlar med sina locktoner om gränsernas överskridande: generationerna finns inte, ungdomen är evig bara man använder rätt shampoo, sexualitet i alla former kan uppmuntras, skillnader är fördomar, åldrande och död en försumbar myt.

Följderna är fenomen som vi är vana vid: drogberoende blir en genväg till det yttersta; pornografi, prostitution och pedofili utgör utvägar för sexuella gränsöverskridanden; en kommersialiserad skönhetskult och ungdomsidealisering speglar våra illusioner. Dessa förförelser banar väg för förnekande och förakt för erfarenhet och ålderdom sådant som utgör obehagliga påminnelser om livets kränkande ändlighet.

Offer för förförelsen blir de som inte förunnats kunskap om uppskov och gränser, som utsatts för övergrepp eller försummelse och därmed har luckor i sin innersta kärna. När realiteten drabbar med sina obehagliga gränser är de skyddslösa – i sanning förförelsens offer.

Förförelsen är förnekandet av lång och delvis plågsam möda och ett förnekande av tidens realiteter. Alltför mycket av detta finner vi i det snabba flygets, rekordjakternas och kommersens tidevarv. Förförelsen är runt omkring oss i varje stund.

Anteckningar om tidsuppfattningen i psykoterapi

Eftersom min psykoterapeutiska yrkesverksamhet skapat främst psykoanalytisk erfarenhet, har jag begränsat min diskussion till tidsprocesser som de framträder i den psykoanalytiska situationen, om det så handlar om psykoanalys eller psykoanalytiskt orienterad psykoterapi.

Det psykoanalytiska tänkandet om utvecklingen av tidsuppfattningen ligger bakom varierande attityder hos både terapeut och patient när det gäller varseblivningen av tiden.

Livshistoria och uppfattning av levnadsberättelsen i relation till psykisk smärta

Om psykologisk smärta uppfattas som uttryck för en sjukdom som har drabbat en person och gjort honom eller henne till ett offer för ångestattacker, depressiv trötthet eller fobiska upplevelser, då skulle den personen idag vända sig till en psykiatrisk mottagning för att få hjälp snarare än till en expert på psykoterapi. Jag anser att denna skillnad främst har sin orsak i självuppfattningen och delvis har att göra med kulturella och utbildningsmässiga faktorer och delvis med vad man kallar "psychological mindedness". Människor som betraktar sig själva som drabbade av en Åkomma har ingen tendens att börja reflektera över hur Åkomman hänger ihop med deras levnadshistoria. De skulle uppfatta Åkomman på ett mer direkt vis och söka hjälp här och nu vid första bästa tillfälle, till exempel hos sin husläkare.

Patienters uppfattning om den egna psykiska störningen eller problemet har att göra med deras uppfattning av sitt livslopp i stort, deras uppfattning av sig-själva-i-tiden; något som avspeglar människans dubbla uppfattning av tiden – varaktighet och perspektiv. Denna tidsuppfattning kan vara snäv: "Det kom som en blix från klar himmel – från ingenstans!" eller den kan vara vidare: "Det här hände mig och jag undrar varför det kom just nu?" I båda fallen skulle patienten nog söka husläkaren för att få hjälp.

Husläkarens inställning till patientens problem kan an-

Baserat på föredrag vid Gyllenbergiska Stiftelsens konferens "Time – impact on body and soul" i Helsingfors, 22–24 september 2005.

tingen mynna i ett försök att utröna hur problemen hänger ihop med levnadshistorien eller i att finna förbindelser mellan det första symptomet av Åkomman och händelser i patientens liv – det skulle vara ett första steg som kan införa tanken på historia och levnadsberättelse. Vissa patienter skulle bli stimulerade av att ägna tankar åt hur Åkomman hänger ihop med händelser i deras liv – ett narrativt perspektiv. Andra vill först och främst ha hjälp för sina besvär just nu och struntar helt i att gräva i sitt förflutna. Deras levnadshistoria kan eller kan inte ha något samband med deras aktuella besvär, men först av allt vill de ha hjälp nu, genast på fläcken! Den attityden kan tjäna som exempel på hur människor tenderar att förneka sin egen plats i sin egen tid. Frågan är emellertid varför det ofta reser sig ett sådant motstånd mot att koppla ihop levnadshistorien med den psykiska smärtan eller ohälsan.

På gränsen mellan människans inre värld och yttre verklighet

Här skulle jag vilja lägga till några tankar om varseblivningen av tiden i ljuset av individens utveckling.

Den psykoanalytiska teorin lär oss att det omedvetna inte har någon uppfattning om tiden och att människans inre värld av drifter och impulser står i kontrast till och i konflikt med tidsgränser, tidsregler och tidtabeller i vuxenvärldens samhälle. Våra möjligheter att varsebli tidsgränser är något som bara successivt utvecklas. Den nyföddes och det lilla barnets tänkande domineras av omedvetna huvudsakligen kroppsligt förankrade fantasier. Emellertid tränger sig snart yttervärldens tidsgränser in i denna tidlösa inre värld. Tidlösheten i den inre världen kommer därvid så småningom att nödgas ge plats åt dessa yttervärldens tidsmätt. När individen i utvecklingen börjar komma underfund med att tiden finns går det att urskilja en process som går via smärtsamma separationer – separation från det tidlösa mörkret i moderlivet, separation från tillfredsställelsen vid modersbrösten, separation från småbarnstidens bekymmerslösa dagar till det tidsbundna schemat i skolans värld, och separation från barndomstidens oändlighet genom den sexuella utvecklingen i puberteten fram till vuxenlivets tidspres. Den infantila tidlösheten dröjer sig ändå alltjämt kvar i den inre världen livet igenom, och att hantera konflikten med den yttre världens krav är en del av utvecklingen som måste hanteras med hjälp av psykets olika instrument.

Den inre infantila världen av önskningar och impulser möter den yttre världens hårdföra villkor i en tänkt gränzon mellan den inre världen av fantasier och den yttre världen av varseblivna fysiska och sociala realiteter. Instrumenten för att

hantera konfrontationerna mellan det inre och det yttre utgör en viktig del av den psykiska apparaten.

Jag ska här nämna de två viktigaste av dessa instrument: Ett är *drömmandet* i vilket infantila önskningar, tidlöshet och behovstillfredsställelse kan möta dagsrester och varseblivningar från yttrevärlden. Drömmen kan betraktas som ett slags kompromissbildning mellan yttre krav och minnen och den infantila inre världen. I drömmen formas symboler och metaforer som med större eller mindre framgång av individen kan användas för att hantera konflikter som tidsreglering vis à vis tidlösa önskningar.

Det andra instrumentet som hanterar de infantila fantasierna i mötet med yttrevärlden möter vi i *lekens värld*. Det är en aktivitet i vilken barnen ger sig hän åt att utarbeta kompromisser mellan den infantila världens fantasier och yttrevärldens samhälle. Också i barnens lek liksom i drömmarnas värld formas symboler och metaforer som blir användbara i införlivandet av livserfarenheter med den inre världens impulser och önskefantasier.

Som vuxna använder vi oavbrutet dessa instrument i dagdrömande och lekfulla aktiviteter parallellt med att vi deltar i vardagsliv i arbete och familj. Förmågan till dagdrömande och symbolbildning i språk och kultur är sätt på vilka vi håller båda världarna – den inre, infantila och den yttre, reella – i kontakt med varandra. Detta är, som jag ser det, en förutsättning för psykisk hälsa och förmåga att se på livshändelser i vår egen levnadsberättelses perspektiv. Den förmågan ger individen en känsla av ett ”historiskt själv”, något som i litteraturen benämns som ”the autobiographical self”.

I kontrast härtill saknar en del individer denna kapacitet och utvecklar andra medel till försvar mot trycket från den inre världens impulser, önskningar och tidlöshet.

Sårbarhet för psykiskt lidande

Jag har tanken att förnekande av tidsperspektivet på det egna livet till och med kan lägga grunden för en sårbarhet för psykisk sjukdom. Avsaknad av ett sådant tidsperspektiv är en aspekt av narcissism, som kan vara mer eller mindre svårartad. Det är som om detta att leva under oket av tidens gång och själva åldrandet utgör en narcissistisk kränkning. Det flydda och framtiden blir på detta sätt båda diffusa och oklara begrepp. Husläkaren eller socialarbetaren som ska ta hand om patienternas besvär har alltså ett visst ansvar när det gäller att upplysa dem om att deras egen levnadsberättelse eller självbiografi kan vara betydelsefull vid bedömningen av vilken hjälp de behöver.

Detta är ingen lätt uppgift eftersom den inte bara innebär ett slags övertalning utan också en kamp mot psykologiska motstånd. Det är en uppgift som kan kräva psykoterapeutiska insatser.

Det moderna livet, tidlöshet och narcissism

Begreppen tid, som i levnadstid och levnadsberättelse, sådana begrepp som urskiljer flydda händelser, den pressande nutiden och den avlägsna framtiden är tidsbegrepp som många människor idag har en tendens att förneka. Det moderna samhället är mindre beroende av årstider, dagsljus och naturens rytmer. En del unga människor förlorar sin tidsuppfattning, och denna förlust kan påverka sömnvanor och fritidsliv. Många vänder på dygnet, är vakna till gryningen och sover till sen eftermiddag. Den tid då man "går ut" förskjuts från kväll till natt. Några ungdomar vrider klockan rätt igen, men med ansträngning, beroende på skolschema eller arbetstider, andra ungdomar går vilse i tiden och kommer i svårigheter.

Storstadslivet tycks underblåsa denna utveckling bara genom att bortse från dygnets och årstidernas växlingar, så att det blir möjligt att leva i tidlöshet i storstaden där en del människor förblir ovetande om dagens och nattens gång, veckodagar, helgdagar och så vidare. Detta är extremer, men vår uppfattning om tiden beror mer av dagsljusets växlingar och årstidernas gång än vi tycks benägna att tro. Dessa astronomiska fakta påverkar och reglerar sådant som sömnrytm och ämnesomsättning; de har inflytande på våra biologiska klockor och ger näring åt vår förmåga till tidsuppfattning.

Det kan vara så att många narcissistiskt sårbara personer, som inte har stödet av en naturlig rytm av dagar och årstider, lider av denna tidlöshet som kan upplevas som en inre tomhet, kanske rubricerad som utbrändhet, depression, ångest eller rastlöshet. En del människor jagar tiden, och de lever med "time management" och ska leverera "just in time" och förlorar kontakten med sina inre rytmer. De förhåller sig till olika tidsgränser, tidtabeller och check-in-tider, talar om "realtid" och blir nästan tvångsmässiga i att ersätta en naturlig rytm med en teknisk lösning. Det är möjligt att stöta på en del tids-obsessiva människor som, tänker jag, försvarar sig mot vad de fruktar är ett stort inre vakuum representerat av en tidlöshet i negativ mening, kanske med en dödsaning. Dessa människor har utvecklat en tvångsmässig besatthet av tiden som försvar mot sin infantila inre värld och har antagligen inte haft möjligheten till lekfullhet eller kreativt dagdrömande.

Andra kan röra sig i riktning mot ett totalt tidsförne-

kande och riskerar att suddas ut alla gränser och finner sig in-dragna i drogmissbruk, alkoholism, utagerande våld och vandalisering eller visar sin desperation i suicidgester, ätstörningar eller andra former av självdestruktivitet. Dessa följer av förlust av tidsuppfattningen avslöjar ett mer eller mindre desperat kontrollbehov, uttryckt som en känsla av total vilshenhet i livet och livshistorien.

Min övertygelse är att många socialt och psykiskt störda människor lider av det faktum att de har fallit ur tiden och tidsuppfattningen eller att de har förlorat kontakten med kreativa sätt att hantera gränsen mellan den inre och yttre världen som kan mildra traumat i konflikten mellan tid och tidlöshet. En del av dessa människor kan mer eller mindre aktivt ge sig hän åt en omedveten längtan efter tidlöshet. Genom sitt drogmissbruk söker de upp ett slags kosmiskt välbefinnande som genom en regression väcker ett kroppsligt dolt minne av tidlösheten i moderlivet.

Återinförande av känslan för tid och rytm

Min hypotes är att mycket av den psykiska ohälsa som är karakteristisk i vår tid, såsom de nämnda tillstånden, delvis kommer av eller resulterar i en förlust av tidsuppfattningen och att denna förlust i sin tur gynnar en fixering av narcissistiska försvar.

Det kan vara en intressant parentes att konstatera att återinförande av tiden var ett terapeutiskt verktyg som användes i den gamla psykiatrins ”moral treatment” – med scheman, måltider på fasta tider, regelbundna arbetstider och gudstjänster som på fast tid inramade dagen. Tidsordningen var sträng och återinförande av tiden sågs som ett viktigt botemedel.

Detta medel har glömts bort i vår mer frenetiska tidsålder, när vi i det vanliga familjelivet tenderar att förlora tidsgränserna, sådant som mat på bestämda tider med familjen samlad runt bordet och regelbundna läggtider för barnen.

Kanske att många av dessa detaljer om tiden gör människor mindre benägna att uppfatta betydelsen av rytm, regelbundenhet och vad som skulle kunna kallas tidstrygghet, när det gäller basala funktioner som att äta, sova och arbeta på ett regelmässigt sätt. Möjligtvis kan det vara så att en svagare tidsuppfattning när det gäller både vår vardag och vår livshistoria har ett samband med det förändrade psykopatologiska panorama vi ser idag, i riktning mot mer narcissistiska störningar. I vid mening kan denna typ av störningar uppdelas i sådana som förr eller senare leder till antingen depression med självmordsrisk, eller paranoidea reaktioner eller också kan per-

manentas i personlighetsstörningar med psykopati som yttersta extremform

Stärkning av tidsuppfattningen och känslan för rytm borde vara en integrerad del av behandlingsstrategier också när det gäller stressrelaterade sjukdomar som är så vanliga i det moderna livet.

Kan ett liknande återinförande av tiden också vara ett psykoterapeutiskt instrument? Jag menar att det är så. Enligt min mening är det en integrerad del av den psykoterapeutiska ramen.

Ett viktigt steg har tagits när vår husläkare försöker att länka samman patientens åkomma med livsberättelsen, till hans eller hennes "autobiographical self".

Min tanke om återinförandet av tidsbegreppet kan tyckas vara en del av bakgrunden till vanliga medicinska åtgärder, men jag tror att det bildar en mer grundläggande del av varje behandling. Så snart patienter hos husläkaren visar ett genuint intresse för sin egen levnadshistoria och börjar formulera frågor om sin egen personlighetsutveckling och sin livsstil, kommer ett behov av en djupare förståelse att komma till ytan.

Men återinförande av tidsuppfattning är inte nog. Mer betydelsefullt är patienternas oförmåga när det gäller att leka och dagdrömma kreativt, de viktigaste instrumenten för att undersöka gränserna mellan den rika infantila inre världen och samhällets yttre realiteter. Sådant lekande och dagdrömande kan äga rum i kulturella aktiviteter, som dock inte får föras utan gränser utan hållas inom ett regelverk av tid och rum för att skapa en övergång mellan det inre fantiserandet och de yttre realiteternas värld.

Låt mig påminna om August Strindberg som varje morgon klockan sju kokade sitt kaffe iförd hög hatt "för att hålla ihop tankarna" och efter exakt en timmes promenad i det fria regelbundet författade till klockan ett på eftermiddagen. På detta regelmässiga vis kunde han släppa lös sin fantasi och låta det omedvetna tala.

Psykoterapi är också ett slags "lek" enligt den brittiske psykoanalytikern Winnicott som tillägger: "om patienten inte kan leka så är det psykoterapeutens uppgift att föra honom eller henne från att inte kunna leka till att kunna leka".

Fördröjningar som föregår behandlingen

De psykologiska problem som påverkar förmågan att uppfatta tid kan manifesteras i de fördröjningar som föregår en psykoterapeutisk behandling och som understryker vikten av tidsfaktorerna i själva behandlingen. Psykoterapi tar mycket tid, den påverkar det dagliga livet och i synnerhet de vardagliga

relationerna. Psykoanalys eller psykoanalytiskt orienterad psykoterapi betyder behandling på lång sikt som innefattar en avsevärd tid under patientens liv, för att inte nämna kostnaden. Varseblivningen av dessa förhållanden kan tjäna som orsaker för att fördröja människor som överväger möjligheten av att undergå psykoanalys och kan leda till ytterligare fördröjning sedan beslutet om behandling väl är fattat, innan patienten tar telefonen och gör upp om en tid hos psykoterapeuten.

Här handlar det om två slags tidsfaktorer som är inbegripna, vad man kan kalla *mognadsfördröjningen* innan beslutet fattas, och *kontaktfördröjningen*, från det ögonblick som någon har bestämt sig för att närma sig en psykoterapeut tills personen verkligen avtalar om ett möte.

Psykologiska skeenden som berör tidsuppfattningen kan urskiljas i båda dessa processer. Blotta tanken att undergå psykoanalys eller psykoterapi är alltid en källa till djup ambivalens som kan röja djupare störningar, något som påverkar uppfattningen av tidens gång. Som i andra aspekter av livet kommer vissa människor att ha en tendens att rusa genom processen att söka upp en behandlingskontakt. Andra drar ut länge på beslutsförloppet och tvekar i det längsta. Båda sätten att närma sig påverkar uppfattningen om hur mycket tid som verkligen har förflutit under dessa fördröjningar. Min erfarenhet är att denna period kan variera från dagar till år, och att denna faktor därefter kan ha betydelse för den följande terapi-processen. Å ena sidan kan en tvekande person, efter år av fördröjning, till slut fatta ett beslut och genomgå en tämligen kort behandling, eftersom mycket av arbetet redan utförts i själva beslutsprocessen med rörelser fram och tillbaka. Å andra sidan kan den person som förnekar betydelsen av psykoterapi, efter en kort tids eftertanke, nå ett beslut som följs av en utdragen och lång psykoterapi fylld av motstånd och hårt arbete. Båda dessa fördröjningar avslöjar patientens kamp för att hantera sin ångest inför att närma sig sitt inre psykiska liv och sina infantila fantasier.

Fördröjningen från att träffa ett avtal om förberedande intervjuer till själva terapistarten kan betraktas som ett tredje slags fördröjning. Allt emellanåt kan terapin eller analysen påbörjas efter bara några dagar, vilket kan lämna patienterna med en känsla av att de har störtats in i situationen. Detta kan i sin tur skapa en föreställning om att terapeuten har speciella känslor för patienten, alternativt en känsla av att ha knuffats in i något, eller till och med att ha utsatts för ett övergrepp. I andra fall, när väntelistan är full, kan patienter känna att själva terapistarten har blivit alltför länge uppskjuten därför att tera-

peuten har viktigare patienter som fått komma före, antagligen någon mer omtyckt. Efter att ha fått vänta alltför länge känner sig patienten arg och övergiven.

Dessa exempel illustrerar hur de infantila dragen i patientens inre liv kommer till ytan i ljuset av att den terapeutiska situationen närmar sig. Överföringssituationen är i själva verket ett slags lekplats där möjligheten skapas för patienten att hantera sina inre behov och impulser, kanske okända för hans eller hennes medvetna, men välkända för det omedvetna.

Alla dessa skilda reaktioner återspeglar således de olika fördröjningarna som finns inför psykoterapin. Överföringskänslor väcks längs vägen, långt innan behandlingen har påbörjats. Patienternas regression påverkar deras uppfattning om tiden så att en liten fördröjning kan kännas som ett kraftfullt och skrämmande tvång med dunkla motiv, medan en längre fördröjning kan kännas som ett övergivande eller berövande, vilket avspeglar hur mycket tidsuppfattningen påverkas av känslomässiga förhållanden.

Den psykoterapeutiska processen

Alla dessa olika regressiva reaktioner har naturligtvis att göra med tiden, med andra ord tiden i relation till patientens levnadshistoria, sedan länge förflutna händelser som återkommer i den psykoterapeutiska situationen och som kan återupplevas i här-och-nu. Samtidigt är patienten i sitt medvetna varande väl medveten om tidsflödet i den analytiska eller terapeutiska sessionen. Den psykoanalytiska ramen är rigid, och analytikern är (eller borde vara) mycket precis när det gäller tidpunkten för början och avslutningen av varje analytisk timme. Proceduren är exakt densamma, patienten har sin stol eller ligger på soffan och analytikern har sin plats i rummet. Beröring är begränsad till ett handslag före eller efter timmen, eller ingen beröring alls, men samma procedur äger rum varje gång. Terapeut och patient träffas varje vecka på en bestämd tid under terminerna, och uppehåll annonseras i god tid i förväg. På detta sätt åstadkommer man *tidstryggheten*, vilket är av betydelse för patientens tillit liksom för hans eller hennes förmåga att vara fri att tala eller känna vad som helst som dyker upp. Man befinner sig i denna situation faktiskt på gränsen mellan inre och yttre värld. Känslan av verklig, reell tid kommer att gå in i patientens "inre klocka" så att han eller hon vet exakt när tiden är ute, en inre klocka som delas med terapeuten. Det är alltså bara en rituell handling när terapeuten säger "tiden är ute", eftersom båda förnimmer det exakta ögonblicket.

Det finns en dubbel tidsuppfattning i detta ramverk. En patient ger sig ibland hän åt barndomsminnena i det förflutna

eller återger aktuella händelser som dyker upp ur berättelser och drömmar. Detta berör känslan av tidlöshet i det infantila domäner. Men när slutet av timmen nalkas, kan han eller hon sammanfatta och säga: "Jag kommer tillbaka till det här nästa gång!" och lämnar sessionen i tid, och känslan av "verklig tid" har tagit över. Den psykoterapeutiska situationen ger tryggheten av en ram inom vilken fantasierna får spelrum, ungefär på samma sätt som i Strindbergs höga hatt.

Den psykoanalytiska processen har sin bestämda rytm i det patienten kommer till sin analytiker fyra eller fem dagar i veckan. Processen skapar på det viset en dialektisk pulsation mellan tidlöshet och tidkontroll. Känslan på måndagen är att det har gått lång tid sedan i fredags och nu ligger oceaner av tid framför. På fredagen kan patienten känna sig arg: "Det är inte någon idé att säga något idag, eftersom veckan ändå är bortgjord!" Det infantila dyker nu upp i separationens ögonblick.

Allteftersom lekutrymmet i situationen utvecklas och många terapitimmar har sin gång, kommer en mängd tidigare glömda minnen, glädjemen och sorger in på den analytiska scenen. Det infantila livet blir alltmer tydligt i det nuvarande. Tid och tidlöshet blir invävda i varandra. Infantila drag dröjer sig kvar men blir allt mer möjliga att tolerera. Denna förändring är essensen i den psykoanalytiska processen: känslan för tidens gång hos den vuxna kvinnan eller mannen och tidlösheten hos den lilla pojken eller flickan flätas in i varandra samtidigt som de blir allt tydligare åtskilda. Detta klarlägger och bekräftar tydligt Freuds tidigare omnämnda tanke att det omedvetna infantila detet/jaget är tidlöst, medan det vuxna jaget använder begreppet tid som en av sina organisatörer. Tiden verkar reell allteftersom toleransen för det infantila djupnar i den psykoanalytiska situationen. Det är ett förlopp som tar en hel del tid i anspråk.

Allteftersom tiden går förefaller förloppet oändligt. Det kan tyckas långsamt; ändå måste det vara så, eftersom en hel livsperiod drar förbi under detta företag, kanske fem år i analys eller ännu längre i psykoterapi. Som regel sätter de två som är inbegripna i företaget inte någon uttalad tidsgräns från början. Men det finns ändå samtidigt en känsla för en början, en mitt och ett slut i en så lång process. Tidsuppfattningen är inte bara en varseblivning av tid, utan också en varseblivning av mognadsprocessen i en relation mellan patienten och hans eller hennes analytiker. Man kanske kan säga att patienten har fått vad han eller hon kom för – kanske att förkovra sin förmåga att ta tag i sitt liv – och analytikern kan i slutfasen få en känsla av att han eller hon inte har mycket att tillägga. En spe-

ciell form av sorgsenhet kan uppstå, kanske en tystnad, och en tydlig förnimmelse av att ett slut nalkas. Denna känsla är en varseblivning inte bara av tiden, utan också av nödvändigheten av en separation, ett uppbrott. Liksom livets framflytande långsamt förändrar perspektivet från tidlöshet till begränsning av tiden, kommer tidsförloppet i terapin att lika obevekligt gå mot en förnimmelse av avslutning, tydlig på ett nästan kusligt vis.

Vid någon tidpunkt kommer någon – terapeuten eller patienten – att ge en vink om vad som håller på att hända. Patienten kanske säger något som: ”Det faller mig in att det har blivit vår och snart ger sig barnen iväg på sommarlov...” och budskapet har gått fram. Så har slutet benämnts och den terapeutiska processen kan summeras. I gynnsamma fall känner båda parterna att ett stort företag är avslutat och – paradoxalt – infinner sig en stämning av tidlöshet som kan fylla rummet.

Metaforen har förbundet det infantila förflutna med det närvarande och visar tydligt hur det infantila för ett ögonblick har kommit till ro med det reella. Vinjetten illustrerar också hur dagdrömmandet kan ha en läkande förmåga i ett förbiglidande moment.

*

Detta händer i ett ”nu”, ett begrepp som jag vill stanna vid till slut.

”Nuet” är en gnista i den fysiska tiden. I en mänsklig relation är det mer komplicerat. Detta ”nu” skapas i dialogen med den Andra (eller mig Själv). Gensvaret i dialogen beskrivs av Jessica Benjamin som en bekräftande känsla som ger upphov till ett slags glädje – ”jouissance” (en term som Benjamin har lånat av Lacan) – och den upplevs som något mer än passagen av ett förbiglidande ”nu”. Den ömsesidiga känslan av ”jouissance” gör ögonblicket till ett paradoxalt stillestånd, när dess känsla av intensiv närvaro gör att Tiden själv faller ur fokus. ”Nuet” får en intensitet som frigör minnen och tankar som registreras och behålls i det inre med alla sinnen – upplevelse av rum, atmosfär, dofter, röster, kanske smärta. En sammansmältning äger rum av fantasier om den Andra och mig Själv.

Omkring denna ”jouissance” i ”nuet” kretsar en mikroprocess som, oaktat den inträffar i ”nuets” moment, icke desto mindre måste fångas och beskrivas i ett tidsligt förlopp. Beskrivet som ett sådant kommer den cirkulära processen av tilltal, gensvar och bekräftelse att ske i en process som är sekundsnabb men ändå tidlös – liksom förloppen i det omedvetna.

Varje reflexion över ett ”nu” av detta slag är dock omöj-

lig, eftersom vårt försök att beskriva ”nuets” moment blir ersatt av ett annat intellektuellt ”meta-nu” som i samma ögonblick förstör och upplöser momentet av lekfullhet, poesi och ömsesidig dröm som i formuleringen i min illustration ovan. I tystnaden efter detta ”nu” kan förändring ske. Denna förändring kan beskrivas med ett enda ord: *överlevnad*.

Den medelmåttige golfaren

Den medelmåttige golfaren gör så gott han kan. Han rör sig med sin utrustning av blänkande klubbor och färgglada handdukar och diverse maskotliknande figurer som skyddar de större klubbarnas ömtåliga huvuden. Kring hans vandring utbreder sig ett leende, böljande landskap, smakfullt sluttande gräsytor avbrutna av väl utformade gula eller vita sandgropar som bollen kan fastna i. Landskapet genomkorsas av porlande bäckar som ringlar fram, och i en och annan damm i spelriktningen simmar intet ont anande änder. Bortom dammen ligger den ljusgröna greenen, en mjuk matta med behagfulla lutningar och en liten plåtå med det hemlighetsfulla hålet, prytt med en vajande liten flagga. Det är hit den medelmåttige golfaren hoppas att nå fram. Det är här varje skicklig golfare självsäkert placerar sitt andra slag. Det är något den medelmåttige golfaren bara kan drömma om, ty spelet är svårt och han är omgiven av medspelare och andra golfpartier som går i grupper bakom och framför, djupt upptagna av tankar om sina slag och begrundanden av bollens läge och sitt val av klubba. Golfaren är visserligen koncentrerad på det egna spelet men samtidigt medveten om och tidvis uppfylld av alla övriga inom synhåll på banan. Dessa golfande personer ger näring åt hans livliga medvetna och omedvetna fantasier.

När han kastar en blick bakåt ser han hur någon väntar på att slå sitt slag men denne bedömer att vår golfare möjligen kan vara inom räckhåll för att träffas av bollen och han tycks inta en demonstrativt väntande position genom att luta sig mot sin klubba. Den medelmåttiges fantasi upptas nu av den andres skicklighet och överlägsenhet i det ädla spelet och han tänker strax att den andre otåligt och ilsket önskar honom av banan. Han skyndar sig därför ängsligt att klippa till sin boll som missar sitt mål och rullar in i ett hinder, som just råkar vara den utbredda vita sandgropen. Golfaren skyndar dit och är nu förvissad om att bakomvarande parti skrattar åt honom samtidigt som de hånfullt kommenterar hans senfärdighet och valhänthet i slagen. Nu hittar golfaren sin boll i sandgropen och drar en lättnadens suck. Han slipper leta efter den. Men en taggig buske skymmer målet. Han känner sig lite upphet-

Baserad på en text i *Divan*, nr 3-4, 2005.

sad eftersom han tycker sig kritiskt granskad bakifrån. Den medelmåttige golfaren kan dock samla sig och får till ett lyckosamt slag ur ett svårt läge. ”Ha-ha!”, tänker han, ”nu fick dom allt se ett bra slag!” Han kastar en blick över axeln men måste besviket konstatera att de bakomvarande tittar åt helt andra håll.

Samtidigt ser han hur framförvarande parti, som är inom räckhåll för hans nästa slag, ägnar omsorg och tid åt att komma in på greenen och omständligt granskar puttlinjer och lutningar.

De tycks överhuvudtaget sakna hänsyn för att han och hans partner närmar sig. ”Vilka omständliga sölkorvar”, tänker vår golfare, ”ser dom då inte att jag står och väntar?” Han säger till sin medspelare att sådana där långsamma spelare just är den sorten som bromsar upp och förstör en behaglig golf-runda.

Den medelmåttige känner sig nu inklämd mellan de skickliga spelarna bakom sig och de usla sniglarna som aldrig blir klara där framme! Äntligen lämnar de fältet fritt och den medelmåttige förbereder sitt slag – huvudet fullt av alla åskådare runt om som nu ska ha all uppmärksamhet på honom. Han hade räknat med ett lysande inspel från sjuttiofem meter men får en felträff och den förargliga bollen stannar långt före greenen, men var så mycket för kort att den i alla fall stoppade upp före dammen. Den medelmåttige kastas mellan lättnad och besvikelse när han kommer fram till sin boll. Han är övertygad om att partiet som just skrattande lämnat greenen och gett plats för honom nedlåtande kommenterar att han inte behövt vänta för ett så mediokert slag medan han i fantasin anar hur förbannade de bakomvarande nu blivit som inte bara otåligt väntat på honom men dessutom kunnat konstatera att han bromsat upp spelet helt i onödan. Den medelmåttige känner hur glåporden haglar och skäms alltmer över all den uppståndelse han ställt till. Han skyndar nu nästan springande fram till sin vrenskande boll och skyndar sig att göra nästa slag och tycker att de bakomvarande ligger honom i ryggen. Han vågar inte titta dit och märker därför inte att bakomvarande parti just nu letar efter någon boll som gått i ett dike.

Den medelmåttige golfaren, som nu nått greenen för att putta, skyndar sig att ta ut sin puttlinje men slarvar så att han missar sin putt. Irriterad puttar han färdigt och skyndar med sin partner till nästa utslagsplats. Där väntar de framförvarande på att få slå ut och den medelmåttige väntar sig nu ampra förebråelser och blir häpen över att få höra: ”Ni verkar ju att spela så bra, vi är långsamma, så ni kanske vill gå före oss?”

Den medelmåttige golfaren förvånas åter en gång över detta fascinerande spel som han ägnar så mycken tid åt. Denna utdragna sadomasochistiska njutning!

Det överraskande mellanområdet

Winnicott och Nalle Puh

Den franska psykoanalytikern Colette Chiland har fyndigt och vitsigt visat att Winnicotts namn tycks vara sammansatt av två av hans viktigaste begrepp. Winnie-the-Pooh är världens mest kända leksaksbjörn och cot är ett ord som betyder koj eller vagga (på fartyg), ja, cot är en sådan hängmatta ombord som omsluter seglaren under frivakten medan fartyget rullar. Chiland antyder därmed att Winni-cotts namn innesluter både övergångsobjektet och holdingfenomenet. Chiland leker här med orden och Winnicotts namn på ett sätt som kan sägas vara "winnicottskt".

Samtidigt hamnar hon kanske både rätt och fel. Övergångsobjektet kan ju vara så mycket mer än den ständigt avbildade nallen och behöver ju inte ens vara ett fysiskt föremål, och holdingbegreppet innebär ett hållande i en bemärkelse som går långt utöver den omslutande hängmattan, också om man låter den vara en poetisk symbol. När Chiland tillåter sig att leka med orden i en text om Winnicott har hon säkert befunnit sig i ett mellanområde och också själv blivit överraskad av sina ordfynd.

Jag tillåter mig också en lek och beger mig ut på mellanområdet – eller, som jag ibland kallar det, förvandlingsområdet – när jag kommer att behandla detta det kanske betydelsefullaste av alla Winnicotts begrepp. Det kan förefalla enkelt men är det bara skenbart, egentligen måste begreppet beskrivas indirekt och med kringgående rörelser, något som för övrigt också gäller för A.A. Milnes sagor om Nalle Puh, så varför inte börja där. I *Nalle Puhs hörna* läser vi följande i kapitel 8, Nasse gör någonting storslaget:

Halvvägs mellan Puhs och Nasses hus fanns en TänkePlats, där de brukade träffas ibland, när de hade beslutat att hälsa på varandra, och som där var varmt och lä, brukade de slå sig ner en stund och fundera över vad de skulle göra nu när de hade träffats. (Milne, 1928/1999, s. 135)

Texten baserad på föredrag i Svenska Psykoanalytiska föreningens offentliga seminarier om Winnicott.
Tidigare publicerad i Svenska Psykoanalytiska föreningens skriftserie nr 5, 2002.

Så tydligt har Nalle Puhs upphovsman uppfattat och beskrivit mellanområdet – och visst inser man att historierna om Nalle Puh och Winnicotts texter har sprungit ur samma underfundiga brittiska kulturkrets.

Att breda ut mellanområdet som en matta

Liksom Puhs och Nasses TänkePlats är mellanområdet ett område som både finns och inte finns. Det är ett hjälpbegrepp för att beskriva ett slags psykisk kvalitet, en metafor av samma slag som till exempel *laddning* eller *psykisk energi*. Det kan inte visas upp eller uppmätas. Det finns alltså inte men kan ändå skapas eller gestaltas i yttre mening som en iakttagbar plats eller ett fysiskt utrymme. Det behöver alltså inte finnas som något fysiskt men är ändå en realitet och inte en illusion. Det är relativt enkelt att skapa bilder eller metaforer för mellanområdet och vi använder då gärna fysiska ting. Jag har själv på flera ställen använt mig av bilden av en matta som vi föreställer oss är fäst i den inre världen och som vi rullar ut i yttervärlden för att undersöka något i denna.

Jag beskriver detta som en skräckinjagande handling som för det lilla barnet inte kan äga rum utan vidare: vi vågar oss på ett tidigt stadium inte ut ur oss själva på ett så riskabelt sätt, eftersom vår grundföreställning är att allt därute är fyllt av faror och tillintetgörande krafter. Vi måste därför i min metafor av detta område som både finns och inte finns känna oss trygga i att på ett eller annat sätt inbjudas till detta nya äventyr. Jag kan beskriva denna inbjudan som att en annan matta samtidigt rullas ut – varför inte en sådan röd matta som man rullar ut för att visa besökande gäster respekt och vördnad samt övertyga om fredliga intentioner och trygghet. I min bild rullar därför modern ut en sådan matta för att inbjuda eller tillåta sitt lilla barn att beträda en tidigare okänd värld.

Winnicott säger om detta följande:

Det mellanliggande område som jag syftar på är det område som man låter barnet ha mellan den primära skaparförmågan och den objektiva varseblivning som grundar sig på verklighetsprövning.

Och han fortsätter:

Övergångsfenomenen representerar de tidiga stadierna av utnyttjandet av illusionen, utan vilken tanken på ett förhållande till ett objekt som av andra betraktas som ett yttre objekt, inte har någon mening för människan. (1971/1984, s. 29)

Dessa rader tillhör de svåraste i hela Winnicotts resonemang om det flytande förhållandet mellan illusion och verklighet, det vill säga förhållandet mellan den hallucinerade, av driftsspänningar och omedvetna önskningar behärskade, inre världen och den yttre verkligheten, konkret möjlig att varsebli och uppleva som "objekt". Det lilla barnet står sålunda skälvanande och naket på den nyss utrullade mattan som nu delvis lägger sig ovanpå den matta som mamma rullat ut strax innan. Storögt betraktar det världen omkring sig med den outtalade frågan "Hittade jag på det här eller fanns det här före mig, kom det utifrån?" Hela tiden pågår den trygga känslomässiga kommunikationen mellan modern och barnet som skapar det potentiella utrymmet där dessa tankar blir möjliga. Det är ett avgörande ögonblick i människoblivandet, och det är här Winnicott varnar oss med sin skarpsinniga, nästan zenbuddistiska paradox:

Man kan säga om övergångsobjektet att det finns ett slags överenskommelse mellan oss och barnet att vi aldrig ska ställa frågan "Hittade du på detta eller kom det till dig utifrån?"

Därpå kommer det underfundigaste i Winnicotts tanke:

Det viktiga är att man inte väntar sig något avgörande på denna punkt. Frågan får inte ställas.
(Winnicott, 1971/1984, s. 30)

Den obesvarade frågan

Inom detta känsliga område som vi kommit att kalla mellanområdet sker nu inte bara detta att barnet lockas ut att i en relativ trygghet betrakta världen från ett nytt perspektiv med vidöppet sinne både inåt sin egen illusionsmättade inre värld och utåt mot den relativt okända och delvis skrämmande yttervärld om vilken det inte vet om det tillhör det själv eller inte, något som vi måste förstå är ytterst skräckinjagande på ett sätt som berör hela existensen.

Moderns uppgift är att hålla barnet genom att ge tryggheten i sitt hägn av beröring och omsorg. I den andan har hon också kommit att så småningom "rulla ut sin matta" för att skapa en relativt trygg basförutsättning för barnet att träda ut i yttervärlden. Hon gör nu något lika väsentligt när hon genom att inte svara på den outtalade frågan ovan håller kvar barnet i en oviss spänning och låter barnet självt hantera den verklighet som inom mellanområdet sakta håller på att avslö-

jas för barnet. Att hålla barnet – i Winnicotts mening ”hålla i ovisshet” – är som jag förstått det en oundgänglig ingrediens i den nödvändiga desillusionering som är nödvändig för det nya perspektiv på tingen som barnet inom det nyss beträdda mellanområdet upptäcker. En del av upptäckten är därtill att övergångsobjektet eller övergångsfenomenet blir tillgängligt som ett led i avvänjningen från primärobjektet mammas bröst. Detta är förvisso något häpnadsväckande nytt – låt mig kalla det en överraskning!

Winnicott betonar att denna helt avgörande psykologiska process är ett slags pendling mellan illusion och desillusionering, i vilken individen successivt lär känna och pröva verkligheten genom aktiviteter av olika slag inom mellanområdet. Det är här leken börjar och med leken förutsättningen för symbolisering och språk. Det är i detta förlopp individen lär sig att förbinda den inre verkligheten med den yttre, en process som Winnicott noga påpekar aldrig blir fullbordad utan som pågår så länge vi lever.

Jag har i mina böcker betonat den fram- och återgående rörelsen i den här utvecklingsprocessen i vad jag kallar den utvecklande dialogen, med dess ständiga pendling mellan frågor till omvärlden, illusion, desillusion, bearbetning, symbolisering och lek, parallellt med en nödvändig känslomässig och existentiell bekräftelse. Denna känslomässiga förankring behövs varje individ för att våga fortsatt träda ut i världen och genom dialogen bygga vidare på sitt själv och sin inre uppfattning om sig själv och världen i det som jag kallar det inre referenssystemet.

Gestaltningssyfte för illusion–desillusion

Jag tänker mig detta mellanområde och dess funktioner som en gestaltningssyfte för en förbindelse av illusion-desillusion under kartläggningen av världen. Jag tänker vidare att detta förlopp bereder varje individ en serie överraskningar.

Vad är då en överraskning? På engelska och franska talar man om *surprise*, som ordagrant handlar om att man blir tagen och i betydelsen berörd i den grad att berörelsen förstärks av ett prefix *sur* – över, kanske man skulle översätta med synnerligen berörd, omfattande skakad, kanske skakad i grunden. Någoting är inte som man hade föreställt sig utan på ett helt annat sätt – man blir överraskad, förvånad – något nytt uppenbaras. Det kan innebära en skräck – att något är betydligt svårare, smärtsammare, mer omfattande än man tänkt sig – eller det kan tvärtom vara så att det man upplever ger en förvånad lättnad, en aha-upplevelse, kanske något av en uppenbarelse.

Jag tror att just denna kvalitet av förvåning och häpnad är en viktig ingrediens i upplevelserna av illusion-desillusion som Winnicott beskriver som så avgörande för vad som sker inom mellanområdet. Känslan som är förknippad med upplevelsen är också en stark glädje. Det här är ett slags skapandets glädje som i utpräglade fall kännetecknar att det sker något av ett paradigmskifte för en människa. Jag tänker ibland att den första och starkaste upplevelsen har karaktären av upplevelsen i "Jag överlevde!" som ett slags triumf. Den innehåller glädjen i erövrandet av ett nytt område, en ny färdighet, en ny förmåga. Det är just i detta sammanhang som jag tror det är viktigt att gå tillbaka till det avgörande i att frågan "hittade du det eller kom det till dig utifrån?" inte får ställas eller besvaras.

Om vi däremot besvarar frågan eller söker underlätta den, förstörs processen. Den förlorar helt sin förvandlande kraft och vi måste börja om från början. Beredskapen att möta överraskningen är en integrerad del av processen och ingår som en viktig komponent i den känslomässiga utvecklingen och inte minst i kvalitén av att ingjuta en kreativ förmåga hos jaget.

Bevara din förvåning!

"Bevara din förvåning" uppmanade oss en gång Karl Vennberg (1955). Det är just en uppmaning till oss att livet igenom behålla öppenheten i processen av att tillåta oss både illusioner och desillusioner så att vi har kvar tillgången till mellanområdet och de förvandlingar som kan äga rum här.

I sina skrifter vidgar Winnicott snart nog sina resonemang sedan han en gång "upptäckt" mellanområdet och dess karaktär av att vara en tredje dimension emellan den inre psykiska världen av affekter och hallucinationer och den yttre världen av materiell verklighet, naturlagar och objekt. Mellanområdet blir området där människan leker, där religion och kultur har sin plats, där konst litteratur, teater och film utspelar sig och där också psykoterapin äger rum.

Och det är om psykoterapin som han yttrar sina välkända ord:

Psykoterapi äger rum i två lekområden som delvis sammanfaller, patientens lekområde och terapeutens. Psykoterapi handlar om två människor som leker tillsammans. Följden av detta är att när det inte går att leka måste terapeutens arbete inrikta sig på att få patienten att övergå från ett tillstånd där han inte kan leka till ett tillstånd där han kan leka. (Winnicott, 1971/1984, s. 59)

Åter kan vi gå tillbaka till mellanområdet och vikten av att inte besvara de avgörande frågorna kring illusion-desillusion utan att i psykoterapin hålla den ovissa spänning vid liv som medger för patienten att möta de avgörande överraskningar inom psykoterapins mellanområde som ger tolkningar liv och innebörd. Förklaras de faller de till marken, livlösa likt de roliga historier och vitsar som man söker förklara poängen i.

Häri ligger kraften i den utvecklingsförankrade psykoanalytiska psykoterapin som skiljer den från många kognitiva terapimetoder, där man bortser från illusion-desillusionsprocessens potential inom mellanområdet och hänger sig åt förklaringar och övningar som äger rum på en helt annan plats än mellanområdets.

Den unge Freuds vedermödor

Här faller mig i minnet ett av de första fall som Freud har beskrivit, nämligen fru Emmy von N. som han behandlade medan han ännu använde hypnos som sitt viktigaste hjälpmedel. Han hade nu, 1889, insett vikten av att söka efter minnen i patientens förflutna men han hade ännu inte upptäckt överföring och motöverföring eller ens säkert upptäckt sexualitetens generella betydelse för neurosbildningen. Emmy von N. var en 40-årig rik änka som under traumatiska omständigheter plötsligt förlorat sin man, som föll ned död efter en av deras gemensamma måltider. Det visade sig att hon också sett sin mor dö på liknande vis. Sedermera blev hon trakasserad och misstänkt för någon oklar delaktighet i makens för tidiga död. Emmy hade två döttrar som var 14 och 16 år gamla när hon kom till Freud. En av döttrarna hade gynekologiska besvär, och också Emmy hade ibland ont i magtrakten.

När Freud mötte fru Emmy låg hon utsträckt på en divan, knuten liksom i kramp och uppenbart lidande. Hon gav ifrån sig smackande ljud i något som liknade tics. Freud bedömde att hon led av hysteri och inledde daglig behandling, ibland både morgon och kväll och gav omväxlade helkroppsmassage med hypnos och dagliga samtal. I regel lämnade han henne i ett tillstånd där hon sov lugnt. När Emmy kände av sina symtom eller blev upprörd utbrast hon i ett utrop som Freud kallade en skyddsformel: "Var stilla, tala inte, rör mig inte!" – en mening som hon ofta upprepade i Freuds närvaro. Det var som om hon med dessa ord föregrep det som senare blev psykoanalysens metod – en metod som bland annat kom att gå ut på det vi nyss talat om, nämligen vikten att hålla processen illusion-desillusion levande. Vid ett tillfälle berättade fru Emmy om hur det i dagens tidning skildrades att någon

bundit fast en pojke och stuckit en vit råtta i hans mun så att han dött av skräck. Hon hade också hört om någon som haft en hel låda med råttor och hon utropade: ”Tänk att ha en sån råtta i sängen!” Fru Emmy skrek av skräck under sin berättelse och upprepade sin formel: ”Var stilla, tala inte, rör mig inte!” Freud försatte Emmy i hypnos och gav henne suggestionen att låta djurhallucinationerna försvinna. Hon somnade och Freud tog så tidningen, läste artikeln men fann ingenting om råttor omnämnt. När hon vaknade och fick höra att hon fantiserat det otäcka, skrattade hon bara hjärtligt åt den tokiga historien med råttorna som hon funnit på.

Så fortfar Freud med dagliga hypnosseanser och tonen mellan patient och läkare är förtrolig till dess det efter några veckor är dags att avsluta kuren. Fru Emmys besvär är bättre, hon både äter och dricker bättre och upplever mindre av sitt lidande. Freud har givit lugnande suggestioner och övertygat henne om att hon mår bra av kalla bad som han ordinerar. Så en dag är hon åter sämre, stammar och har tics. Hon berättar skräckslagen att hon sett en råtta i trädgården eller ett annat hemskt djur, hon hör hästar stampa som på cirkus, är orolig och tankarna far i hennes huvud, hon oroar sig för döttrarna och så vidare. I hypnosen återkommer hon till sin ängslan för djuren, och Freud ger lugnande suggestioner och förklarar att det inte finns något stall i närheten och inga stampande hästar. Hon talar om sitt hem på en gård där hon fallit i dimman och gjort illa sig och hur hon blivit förföljd av en tjur... Freud hypnotiserar henne och lugnar henne tills hon somnat. Så avslutas så småningom kuren med ytterligare något besök som Freud gör i hennes hem. Det visar sig att hon nu uppvaktas av en kavaljer och mår relativt väl.

I ett efterord från 1924 betraktar Freud sina första försök med ett leende men betonar också att så förfor han i sitt arbete innan han hade nått sina psykoanalytiska insikter som han under många år mödosamt samlat. Också av den flyktiga skiss som jag kunnat ge av Freuds berättelse från en tid för 120 år sedan framgår kanske att fru Emmy på alla sätt försöker förmå Freud att rulla ut mattan och följa henne i hennes förtvylade försök att få till stånd en process av illusion-desillusion i ett behandlingens mellanområde. Hon önskar intensivt att Freud ska leda henne fram mot det paradigmskifte som hon anar att hon behöver men som hon samtidigt fruktar och fascinerar av. Hennes utrop som antyder psykoanalytikerens förhållningssätt innehåller ju också en förbjuden önskan om det motsatta ”var inte passiv, tala till mig, berör mig – överraska mig!” Men Freud har ännu inte upptäckt överföringen, han har inte övergivit hypnosen utan söker vara den

förklarande, auktoritativa, tröstande läkaren. Snarast tycker den sentide läsaren att han är helt blind för de tydliga sexuella anspelningarna i Emmys fantasier. Freud värjer sig aktivt mot att förstå sin egen roll i detta. Därmed kommer relationen dem emellan endast att i de avspända stunderna mellan seanserna att likna en lek, en lek som båda flyr ifrån och som Freud, den oförvitlige läkaren, fruktar och med sina lugnande suggestioner dämpar också hos sig själv. Fru Emmy står som en vacker illustration till psykoterapin före psykoanalysen, en process som snarare undviker än använder de möjligheter som ovissheten inom mellanområdet kan erbjuda. Man kan tydligt se hur både Freud och fru Emmy var och en på sitt sätt demonstrierar hur de är offer för sina omedvetna fantasier.

Ett uppvaknande ur de omedvetna fantasiernas värld

Det kan som kontrast till den tidige Freuds famlande försök att komma till rätta med sitt eget och Emmys omedvetna agerande vara värt att fundera en smula kring hur man idag kan se på förhållandet mellan det omedvetna och Winnicotts tankar om mellanområdet och min egen betoning av hur just överraskningsmomentet kan ses som centralt i processen illusion-desillusion som är så viktig för Winnicott.

Jag tänker att människoblivandet är ett slags uppvaknande ur de omedvetna fantasiernas värld. Dessa omedvetna fantasier kan tänkas utgöra ett konglomerat av kroppsliga förnimmelser via alla sinnesorgan som når hjärnbarken på ett till att börja med helt kaotiskt vis. Vissa mönster formas och löses upp, vissa gestalter får struktur via syn och hörsel och kanske organiseras de också med hjälp av de förberedda förväntningar om mönster som tycks medfödda som ett ansiktes form eller den kommande näringens lukt eller smak kopplat till starka önskningar om driftstillfredsställelse. Allt sådant kroppsligt förnummet och förankrat utgör det omedvetna.

Det är en gåta hur medvetandets första form tas in och formas i det inre. Min tanke är att en sådan första form tar sin början genom ett första utbyte med omgivningen, i början av det jag kallar den utvecklande dialogen. Kan det vara ett ursprung som tar form i en illusion om att hela världen bara är del av en själv? Förnimmelserna av annanheten i form av beröring eller röster hotar illusionen om att vara det globala varat. Begynnelsen blir då att lockas ut på den första mattan till en desillusion om att allt inte tillhör en själv, att det finns en annanhet och Winnicotts fråga kanske inställer sig redan här: ”Hittade jag på jag detta – är det en del av mig? – eller kom det till mig utifrån?”

Att själva frågan ställs torde vara förknippat med ofatt-

bar existentiell ångest – Winnicott beskriver den någonstans som en ångest att gå i bitar, ständigt falla, upplösas. Överlevandet blir därför den första överraskningen – överlevandet i kraft av det Winnicott kallar holding – att modern med sitt hållande av barnet ger det ett slags trygghet i överlevnaden och samtidigt genom sin beröring bekräftelse av yttre gränser. Kan den förnimmelsen vara en början till en kristallisation i det globala omedvetna dunklet, något som tas in som ett spår av medvetenhet?

Det finns hos centrala nervsystemets högre funktioner en tendens att söka samla gestalter av meningsfullhet av de infallande intrycken, en funktion som starkt torde förstärkas genom samspelet med en hållande omgivning. Därtill finns en grundläggande tendens som av neurovetenskaparna kallas "seeking systems". Individerna söker gensvar för att sammanställa mönster som kan bilda en grundstruktur för ett medvetande. Här någonstans tycker jag mig urskilja det som jag beskrivit som inbjudan till en exkursion på mellanområdets utrullade matta. Illusioner följs av desillusioner i denna process – frågorna dyker upp, de som enligt Winnicott inte får ställas, nämligen uppfann du det eller fanns det där förut? Jag urskiljer i förloppet ett utrymme för en begynnande medvetandeprocess med flytande gränser mot det omedvetnas påträngande kaos med fantasier och affekter. Detta skeende ser jag som en livslång process – som krävs för att hålla ett utvecklande medvetande vid liv. Hållandet, bekräftelsen, leken med objekten i mellanområdet och därpå den begynnande symboliseringen är inslag i denna kontinuerliga process som skapar de öar eller strukturer i det omedvetnas sfär som i övrigt behärskar psyket. Om inte processen inom mellanområdet ständigt har sin gång tänker jag att risken för psykos och sammanbrott kan växa. Winnicotts visdomsord om att frågan inte får ställas i paradoxen kring mellanområdet är en fingervisning om hur viktigt det är att det finns en öppenhet i processen. Övertygelsen att det går att uthärda ovissheten är viktigare för medvetandebildandet och känslan av överlevande själv än något slags schabloniserad eller tillskriven visshet.

Tillåt mig att skärpa paradoxen i följande formulering: Kan det vara så att förmågan att härbärgera ovissheten medför uthärdandet av att det omedvetna ständigt omger oss – är det kanske just detta som är medvetenhetens kärna?

Ovissheten och "Det kusliga"

Medan jag talar om ovissheten och möjligheterna som det överraskande mellanområdet kan erbjuda vill jag påminna om en annan artikel av Freud som väl anknyter till Winnicott,

nämligen *Das Unheimliche* [Det kusliga] från 1919.

Freud diskuterar i sin artikel det kusligas uppträdande i litteratur och konst liksom i det vardagliga livet, då vi i oviss-het och dunkel kan inbilla oss saker, tro oss se spöken eller ovanliga tecken eller sammanträffanden som får oss att tvivla på våra sinnen. Gränsen mellan levande och döda ting tycks plötsligt utsuddad och vi känner oss stå på gränsen till den värld som gestaltas i sagor och sägner. När det sagolika eller mytiska är klart och definierat som i *Odyssén* eller i Shakespeares dramer (utom *Stormen* eller *En midsommarnattsdröm*) så förlorar det sin överraskningskaraktär och därmed sin speciella kuslighet. Freud exemplifierar med hur den livlösa dockan Olympia tycks få liv i operan *Hoffmanns äventyr* där somliga levande förlorar sin själ till dockor som lever upp, ett tema som också gestaltats i baletten *Coppelia* av Léo Delibes. Det är historier om liv och död fyllda av olika plötsliga överraskningseffekter.

Vi kan ibland inte frigöra oss från en kuslig känsla i osäkra situationer som när vi kommer in i ett mörkt rum, också om vi vet att allt är som vanligt. Freud gör i sin uppsats en ordlek av det tyska ordet "Unheimlich" och dess likhet med "heimich" eller "heimlich" som har med det hemvanda och vanliga att göra. Vi möter själva begreppet kuslighet i det hemvanda som är förändrat eller har blivit skrämmande på ett sätt som sätter vår fantasi i rörelse och som får oss att för ett ögonblick tvivla på våra sinnen. Det kusliga för oss in på ett annat område där illusion-desillusionsprocessen driver sitt spel och där själva tvetydigheten och ambivalensen i känslorna kring vad som sker försätter oss i det kusliga tillståndet.

Freud betonar att i dessa sammanhang sätts många grundläggande frågor i rörelse inom oss, det gåtfulla i livet, dödens problem, ett eventuellt liv efter detta och alla de illusioner och förhoppningar som finns knutna till det som kanske är hinsides. Freud betonar i sin artikel med exempel ur litteraturen att det bara är det tvetydiga som skapar den kusliga känslan och som försätter oss i det tillstånd som kan beskrivas som öppenhet inför det bortträngdas återvändande.

Jag tar upp dessa resonemang hos Freud om det kusliga som han så småningom lyfter upp från någonting negativt till ett tillstånd av öppenhet inför förändring och förvandling därför att de pekar fram mot det som Winnicott så tydligt återkommer till i hela sitt författarskap.

Den tidige Freud står främmande inför alla de budskap som Emmy von N. sände till honom genom alla sina utsagor, utrop och föreställningar. Främst genom sina studier av drömmar och felhandlingar lärde Freud så småningom känna det

omedvetnas språk och de symboler som, om de tas emot och ges tillbaka till patienten, ger henne den kunskap som hon själv besitter. Freuds egen utveckling leder så småningom fram till djupnande kunskaper om det omedvetna och en öppenhet inför det han kallar "das Unheimliche". Winnicott läste som ung medicinare Freuds *Drömtydning* som blev bestämmande för hans beslut att bli psykoanalytiker. Som barnläkare kom han att alltmer tydligt urskilja fältet av kommunikationer mellan föräldrar och barn som kom till hans konsultationer. Freuds mödosamma väg till förståelsen av det omedvetnas språk blev Winnicotts utgångspunkt när han i spelet mellan föräldrar och barn urskiljde det han kom att kalla mellanområdet. Säkerligen överraskade honom upptäckten av vad han såg och framförallt de perspektiv som den väckte, tankegångar som kulminerade i hans *Lek och verklighet*, där den då 20-åriga uppsatsen om övergångsobjekt och mellanområde inleder en sammanfattning av den alls inte lättfattliga teorin om det öppna spelet mellan illusion och desillusion som Freud snuddar vid i *Det kusliga*.

Paradoxen i att behålla gåtan olöst

Detta kusliga återfinns just i Winnicotts paradox om att man inte får skingra dunkelheten kring vad man tror sig ha uppfunnit och vad som fanns förut. Paradoxen i att behålla gåtan olöst tycks mig vara grunden i den specifikt mänskliga nyfikenhet som är nyckeln till förändring, växt och utveckling med en beredskap för överraskningar. I hållningen finns också en ödmjukhet inför den terapeutiska uppgiften, att som terapeut inte veta bättre, inte ange riktningen, att orka med att inte veta. Det man kan göra är att rulla ut mattan och lyssna till Emmy von N:s utrop: "Var stilla, tala inte, ta inte i mig!" Överraskad och häpen kommer man då att beträda mellanområdet och i gynnsamma fall avlöser nya perspektiv varandra för både patient och terapeut.

Allt verksamt terapeutiskt arbete liksom fruktbart genomlevda kriser i livet för enskilda liksom för stater bygger på att vi håller oss inom mellanområdet, tillåter oss överraskningar och öppenhet inför oanade möjligheter. Detta ligger i också den historiska processen och i demokratins väsen. Vi vet aldrig med säkerhet vilken utveckling vi går till mötes och vi behöver därför modet att förhålla oss öppna till illusionerna och till det kusliga.

Världens mest omskakande överraskning som i all sin grymhet drabbade oss den 11 september 2001 är ett ytterst påtagligt exempel. Inom var och en väcktes oanade känslor, fantasier och för många blev händelsen en gigantisk desillu-

sion. Det kusliga uppträdde i vredgad nakenhet mitt på Manhattan inom synhåll för Frihetsgudinnan. Ingen undgick att reagera och våldsamma reaktioner följde, där det religiösa språket fick nytt liv och Djävulen och Det Onda personifierades i Usama bin Ladin av medierna i USA, medan bin Ladins anhängare utpekade USA som ”de otrogna”. President Bush utnämnde sig till Guds utvalde och sökte elda upp ett oresonligt och låsande hat. Den debatt som följde världen över visade dock prov på en viss grad av uthållighet inför den våldsamma desillusionen att vi inte alls levde i den bästa av världar. Utihärdandet av det outhärdliga blev så småningom möjligt, bland annat genom att man tog skämtet och den folkliga humorn till hjälp. Så döptes den utpekade bin Ladin av folkhumorn till mister Bean Ladin. Också i denna humoristiska respektlöshet finns ett överraskningsmoment som hör till det mellanområde vi talar om. Skräcken, terrorn och det kusliga kan ibland hanteras med överraskningens humor.

Världen förändrades i det korta perspektivet, ja, men i det längre är den ju densamma. Vad vi kan hoppas på är att öppenheten förblir tillräcklig för att vi skall orka hålla en levande dialog mellan illusion och desillusion i det som var en tragisk och drabbande överraskning. Det finns ju i den knallhårda verklighet som terrordåden utgjorde också en nivå som tillhör mellanområdet och som därmed tillåter reflexion och eftertanke på en annan nivå än den realistiska handlingens utagerande. Det gäller att ta vara på den nivån samtidigt som brandkårerna gör sitt. Winnicott ger oss måhända ett i grunden optimistiskt instrument att ta oss igenom också det allra svåraste, inte minst genom sin paradox: tro inte att du säkert kan veta något men var beredd att överleva varje överraskning. Så vill jag formulera en uttolkning av en av flera möjliga innebörder i Winnicotts paradox.

Den åttonde dödssynden

Ni vet ju vilka de sju dödssynderna är: Vällusten, girigheten, avunden, vreden, frosseriet, lättjan och högmodet. Men det finns en dödssynd som jag tycker är värre och har svårare följder än de andra sju: oförsonligheten.

Den som odlar sin förorättelse och snarstucket avvisar dem som närmar sig med ett kort "lämna mig i fred!" har allt annat än fred i sinnet. Man borde undersöka uttrycket "låt mig vara i fred" genom att pröva det motsatta, kanske sannare: "låt mig vara i krig!" Den oförsonlige önskar ingen fred utan fortsatt maktutövning, erövring, strid och förtryck. Den oförsonlige tar inte emot några ursäkter och bryr sig i grunden bara om sig själv. Den oförsonlige värnar om sin förorättade position. Den oförsonlige tror ännu på det ärofylla kriget och ser förhandlingsbordet som nederlaget. Ändå förhåller det sig tvärtom.

Ty den oförsonlige saknar ännu tillgång till äkta sorg. Den äkta sorgen förutsätter något slags avstående, att i någon form lägga ned och lämna ifrån sig vapnen, att ge upp den oförsonliga positionen för att komma till förhandlingsbordet. Den principen gäller politiska makter lika väl som individer som befinner sig i konflikt.

Oförsonliga krigsmakter låser sig i sina snävt primitiva uppfattningar om den andres onda natur och sin egen självklart rättmätigt goda. Tillräckligt grym hämnd ska lösa problemen. Att söka förtroende tycks båda parter meningslöst. Oförsonliga makar kan på samma vis låsa sig i en hemmets frysta ställningskrig och låter solen gå ned över sin vrede. De lägger sig med ryggen emot varandra och snäser "lämna mig i fred" till varandra. Men de lämnar varandra i ett inbördes krig och den äktenskaplig sängen blir en skyttegrav i stället för en viloplats. Det är också främst oförsonligheten som förgiftar också de enskilda människornas konflikter och lämnar parterna i krig. På samma sätt utlämnas stater i konflikt till den uteblivna dialogens tystnad i misstänksamheten mot alla fredstrevare, och det förblindande hatet växer alltmer. Ingen av parterna ser längre den sorg över sakernas tillstånd som de döljer bakom sina masker av osårbarhet och tuff styrka. Bara upp-

Bearbetning av ett inlägg i "Tankar för dagen" i Sveriges Radio, P1, 2001.

trappning av våldet tycks återstå. Inbördeskrigen är de grymmaste och bittraste av alla krig därför att de innehåller så mycket sorg, sade en gång Harry Martinson. Vad han den gången främst syftade på var hatet mellan honom och hustrun Moa på trettioalet. Sedan dess har världen fått bevittna ett stort antal inbördeskrig och brödrakrig i olika delar av världen där ofattbar grymhet har utvecklats. Sprängningen av den oskattbara bron i Mostar synes mig som ett av brödrakrigens mest symboliska offer. Bron av sten förenar nu åter de båda klippstränderna, men bron mellan människorna, den bro som skulle resas i försonlighet är ännu inte fullbordad. Oförsonligheten fortsätter att rasa byggnadsställningarna. Men någon annan väg till stabil fred än förhandlingens och försoningens finns inte. Att lära känna och bearbeta sorgens och besvikelsens källor i en ömsesidig dialog är ett av de få sätt vi har när det gäller att komma till rätta med oförsonligheten. Därvid måste våra föreställningar om segertåg, fiendens förödmjukelse och alla triumfbågar avskaffas. Människorna måste avstå från triumf för att finna vänskap bland forna fiender. Avstånd och eftergifter är de främsta fredsvapnen. Fredsgåvor till trätobröder. Sen kan vi lämna dem i fred, men lämna dem inte i krig.

Om kärlekens helighet

Det är bara drygt sextio år sedan homosexualitet upphörde att vara en straffbar böjelse och inte ens trettio år sedan denna sexuella läggning ströks ur den diagnostiska sjukdomsklassifikationen. Homosexualitet, omgärdad av så mycket fördömsfullhet, ses idag som en fråga om sexuell orientering som långsamt blir alltmer accepterad i vårt mångkulturella samhälle.

Människor har i alla tider intresserat sig för de sexuella hemligheterna, för olika sexuella praktiker och sökt orientera sig själva som sexuella varelser genom fantiserande och hemliga jämförelser. Den sexuella nyfikenheten tycks aldrig stillas, hur mycket upplysning som än meddelas, hur mycket porrfilm och erotisk litteratur som än blir tillgänglig. Allt sådant tycks hamna bredvid målet, eftersom nyfikenheten, fantasierna om konststillhörighet ytterst mynnar ut i frågan ”duger jag som jag är?”, en fråga som ingen upplysningslitteratur kan besvara. Den sexuella nyfikenheten och denna hemligheternas utforskning handlar i grunden mera om undran över kärlekens väsen än om sexuella praktiker och sexuell upplysning. Frågan berör kärlekens mysterium som lyser upp den som möter kärleken som en helighet som kommer att kasta ett helt nytt oväntat ljus på den ackompanjerande sexualiteten.

De sexuella varianternas utprovning i promiskuösa eller ”knulldompis”-sammanhang hör mestadels till ungdomens allmänna sökande efter identitet. De som finner någon att älska, finner plötsligt att experimenterandet är över, de över-svämmas av kärlekens helighet och alla perspektiv förändras. Kanske det handlar om upptäckten av den egna sexuella identiteten, kanske framförallt om en helighet i relationen till en annan människa, en öppning av tillit i den intimaste av relationer, under en period ett uppgående i en ömsesidig exklusivitet som är förälskelsens igenkännande. Många talar om att det känns som att ”komma hem”, att äntligen finna en vila hos en annan människa. Frågan ”duger jag som jag är?” verkar ha upphört att vara relevant.

Att i en relation finna evidens i sig själv genom en annan är kärlekens helighet. Heligheten blir viktigare än könet på den som älskar. Upptäckten kan verifiera en tidigare kanske

En förkortad version av texten publicerades i *Svenska Dagbladet* den 12 april 2007.

fruktad homosexuell läggning och vinna den egna acceptansen för den. Känslan av helighet uppstår förstås också i vanlig förälskelse mellan man och kvinna. För yttervärlden kan den te sig trivial, kanske, men för kontrahenterna är känslan unik och helig. Kärleken blir en livslösning med den lättade formeln ”detta har jag alltid vetat” eller ”det var ju detta jag ville utan att veta om det”.

Livet erbjuder många problem och skiljevägar. Livslösningarna som anvisar vägar att gå kan man kalla de avgörande valen. Jag tycker beteckningen *livslösning* kan vara en god beskrivning av att finna sin sexuella orientering genom att våga bejaka kärleken till en annan människa. Kanske kan upptäckten av denna unika livslösning antyda något slags medfött ursprung. För en del är detta tänkande viktigt, för andra måhända inte intressant. Den existentiella upptäckten av en helighetsaspekt i en livslösning måste för individen vara det grundväsentliga.

Homosexualitet kan vara uttrycket för en livslösning bland andra och inte mer ”patologisk” eller ”naturlig” än andra livslösningar som yrkesval, vetenskaplig hängivenhet eller konstnärlig passion. Vi har alla olika sätt att finna vägar där vi kan utforma våra förutsättningar i vår levnad. Viktiga relationer spelar avgörande roll – föräldrar, mentorer, förebilder och inte minst just kärleksrelationens helighet.

När människor älskar varandra och vill fortsätta att leva i kärlek, uppstår trohet och monogam förtrolighet utan ansträngning. Inga löften behövs, men heligheten i upplevelsen kan kännas så stark att den behöver befästas bortom fattbarheten i vanligt mänskligt tänkande. Ett vanligt sätt att befästa äktheten i kärleksrelationen är ett ceremoniellt, borgerligt eller kyrkligt, det beror på. Människans behov av att uttrycka helighetens upplevelse finns i uppfinningen av religioner, som kan kodifiera det heliga. Heligheten i människors förbund kallas äktenskap och beseglas i en ceremoni där man ger sig åt varandra, gifter sig. I detta finns tanken om familjebildning och ett uppväxande släktes behov av omsorg inom ett samhälles minsta cell. Också i denna tanke finns, om man så vill, en helighet. Jag finner det självklart att religiösa och andra ceremonielets utformare ska respektera denna upphöjelse av människors önskan att bilda par och familj, vare sig paret är olikkönat eller ej. Det bör vara känslan av helighet i kärleksförbundet som är avgörande.

När ett kärleksförbund utgör en livslösning för ett par människor, kommer de till ro i en varaktig relation och så småningom uppstår ett slags känslomässig överskottsenergi, en önskan att dela med sig av sitt liv och kanske också av kän-

lan av helighet. Familjebildning och barn är en naturlig form för utlopp av den här energin. Konstnärligt eller vetenskapligt skapande kan vara ett annat utlopp. Samma förlopp kan också mynna ut i odling, hobbies, idrottsintresse eller arbete inom politik eller ideella organisationer. De som kallas eldsjälarna är bärare av sådan energi. Andra grupper med samma kategorier av livslösningar upplever att det viktigaste är att berika livet genom att föda, ta hand om och fostra barn i en familj. Samhället kan i sin mångfald respektera och stimulera den ena eller andra inställningen och alla möjliga livslösningar, så länge det inte skadar andra människor.

Homosexuella par som vill bli föräldrar ska inte behöva hindras av den barriär som utgörs av biologin. Barn kan skaffas på varjehanda vis. Föräldraskapet är ett viktigare uttryck för den samhälleliga grunden med familjen som samhällets urcell än den biologiska samhörigheten. Den må vara den vanligaste och bekvämaste lösningen på familjebildningen, ibland så enkel att glorian åker på sned och familjer bildas utan att heligheten hinner med eller alls får plats.

Ingen skulle ifrågasätta att vetenskapsmän eller konstnärer av en viss inriktning och besatta av ett stort engagemang skulle få adoptera barn. Vi skulle snarare vid utredningen peka på deras hängivna ambitioner eller speciella talanger som kvaliteter för föräldraskapet. Men vi har ingen aning om hur de skulle utforma sitt föräldraskap. När det gäller livslösningen homosexualitet tycks dock helt andra regler gälla. Vi accepterar att barn föds till vilka biologiska föräldrar som helst; barnens rätt i sammanhanget tas upp till diskussion bara när föräldraskapet inte fungerar, barnen misshandlas eller utsätts för övergrepp. Ingen prövar på förhand heterosexuella föräldrars lämplighet eller olämplighet att avla och föda barn. Barn föds därför till föräldrar i ett otal olika konstellationer, också där föräldrarnas livslösningar egentligen inte medger utrymme för barn. De barnen kommer alltid i kläm, men sådant är nu en gång livet.

De homosexuella är ju egentligen inte alls någon grupp utan vanliga människor bland andra med behov och lidelser och deras olika sätt att leva sina liv kan ge utrymme för barn eller så gör de inte det. De kan som andra människor vara ensamstående eller sammanboende och vill de befästa ett förbund ska de som andra kunna ingå äktenskap med eller utan helighetens kyrkliga välsignelse. Människor som har utrymme för barn och längtar efter att barn men inte får några är rimligen de som strävar efter att adoptera eller skaffa barn med hjälp av till exempel insemination. Deras föräldraskap kvalificeras redan utifrån deras längtan efter barn och deras önskan

att bidra till barns uppväxande till så fria och ansvarsställande människor som möjligt.

En invändning kan vara att det enkönade föräldraskapet inte ger barnet möjlighet att orientera sig till det andra könet i sin inre värld. Barnet i homosexuellas inre föreställningar torde dock inte se annorlunda ut än barnet i heterosexuella föräldrars inre. De flesta människor har förhoppningsvis i sin inre värld en respektfull inställning till både män och kvinnor och en nyanserad inställning till det manliga och det kvinnliga, och det är giltigt oavsett sexuell livslösning.

En pappa kan förmedla sin kvinno- och sin kvinnosyn till sin dotter liksom en mamma kan förmedla sin manssyn och bilden av mannen till sin son och tvärtom. Det som förmedlas kommer att präglade barnens inställning på gott och ont. Det gäller på liknande sätt för homosexuella och för heterosexuella, för ensamstående eller samboende vuxna. Jag tänker att risken att den förtryckande "machopappan" kan förmedla en kvinnoföraktande syn till sin son är lika stor som att den manshatande besvikna kvinnan kan förmedla en mansföraktande attityd till sin dotter vare sig de är homosexuella eller heterosexuella till sin läggning.

Blivande adoptivföräldrar utreds noggrant rörande sin lämplighet och omständigheter inför att ta emot ett barn. Det gäller olikkönade eller likkönade äktenskap liksom för ensamstående som vill adoptera barn. Utredningen är ibland så omfattande och ingående att den av många som längtar efter barn upplevs som förnedrande.

De homosexuella par som söker adoption utreds med liknande noggrannhet. Eller kommer den att bli mer grannlägga? Med hänsyn till långsamheten i fördomarnas upplösning blir den ofta det. Attityders förändring tar ibland flera generationer. Kärlekens helighet kan till och med skymmas av fördomarnas seghet. Outtalade ifrågasättanden kan då kännas så mycket mer förnedrande.

Alla som längtar efter barn och vill välkomna att ett barn får växa upp i deras hem borde ges chansen att förverkliga sin önskan, och alla barn som söker ett gott hem bör ges chansen att få ett sådant och helst också få del av kärlekens helighet.

Om det är en god chans eller inte har med andra omständigheter att göra än föräldrarnas sexuella livslösning. Det är ändå alltid ett lotteri för ett barn till vilken värld det kommer att födas.

Varför är psykoanalysen inte önskvärd?

Psykoanalysen har aldrig varit emottagen med entusiasm av psykiatrin. När det svenska psykiatriska etablissemanget mötte psykoanalysen efter Poul Bjerres besök hos Freud var skepsisen från början stor. Kanske hade det att göra med Bjerres egensinniga sätt att uppfatta och förmedla de psykoanalytiska tankegångarna. Troligare är kanske ändå att psykoanalysens idéinnehåll upplevdes hotande i en tradition som framförallt observerade, mätte och bedömde symptomen hos människor snarare än att man som Freud lät dem berätta och tala till punkt. Den svenska psykiatrin företrädde av Bror Gadelius som var en vetenskapsman som från sin naturvetenskapliga synpunkt måste ta avstånd från de tillgängliga freudska skrifterna om drömmar, vitsar och felhandlingar och som inte förmodde eller ville sätta sig in i den provocerande tanken att människans själsliv till största delen är omedvetet och präglad av kaotiska omedvetna fantasier så som de framträder i den nattliga drömmen. Ändå tycks han ha varit försiktigt positiv till Freuds teorier om sexualitetens betydelse. Sådant flum som drömtydning kunde dock inte beviljas inträde i den kliniskt rena psykiatrin vars begynnande vetenskap måste grunda sig på empiriskt iakttagbara fenomen som kan registreras och klassificeras.

Psykiatrins njugga inställning till psykoanalysen fortfor under de följande årtiondena, trots eller kanske snarare på grund av att Freuds skrifter anammades och översattes inom humanvetenskaperna, företrädde främst av litteraturhistorikern John Landquist, *Drömtydnings* översättare. Freud konstaterade själv i ”Den psykoanalytiska rörelsens historia” att de skandinaviska länderna hade varit mer kallsinniga till psykoanalysen än andra regioner.

I USA hade psykoanalysen helt annan framgång och acceptans inom den psykiatriska världen, dock framförallt som bas för de många privatpraktiserande läkarna i de amerikanska

storstäderna. Det blev på modet att alla och envar hade en "shrink" att gå till ungefär som katolikerna besöker sina bikt-fäder. Men den stora massan av psykiatrer inom den amerikanska psykiatrin förhöll sig avvaktande eller negativa till de psykoanalytiska teorierna.

I Nazi-tyskland brändes Freuds böcker och i Ryssland, där psykoanalysen tidigt fått fäste, också inom del av psykiatrin, förbjöds psykoanalysen och utrensades under 30-talet. I efterkrigstidens Europa, främst Storbritannien, Frankrike och Italien sökte man på olika sätt införliva det psykoanalytiska tänkandet i psykiatrisk praxis. Freuds *Gesammelte Werke* utgavs på 40-talet i flygande fläng i London, och snart planerades en stor engelsk översättning. I Storbritannien hade många psykoanalytiker gjort sig kända inom delar av psykiatrin, färgstarka personer som D.W. Winnicott, Maxwell Jones eller W. Bion, alla kända genom insatser inom psykiatrin i fält under krigsåren, både i det militära och i det civila.

I Frankrike leddes under 1960-70-talen den kvarterspsykiatriska verksamheten inom 13^e arrondissementet i Paris av psykoanalytiker, både inom barn- och vuxenpsykiatrin. I Italiens progressiva socialpsykiatri som stod på sin höjdpunkt på 1970-talet var de radikala vårdformerna, åtminstone delvis inspirerade av ett psykodynamiskt tänkande.

Efter en nedgång för psykoanalysen på 40- och 50-talet i Sverige kom på 1960-talet ett uppsving, då många psykoanalytiker fann möjligheter att förena psykoanalytiskt tänkande med praxis inom psykiatrin. Omdaningen av psykiatrin i vårt land under 1970-talet genomfördes av många psykoanalytiskt utbildade företrädare inom den offentliga psykiatriska vården i olika delar av landet.

Det psykoanalytiska tänkandet gick under de här åren hand i hand med samhällskritiska strömningar, åtminstone delvis. Mer radikala företrädare rynkade nog på näsan åt det faktum att många som var verksamma psykoanalytiker delade sin tid mellan den offentliga verksamheten och privatpraktik på deltid.

En av dem som från både psykoanalytiskt tänkande och samhällskritisk hållning riktade kritik mot den existerande psykiatrin och barn- och ungdomspsykiatrin på 1970-talet var Anders Torold som tragiskt försvann 1976. Han efterlämnade en mycket läst artikel, "Mot en kritisk psykiatri – vetenskapsteori, människosyn, samhälle", som sammanfattade en humanistisk och psykodynamisk hållning i det psykiatriska arbetet. Han skrev bland annat följande tänkvärda rader:

Det är konflikten mellan tre principer i människans liv och i hennes natur: tankarnas princip, ordens princip och handlingarnas princip. Ursprunget till konflikten mellan mig och mina medmänniskor är att jag inte säger vad jag menar och att jag inte gör det jag säger att jag ska göra. Därigenom förvirras och förgiftas situationen mellan mig och den andre mer och mer och jag är i min inre splittring inte längre i stånd att bemästra den; trots mina illusioner har jag blivit en vanmäktig slav under den. [...] Då finns ingen annan väg än upplevelsen av en vändpunkt: ... människan måste finna sig själv, inte det självklara egocentriska "Jag" utan ett "Själv" djupt i dig i egenskap av en i världen levande person. Detta går emot allt vad vi är vana vid.

Citatet anger något av den tidsanda som växte fram när psykiatrin i Sverige stod inför en väldig omorganisation med nedmontering av de stora institutionerna till förmån för en uppbyggnad av den öppna vården och detta främst med en närhetsprincip och ett samhällsengagemang. Vid sidan av denna grundhållning fanns också det psykoanalytiska tänkandet, kanske något uttunnat i vad som kommit att kallas psykodynamisk teori, grundad på psykoanalys men med mer betoning av interaktionen mellan människa och omgivning än av tonvikt vid sådant som omedvetna fantasier och infantil sexualitet.

De psykoanalytiskt skolade medarbetarna kunde i det psykiatriska arbetet och i samhället runtom inom många områden, såsom barn och familjeverksamheten, familjerådgivningen och olika sociala verksamheter, se de psykiska konflikterna utagerade, liksom inom kriminalvård och rättspsykiatri. Utlåtanden och åtgärder präglades under ett par årtionden av psykodynamiska resonemang och tänkesätt.

Emellertid fanns en annan miljö där man liksom tidigare såg på psykoanalysen med skepsis, nämligen inom universitetsklinikerna och forskarvärlden. Här var de naturvetenskapliga metoderna med mätbarhet och statistiska analyser av hårda data allena rådande, särskilt inom den medicinska världen. Produktionen av forskningsrapporter och resultat inom hjärnforskningens synliggörande områden medförde att allt fler av de beskrivande och socialpsykiatriska undersökningarna skattades lägre än naturvetenskapligt baserade studier som snabbt kunde leda till akademiska karriärer och tillgång till forskningspengar och makt över undervisning och värdegrunder

för psykiatrin. Själsläkekonsten blev snart neurovetenskap och själva ordet psykiatri – själsläkekonst – tonades ner. Också inom socialmedicinen som gränsade till socialpsykiatrin skedde en statusförsämring och nedmontering av tänkandet om samband mellan sociala och psykologiska skeenden och den psykiska hälsan. Kanske den legendariske socialmedicinaren Gunnar Inghes död 1977 kom att bli en vändpunkt för denna gren av medicinen som humanistisk verksamhet. P.C. Jersild antyder något av denna utveckling i sin senaste bok *Medicinska memoarer*. Neuropsykoanalysen med företrädare som Mark Solms och neurologer som Jaak Panksepp eller Antonio Damasio lät skymta en ljusning, men det förefaller som den gren av neurovetenskapen som sysslar med fantasi och känsloliv inte vunnit större steg i neurovetenskapens mittfåra. Snarare tycktes psykiatrin under det sena 80-talet alltmer domineras av hjärnkemins framsteg och de neuromanipulerande läkemedel som utgör försäljningssuccéer för läkemedelsindustrin. Varje nummer av *Läkartidningen* eller av tidskriften *Svensk Psykiatri* fladdrar som brokiga blad av braskande annonser som utlovar lugn, harmoni och frihet från humörsvängningar via ångstdämpande och antidepressiva substanser. Den nya tidskriften *Neurotransmittorn* gavs ut till alla läkare. Det verkar som om hela själsläkekonsten sålt sig billigt till läkemedelsindustrin, hjärnkemin och checklistemetoder. De amerikanska diagnostiska manualerna ersatte snart den beskedliga klassifikation av sjukdomar som Socialstyrelsen stått för. Med hjälp av avprickning på checklistor kunde nu avgöras om en person är deprimerad eller inte, om han eller hon har ett fobiskt syndrom eller panikångest och vid uppnådda poängtal kan bestämmas vilket eller vilka farmaka som skall sättas in. Den kliniska praktiken standardiseras på detta sätt alltmer. Intresset har kommit att förskjutas från den personliga kontakten med människan till olika metoder att mäta syndrom och hjärnfunktioner. Denna neurovetenskap är säkerligen inte helt av ondo men dess synsätt med uppmärksamhet på symptom och syndrom fjärrar verksamheten från det humanistiska perspektivet. Det blir då också svårare att se folkhälsan i vidare sammanhang än i stressperspektivet med dess mätbara parametrar. Samtalet i dialog med patienten hamnade i bakgrunden.

Idag har KBT intagit scenen när det gäller psykoterapi inom den offentliga psykiatrin. Den manipulativa kognitiva psykoterapin har för positivistiskt orienterade forskare visat sig kunna inpassas i de former som krävs för att man enligt naturvetenskapligt mönster ska kunna visa resultat som tyder på att evidens föreligger, nämligen att behandling med KBT

visar bättre resultat än jämförbara kontrollgrupper. Existerande forskning rörande psykodynamisk psykoterapi har konsekvent negligerats, då man efterlyst mer "evidens."

Nu kompletteras KBT metoderna som riktar sig mot olika typer av psykiska symptom med det som kallas DBT – dialektisk beteendeterapi – som när det gäller behandling av människor med personlighetsstörningar till exempel använder sig av "mindfulness," ett begrepp som innebär att man samlar tankar och koncentration kring sina tänkesätt i stället för att likt en flipperkula låta tankar och uppmärksamhet fara lite hit och dit.

Under terapeutens ledning kan den som går i terapi förstå sig att samla och koncentrera sina tankar på ett visst sätt att tänka, som föreslås av terapeuten i samarbete med patienten och med ledning av patientens sätt att tänka. Trosvissa böcker kommer ut med titlar som *Vem är det som bestämmer i ditt liv?* Titeln implicerar just det som man kan läsa i böcker av detta slag – nämligen att målet för terapin är att patienten ska övertygas om att det är han eller hon som själv bestämmer över sitt liv. Och hur detta tänkande ska kunna styras dit, ja, det vet terapeuten.

Ingen formulering kan egentligen stå mer i kontrast till den psykoanalytiska grundsatsen om fritt associerande och jämnt svävande uppmärksamhet för att fånga derivat av patientens omedvetna, irrationella vara enligt den freudska grundtesen "Jaget är inte herre i sitt eget hus". Med hjälp av auktoritativa och suggestiva metoder blir påverkan via DBT ganska snabb och påtaglig, och förbättringen och anpassningen till metoden blir också behändigt mätbar och reproducerbar. Förhållningssättet passar väl i ett rationellt och "förnuftigt" sammanhang. Det omedvetna, däremot, kan lämnas därhän.

Den kliniska verksamheten inom neurovetenskapen kommer genom den antydda filtreringen att bli alltmer "evidensbaserad", varmed menas att det bör vara möjligt att göra studier med metodiker som liknar den klinisk-naturvetenskapliga med kontrollgrupper och statistiska jämförelser av olika tillstånd, urskilda och samplade enligt de "exakta" kriterier med hjälp av vilka diagnoser formas och benämns och resultaten kan mätas för olika variabler.

Det sorgliga för psykoanalysen är att så mycket av det som pågår inom neurovetenskapen som har ersatt psykiatri är så radikalt motsatt psykoanalysens och den psykoanalytiskt orienterade psykoterapins grundhållning och teorier om omedveten motivation, derivattänkande och arbete med tolkning av överföring liksom övertygelsen om att människans minnen och historia och hennes sociala sammanhang präglar

hennes psykiska hälsa. Ändå finns det en stark medvetenhet om traumabegreppet. Krisgrupper och stödverksamhet fungerar väl i samband med katastrofer, pedagogiska och psykologiska program utvecklas kring de barn som med omständliga utredningsmetoder diagnostiserats som känslomässigt eller kognitivt funktionshindrade.

Det är sorgligt för psykoanalysen att dessa funktionshinder inte också kan förstås som dolda eller förvanskade utageranden av omedvetna konflikter eller neurotiska låsningar. Det användbara begreppen neuros och försvar för förståelse av en problematik tycks plötsligt utmönstrade ur terminologin. Därmed har stora delar av det dynamiska lyfts bort inom terminologi och kultur från det som bara ett par årtionden tidigare var på väg att bli ett förhållningssätt inom socialpsykiatri och barn- och ungdomspsykiatri. För den paranoiiskt benägna kan förändringen av benämningar, diagnoser och tänkesätt likna den sovjetiska historieskrivningen, där begrepp och skendens uttraderades ur böckerna. Psykoanalytikerna är inte bara illa sedda med sina idéer och tänkesätt, verksamheten ska helt enkelt utplånas.

Det är djärvt av bokförlaget Natur och Kultur att i denna atmosfär inte bara fullborda utgivningen av Freuds samlade skrifter på svenska utan att också planera för kommande billighetsupplagor av verket. Men om psykoanalysen är på väg att utplånas som klinisk verksamhet i Sverige och Västeuropa så är det så mycket mer anmärkningsvärt att Freuds verk lever vidare och drar till sig vida skaror av människor som vill veta och förstå mera av det psykoanalytiska tänkandet. Mängder av människor har kommit till 150-årsfirandet av Freud och de dubblade framträdandena vid "Freuds bar". Freuds fallstudier som kom ut i Mån-pocket slutsåldes snabbt vilket medförde att samma volym blev slutsåld också i sin första upplaga. "Psykoanalysen från vaggan till graven" fortsätter att samla intresserade åhörare, inte minst bland de yngre. Jörgen Redder har i sina böcker anvisat nya kulturella vägar för psykoanalysen. Men den kliniska psykoanalysen, verksamhetens kärna, är nödvändig för att bära den psykoanalytiska kulturen och för att inte alla tillämpningar inom kulturliv och populära framställningar ska förlora sin grund. Intresset för psykoanalysen fortsätter trots allt att växa och dess idéer om omedveten motivation fortsätter att fascinera generationer av människor. Men den neurovetenskap som en gång var psykiatrin har kanske spolat ut barnet med badvattnet.

Detta skedde redan i och med att den socialpsykiatriska eran med sektoriseringen började tona ut och blev "omodern". Kanske sinade "resurserna". Det visade sig att beslutsfattarna

vid sektorspsykiatrins införande knappast förstod dess innebörd och vikten av att behålla och fortbilda tillräckliga personalresurser från den nedlagda slutna vården. Nitiska landstingstjänstemän blev under 90-talet förelagda mer eller mindre hemliga sparbetning. ”Reformer inom krympande ramar” kallades det denna gång. De framväxande humanistiska psyko-terapeutiska kulturerna utplånades. De samtidigt utvecklade effektiva farmakologiska behandlingsmetoderna spreds, billiga och till synes snabba. Den socialpsykiatriska idén har successivt kommit att övertas av vårdcentralernas verksamhet. Den deltidspaktik som ännu höll kvar en del psykoanalytiker inom psykiatrin avskaffades. Viktiga handledarresurser försvann när psykoanalytikerna alltmer tvingades in i en tidsbegränsad privatpraktik. Läkarpsykoanalytiker med vårdavtal blev en utdöende art.

Under tiden som denna tillbakagång fortgick i arbetet på det psykiatriska fältet utvecklades neurovetenskapen vidare inom akademierna och storsjukhusen och har blivit alltmer centrerad på hjärnan. Förhoppningen går i riktning mot utbildning av känsloliv, på lång sikt sofistikerade lögnedketter och tankeläsning. Det kan vara så att 1984 kommer att vara här 2084. Och vart har då psykoanalysen tagit vägen? Freud antydde ibland att en sådan utveckling skulle komma ersätta psykoanalysens teorier. Men med tiden kom psykoanalysen att stå för något utöver förståelsen av psykets mekanismer, nämligen ett förhållningssätt till människans möjligheter att lära känna sig själv. Varför kan inte detta mål införlivas inom det som kallades psykiatrin – själsläkekunsten?

Neurovetenskapen har konsekvent utvecklat sitt bestämda synsätt: Människan är nog främst en kemisk maskin. I hur hög grad styr de cyniskt ekonomiska intressena inom läkemedelsindustrin detta synsätt? Ligger dessa krafter bakom den kliniska psykoanalysens utdöende? Är du lönsam, lille analysand?

Jag minns ett möte i Stockholm i slutet av 1980-talet när en av de främsta företrädarna för psykiatrin i landet lade fram sin plan för vården och redovisade sin specialiserade vårdkedja, och stolt riktade sin pekpinne mot sitt schema för ”flödet genom vårdkedjans olika länkar”.

Jag minns att jag då ställde en enkel fråga: ”Vilken människosyn ligger bakom det här förslaget?” Förslagsställaren blev då alldeles ursinnig och fräste ”Jag har aldrig tidigare blivit så oförskämt bemött!”

Jag minns att jag tänkte: Detta är makten och den utövas genom att låta människan vara en kemisk maskin.

Ett annat minne: När jag själv i Psykoanalytiska före-

ningen på 1970-talet presenterade våra vedermödor under pionjärarbetet med Psykiatriska Verksamheten i Luleå, kommenterade Lajos Szekély: ”Du vet, Clarence, när man arbetar med psykoanalytiska idéer, möter man motstånd!”

Kanske kan det korta svaret på rubrikens fråga bli: Man följer helt enkelt minsta motståndets lag.

Litteratur

- Andersen, H.C. (1997): *H.C. Andersens bästa sagor*. Övers. J. Gunnarsson. Klassikerförlaget.
- Andkjer-Olsen, O. & Køppe, S. (1996): *Psykoanalysen efter Freud*, bind 2. Gyldendal, Köpenhamn.
- Badiou, A. (1991): Qu'est-ce que l'amour?, i *Conditions*, Paris: Seuil, 1992. Sv övers av Franzén, C. (2005): Vad är kärlek? i *Manifest för filosofin och Vad är kärlek*. Göteborg: Glänta produktion, 2005.
- Bassin, D. (1982): Woman's images of inner space. Data toward expanded interpretative categories. *International Review of Psycho-Analysis*, 9, 191-202.
- Berman, M. (1975): New York Times Review of Books, March 30, 1975.
- Beskow, E. (1910): *Tomtebobarnen*. Bonniers.
- Beskow, E. (1930): *Hattstugan*, Bonniers.
- Bettelheim, B. (1975), *The Uses of Enchantment. The Meaning and Importance of Fairy Tales*. Sv. övers.: *Sagens förtrollade värld*. Norstedts, Stockholm, 1989.
- Bion, W.R. (1962): *Learning from Experience*. Heinemann, London.
- Bollas, C. (1987): *The Shadow of the Object*. Free Association Books, London.
- Bollas, C. (2000): *Hysteria*. Routledge. New York och London.
- Breuer, J. & Freud, S. (1895): *Studien über Hysterie*. Sv. övers.: *Studier i hysteri. S. Skr. III*. Stockholm: Natur och Kultur, 1997.
- Bröderna Grimm: *Sagor I och II*. Barnboksförlaget. Läseleket, Stockholm 1997.
- Cahn, R. (1991): Du sujet. *Bull. de la société de psychoanalyse*. 19: 1-103.
- Carroll, L. (1865): *Alice i Underlandet*. Övers. H. Lundin. Klassikerförlaget. Norstedts, 1998.
- Chasseguet-Smirgel, J. (1964): Feminine Guilt and the Oedipus Complex. I: *Female Sexuality, new Psychoanalytic views*. Maresfield, London.
- Chiland, C. (1990): Winnicott au présent. *Homo psychoanalyticus*. Paris: Presse Universitaire de France.
- Crafoord, C. (1971): *Borderlinepersonligheten*. SFPH:s mono-

- grafiserie nr 2.
- Crafoord, C. (1974): *Motljus. Dikter*. Norrbottens Bildningsförbund.
- Crafoord, C. (1986): *En bok om borderline*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Crafoord, C. (1993): *Barndomens återkomst. En psykoanalytisk och litterär studie*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Crafoord, C. (1994): Symbolisering äger rum. *Denna volym*, s. 120.
- Crafoord, C. (1994, 2005): *Människan är en berättelse: Tankar om samtalskonst*. Stockholm: Natur och Kultur,
- Crafoord, C. (1997): *Platser för vårt liv. Tankar om inre och yttre platser i tillvaron*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Crafoord, C. (red) (1999): *På lång sikt. Fem fallstudier av tidig personlighetsstörning i långtidspsykoterapi*. Stockholm: Natur och Kultur,.
- Crafoord, C. (2001): *Införlivanden. Den utvecklande dialogens betingelser*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Cullberg, J. (1975): *Kris och utveckling*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Cullberg, J. (1992): *Skaparkriser*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Damasio, A. (1999): *Descartes' misstag*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Damasio, A. (1999): *The feeling of what happens*. Sv övers Björn Nilsson, *Känslan av att leva*. Natur och Kultur, Stockholm, 2002.
- Darwin, C. (1854): *The Origin of Species*. Sv övers *Om arternas uppkomst*.
- Ekelöf, G. (1961): *En natt i Otocac*. Bonniers, Stockholm.
- Enckell, M. (2000): Personlig kommunikation.
- Erikson, E.H. (1950, 1963): *Childhood and Society*. W.W. Norton & Co, New York. Sv övers James Rössel. *Barnet och samhället*. Natur och Kultur, Stockholm, 1954.
- Erikson, E.H. (1958): *Young man Luther*. W.W. Norton & Co, New York.
- Erikson, E.H. (1964): *Insight and Responsibility*. W.W. Norton & Co, New York. Sv övers Philippa Wiking. *Insikt och ansvar*. Natur och Kultur, Stockholm, 1970
- Erikson, E.H. (1968): *Identity: Youth and Crisis*. W.W. Norton & Co, New York. Sv övers Philippa Wiking. *Ungdomens identitetskriser*. Natur och Kultur, Stockholm 1969.
- Erikson, E.H. (1969): *Gandhi's Truth*. W.W. Norton & Co, New York.
- Erikson, E.H. (1974): *Dimensions of a New Identity*. W.W. Nor-

- ton & Co, New York.
- Erikson, E.H. (Red): *Adulthood*. W.W. Norton & Co, New York.
- Erikson, E.H. (1975): *Life History and the Historical Moment*. W.W. Norton & Co, New York.
- Erikson, E.H. (1977): *Toys and Reasons*. W.W. Norton & Co, New York.
- Erikson, E.H. (1959, 1980): *Identity and the Life Cycle*. W.W. Norton & Co, New York.
- Erikson, E.H. (1982): *The Life Cycle Completed*. W.W. Norton & Co, New York. Sv övers Margareta Wentz-Edgardh *Den fullbordade livscykeln*. Natur och Kultur, Stockholm, 1985, 1995.
- Etkind, A. (1993): *En omöjlig passion. Psykoanalysen i den ryska revolutionens tid*. Övers. L-E. Blomqvist. Natur och Kultur, 2001.
- Evans, R.I. (1967): *Dialogue with Erikson*. Harper & Row, New York.
- Ferenzci, S. (1913): Stages in the development of the sense of reality. *First contributions to psycho-analysis* (pp. 213-239). London: Hogarth Press, 1952.
- Freud, S. (1900): *Die Traumdeutung*. Sv. övers.: Drömtydning. *S. Skr. II*. Stockholm: Natur och Kultur, 1996.
- Freud, S. (1905): *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*. Sv. övers.: Tre avhandlingar om sexualteori. *S. Skr. V*. Stockholm: Natur och Kultur, 1998.
- Freud, S. (1908): Der Dichter und das Phantasieren. Sv övers C. Crafoord, Diktaren och fantiserandet. I: Freud, S.: *S. Skr XI*, Natur och Kultur, 2007.
- Freud, S. (1910e): Über den Gegensinn der Urworte. G.W. VIII Sv.övers. Urordens antitetiska betydelse. *S. Skr. XI*. Natur och Kultur, 2007.
- Freud, S. (1913): Märchenstoffe in Traumen. Sv. övers: I. Wiken Bonde Folksagemotiv i drömmar. *S. Skr. XI*. Natur och Kultur, Stockholm, 2007.
- Freud, S. (1914): Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten. Erinring, upprepning och genomarbetning. *S. Skr. VIII*, s.175-185. Natur och Kultur, Stockholm, 2002.
- Freud, S. (1920): Bortom lustprincipen. Sv övers E.Backelin. *S. Skr IX*, Natur och Kultur, 2003.
- Freud, S. (1916-17, 1932-33): *S. Skr I*, Föreläsningar. Natur och Kultur, 1996.
- Freud, S. (1919): Det kusliga. Övers. Ingrid Wiken Bonde. *S. Skr. XI*, Natur och Kultur, 2007.
- Freud, S. (1938 [1950]): Psykoanalysens huvudlinjer. Sv övers. Eva Backelin. *S. Skr IX*, Natur och Kultur, 2005.

- Friedman, L.J. (1999): *Identity's Architect. A Biography of Erik H Erikson*. Scribner, New York.
- Gao, Xingjan (2000): *När jag köpte spinnspö åt farfar*. Noveller. Sv övers. G. Malmquist. Forum, Stockholm.
- Gaddini, R. (1978): Transitional Object Origins and the psychosomatic symptom. I: Grolnick etc.
- Grolnick, S.A., Barkin, L. & Munsterberger, W. (eds.) (1978): *Between Reality and Fantasy*. Jason Aronson, New York.
- Grünberger, B. (1979): *Narcissism: psychoanalytic essays*. New York (NY): International Universities Press Inc.,
- Hartmann, C. (1990): *Sagor jag glömt att jag mindes så väl*. Sesam förlag, Stockholm.
- Hartocollis, P. (1983): *Time and timelessness*. New York (NY): International Universities Press,
- Holm, B. (1984): *Selma Lagerlöf och ursprungets roman*. Norstedts, Stockholm.
- Igra, L. & Sjögren, L. (1989): *Kärlek, skuld och gottgörelse*. Melanie Klein i urval. Stockholm: Natur och Kultur.
- Igra, L. (1988): *På liv och död. Om destruktivitet och livsvilja*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Igra, L. (1996): *Inre värld och förändring*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Jersild, P.C. (2006): *Medicinska memoarer*. Bonniers.
- Johansson, P.M. (1999): *Freuds psykoanalys II. Arvtagare I Sverige*. Daidalos, Göteborg.
- Jönsson, B. (1999): *Tio tankar om tid*. Stockholm: Brombergs.
- Karlsson, J. (2005): *Nattpromenad*. Opubl. manus, Stockholms Stadsteater.
- Klein, M. (1952): Några teoretiska slutsatser angående spädbarnets känsloliv. *Kärlek, skuld och gottgörelse*. Övers. Ingeborg Löfgren. Natur och Kultur, 1989, Stockholm.
- Kåver, A. & Nilsson, Å. (2006): *Vem är det som bestämmer i ditt liv?* Natur och Kultur, Stockholm.
- Lacan, J. (1953, 1978): Le mythe individuel du névrosé. *The Psychoanalytic Quarterly*. Sv övers Neurotikerns personliga myt. I: *Ecrits*. (Red Matthis, I) Natur och Kultur, Stockholm, 1989.
- Lagerlöf, S. (1884): *Madame de Castro. En ungdomsdikt*. Bonniers, Stockholm.
- Lagerlöf, S. (1891): *Gösta Berlings saga*. Iduns förlag, Stockholm.
- Lagerlöf, S. (1894): I Vineta. I: *Osynliga länkar*, 6:e upplagan, Bonniers, Stockholm, 1916.
- Lagerlöf, S. (1895): Ett äventyr i Vineta. I: *Från skilda tider II*. Bonniers, Stockholm, 1945.

- Lagerlöf, S. (1899): *En herrgårdssägen*. Bonniers.
- Lagerlöf, S. (1906-07): *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*. Bonniers.
- Lagerlöf, S. (1911): *Lilliecronas hem*. Bonniers, Stockholm.
- Lagerlöf, S. (1914): *Kejsarn av Portugallien*. Bonniers, Stockholm.
- Lagerlöf, S. (1932): *Dagbok för Selma Otilia Lovisa Lagerlöf. I Mårbacka, Ett barns memoarer och Dagbok*. Samlingsutgåva. Bonniers, Stockholm, 1958.
- Lagerlöf, S. (1992): *Du lär mig att bli fri*. Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan. Yang, Toijer-Nilsson (red), Bonniers, Stockholm.
- Lehtonen, J. (2000): Personligt meddelande vid nord. Psykoanalyt. Kongressen i Göteborg.
- Lidström, C. (1994): Gösta Berlings komplexa saga. *Parnass* nr 5: 13-15.
- Lindgren, A. (1949): *Nils Karlsson-Pyssling*. Rabén & Sjögren.
- Malan, D. (1979): *Individual psychotherapy and the science of psychodynamics*. London: Butterworth & Co.,
- Meltzer, D. (1968): Den psykoanalytiska processen. Sv övers. Cecilia Wändell och L. Ramberg. Natur och Kultur, Stockholm, 1995.
- Meltzer, D. (1973): *The Sexual Mind*. London: Clunie Press, Ltd.
- Meltzer, D. (1984): *Dream-Life. A reexamination of the Psychoanalytical Theory and Technique*. Clunie Press, Reading.
- Milne, A.A. (1928): *The house at Pooh corner*. Sv. övers. Brita af Geijerstam: *Nalle Puhs hörna*. Stockholm: Bonniers, 1946.
- Nilsson, C. (2004): Jessica Benjamin. Intersubjektivitet och feminism. *Divan* 1.
- Ogden, T.H. (1985): On potential space. *Int.J.Psycho-Anal.* 66:129-141.
- Ogden, T.H. (1986): *The Matrix of the Mind*. Jason Aronson, New York.
- Palombo, S. (1978): *Dreaming and memory. A new information-processing model*. New York: Basic Books.
- Parland, O. (2000): Musik i förklädnad och förvandling. Motiv i Schumanns ungdomsverk Papillons och Carneval. *Divan* 3-4 52-55.
- Phillips, A. (1988): *Winnicott*. Svensk övers. Anna Petterson, Winnicott. Wahlström och Widstrand, Helsingborg, 1991.
- Proust, M. (1914-21): *A la recherche du temps perdu*. Sv. övers.: *På spaning efter den tid som flytt* (Övers. G. Vallqvist) (Band I). Stockholm: Bonniers, 1969.

- Prøysen, A. (1957): Kjerringa som ble så lita som ei teskje *Sagan om gumman som blev liten som en tesked*.
- Redonnet, J-C. (1984): *Australien*. Ur serien Que sais-je?
- Rose, G. (1980): The power of form. *Psychological Issues*, 49. New York: International Universities Press.
- Roazen, Paul (1976): *Erik H. Erikson. The Power and Limits of a Vision*. The Free Press, New York.
- Schafer, R. (1968): *Aspects of Internalization*. Internat. Univ. Press. New York.
- Schalin, L-J. (1979): Aspects on the personality of the Illafaciet-daughter. *Scand.psychoanal. Rev.* 2:49-66.
- Schimek, J. (1975): A critical examination of Freud's concept of unconscious mental functioning. *International Review of Psycho-Analysis*, 2, 171-187.
- Shakespeare, W. (1504): *As you like it*. Skådespel. Sv.vers C.A. Hagberg. *Som Ni behagar*. Gleerups, Lund, 1913.
- Sigrell, B. (2000): *Psykoanalytiskt orienterad psykoterapi*. Stockholm: Natur och Kultur,
- Sjögren, L. (1989): *Sigmund Freud. Mannen och verket*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Solms, M. & Kaplan-Solms, K. (2000): *Clinical Studies in Neuro-Psychoanalysis*.
- Solms, M. & Turnbull, O. (2002): *The Brain and the Inner World*. Other Press, London. Sv övers. Hjärnan och den inre världen. Natur och Kultur, Stockholm, 2005.
- Steiner, J. (1993): *Psychic retreats*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Stoller, R.J. (1975): *Perversion. The Erotic Form of Hatred*. Pantheon Books, New York.
- Torold, A. (1973) Mot en kritisk psykiatri. – vetenskapsteori, människosyn, samhällssyn. *Sfph:s monografiserie*. nr 9. Sfph, Stockholm. 238-269.
- Tunström, G. (1983): *Juloratoriet*. Bonniers.
- Watt, D. (2000): Personligt meddelande vid 1:a neuropsykoanalytiska kongressen, London.
- Vennberg, K. (1955): *Vid det röda trädet*. Stockholm: Bonniers.
- Welchman, K. (2000): *Erik Erikson, his life, work and significance*. Open University Press. Buckingham, Great Britain.
- Westergren, G. (1990): *Time – experiences, perspectives and coping strategies*. Studia Psychologica Clinica Upsaliensia 2. Uppsala: Acta Univ Upsaliensis.
- Wikström, O. (2003): *Långsamhetens lov: Om vikten av att inte åka moped genom Louvren*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Vinterhed, K. & Lönnebo, M. (2000): *Jesusboken*. Bokförlaget

- Cordia, Göteborg.
- Winnicott, D.W. (1958): *Collected Papers: Through Paediatrics to Psycho-Analysis*. Tavistock, London.
- Winnicott, D.W. (1959): The Fate of the Transitional Object. I: C.Winnicott etc.
- Winnicott, D.W. (1964a): *The Child, the Family and the Outside World*. Penguin Books, Hammondswoth. Sv övers *Barnet, familjen och omvärlden*. Natur och Kultur, Stockholm, 1983.
- Winnicott, D.W. (1964b): *The Family and Individual Development*. Tavistock, London.
- Winnicott, D.W. (1965): *The Maturation Processes and the Facilitating Environment: Studies in the Theory of Emotional Development*. The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, London.
- Winnicott, D.W. (1971): *Playing and reality. Lek och verklighet*. Sv övers. Ingeborg Löfgren. Natur och Kultur, Stockholm, 1981.
- Winnicott, D.W. (1971b): *Therapeutic Consultations in Child Psychiatry*. The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, London.
- Winnicott, D.W. (1977): *The Piggle: An Account of the Psychoanalytical Treatment of a Little Girl*. The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, London. Sv övers *Pyret*. Studentlitteratur. Lund, 1985.
- Winnicott, D.W. (1984): *Deprivation and Delinquency*. Tavistock, London.
- Winnicott, D.W. (1986): *Holding and Interpretation: Fragment of an Analysis*. The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, London.
- Winnicott, D.W. (1987a): *Home is Where We Start from: Essays by a Psychoanalyst*. Pelican Books, London.
- Winnicott, D.W. (1987b): *The Spontaneous Gesture: Selected Letters of D.W. Winnicott*, edited by F.R. Redman. Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass.
- Winnicott, D.W. (1988): *Human Nature*. Free Association Books, London.
- Winnicott, D.W. (1989a): *Psycho-Analytic Explorations*. Edited by Clare Winnicott, Ray Shepherd and Madeleine Davis. Karnac Books, London.
- Winnicott, D.W. (1993): *Den skapande impulsen*. Urval och förord av Arne Jemstedt. Natur och Kultur, Stockholm.
- Winnicott, D.W. (2000): *Krumelurleken*. Övers av Moa Matthis. *Divan* 1-2.
- von Wright, G.H. (1978): *Humanismen som livshållning*. Mån-pocket. Stockholm, 1993.